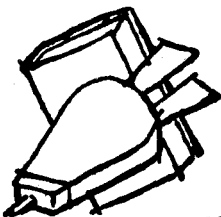

JOSE RAMON ZUBILLAGA

LARDASKETA

(Parrez ta negarrez, Bedayo'tar batek
Argentina'n idatzia)

AUSPOA LIBURUTEGIA

L A R D A S K E T A

AUSPOA LIBURUTEGIA
40-41

COLECCION AUSPOA

Administración: **Plaza de Santa María, 2 - Tolosa**
Dirección literaria: **Rvdo. P. Antonio Zavala, S.J.**
Colegio S. Ignacio - Ategorrieta - San Sebastián
(Guipúzcoa - España)

Ordaindu bearrak:

Urte betekoa: 240 pezeta Atzerrian: 325 pezeta
Ongilleak: 400 " Ale bakarra: 30 "

JOSE RAMON ZUBILLAGA

LARDASKETA

(Parrez ta negarrez Bedayo'tar batek
Argentina'n idatzia)

AUSPOA LIBURUTEGIA
1964

Número Registro 7228/64
Depósito L. S. S. 1211/65

ta milla euskaldunek emendik alde egin duten, danak urte batzuen buruan atzera bueltatzeko asmoz noski, bañan, ala bearrez, geyenak beren ezurrak an utzitzeko.

Nunbait ere irakurri izan dedanez, euskaldun jatorra izateko iru edo lau gauza bear omen dira, eta oyetako bat, Ameriketan osabaren bat edukitzea.

Ala ere, guretzat ain ajola aundiko gauza izanik, ez du gure literaturan arrasto aundirik utzi.

Liburuetan, sei datozkit orain burura:

1853'gn. urtean, liburutxo bat atera zuan Martin Hiribarren apaiz jaunak, "*Montevideo-ko berriak*" izena duana.

1885'gn. urtean, Soroa-k Jose Colá-ren "*La emigración basco-nabarra*" deritzayon liburua, euskerara itzulita argitaratu zuan, "*Euskal-Naparren joaera edo emigrazioa*" izenarekin.

1886'gn. urtean, Soroa-k berak komeri bat argitaratu zuan: "*Urrutiko intxaurrak*". Ontan Soroa-k Amerikari sartzen dio, esaera zarrak adierazten duan zirria: "Urrutiko intxaurrak urrez; bertara joan ta ezer ez".

Nobela bat ere badago, Aita Juan Manuel

Lertxundi Sch. P. zanak egiña, "Polli eta Pello" izenarekin. Ameriketako euskaldunen bizi-modua zer dan, poliki erakusten du.

1952'gn. urtean, Jon Andoni Irazusta-k nobela bat argitaratu zuan: "*Joañixio*". Joa-ñixio Amezketa-ko mutil bat da, eta Argentina-ra dijoa. Ango Pampetan 35 urte, ganadu-zai, egin ondoren, Euskalerrira itzultzen da; bañan emen, sasoirik onena joanda eta ezagunik gabe, triste xamar botatzen ditu bere azkeneko urteak.

1957'gn urtean, Larzabal-ek komeri bat idatzi zuan: "*Iru ziren*" (1). Iru gazte Ameriketara dijoaz, bañan Ipar-Amerikara, ez Ego-Amerikara. Iru oyetatik bat bakarra itzultzen da, beste biak, bat biotz-gogortu egin dalako eta bestea gogoz aula dalako. au gelditurik. Orregatik izena: "*Iru ziren*". Itzultzen dan bakar orrek onela dio bukaeran: "Landare azkarra desterra ditake eta lur arrotzean sar... Azkarra delakotz, lur arrotzean ere, berdin ontsa emanen du... Landare ahula berritz, hobe da ez desterratzea. Bere sort-lurretik kanpo, ez baitu deus onik emanen!"

Olerkarietan Emeterio Arrese izango da

(1) P. Larzabal: *Iru ziren* (Auspoa, 14).

ITZAUURREA

Gaurko liburu onen aita, idazle berria ta ez-ezaguna degu. Izen berria datorkio gaur euskal literaturari, ez ain gertutik ere, Argentina-tik.

Liburua "autobiografía" bat dan ezkerro, txorakeria litzake egillearen berri ematen ni orain astea. Irakurleak, liburu-asieran ez-ezaguna duan egilleari, lagun zar bati bezela agur egingo dio bukaeran.

Ala ere, gure literaturan liburu au zer izango dan edo zer biurtu liteken, itz bat edo beste egin nezakela, deritzat.

Ameriketara joan-bear ori Euskalerriarantz kalte aundia izan dala, esan bearrik al dago? Euskaldunak, erri aundia ez bagera ere, Ameriketara alde egite orrek eskastu eta gutxiagotu egin gaitu gizaldiz gizaldi, odol-galtze batek gorputzari kemenak eta indarrak urritzen dizkan bezela.

Jaungoikoak bakarrik daki, zenbat milla

Ameriketaz geyen mintzatzen dana. Izan ere, berrogei ta lau aldiz igaro omen zuan Amerika ta Europa bitarteko itxasoa, eta ondotxo jakin zezakean ango berri.

Bertsolariak ere badute bertso ederrik pranko gai ontaz. Bertso batzuek egille oso ezaguna dute: Pedro Maria Otaño, Mendiague, Pello Errota, Iparraguirre...; beste batzuek egille gutxi ezaguna: Patxi Bakallo. Txirritaren lengusua, Juan Jose Arrieta, Mariano Araluzea, Jose Iriarte, Antonio Zurko. Bautista Galarregi,... Celhabe, Darrupe-Harluz, Eguiateguy, Heguiluz...; beste bertso batzuen egillea, berriz, ez degu iñoiz ere nor dan jakingo.

Olakoekin liburu bat egin ditekela esan bearrik ez dago, eta egingo degu, Jaungoikoak nai badu.

Bai liburuak eta baita bertsolariak ere, Amerikaren etsai purrukatuak dira. Orra nola dion bertso zar batek:

“juan diranak etorri
nai luteke, baña
ezin sobratu dute
biajientzat aña”.

Bañan aitortu bear da, ez liburuak eta

ezta bertsolariak ere, etzutela indarrik asko eduki, Ameriketarako joera ori geldiarazteko. Entzungor egin zitzayon ayen esanari.

Izan ere, esaera zarrak dionez, “bizi-bear onek lanak ditu”. Bañan gure iritzirako, bizi-bearraren lanak ez-ezik, urrutiko bazterrak ikusteko gogoak ere bultzatzen zituan gure gazteak.

Dana dala, alde aundia arkitzen da liburuen eta bertsolarien artean.

Liburuak tesis antzean egiñak daude. Alegia, Ameriketara joan gabe emen bertan gelditzea askoz ohea dala, sartu nai dute euskaldunen buruetan. Ta orretarako, liburua “asmatu” egiten dute.

Bertsolariak, ordea, ez dute ezer “asmatzen”. Bere buruari “gertatu” zayonaz mintzatzen dira. Ez dago, adibidez, Pedro Maria Otaño aitatzea baizik.

Gauz onetzaz badago zer pentsatua. Askoren iritzian, erri baten literaturak, erri orren ispillua izan bear du. Alegia, erri orren bizitza ta izaera, bere xeetasun guziekin, ispillu batean bezin argi ta garbi adierazi bear dizkigu.

Ori ola bada, ez det uste gure artean dagoanik, gai onetan bertsolaritzari txapela kenduko dionik.

Bañan gaur Ameriketako liburu berria degu. Ez ordea "asmatua", idatzi aurretik "gertatua" baizik. Liburua bada ere, bertsolarien bidetik dator.

Egilleak ez digu ematen bere bizitzaren gora-bera baizik: Bedayo-n jayo ta artzaintzan azi; Tolosa-n arotz ikasten aritu ta Ameriketarako berotu; ta Argentina-n, burruka bizian lan egiñaz, bizi-modua ateratzen saiatu.

Ameriketako euskaldunen bizitza edo "indianotza" zer dan, orain ikasiko degu egiaz Alegia, egiazko indianotzaren libururik ez genduan, eta utsune au onek beteko du. Izan ere, liburu au irakurtzean indiano guzien bizitza irakurtzen ari gerala ematen du. Beyondayola Zubillaga adiskideari, liburu au idazteko asmoa artu eta kunplitu izana.

Ta liburu eder onekin, bein baño geyagotan bururatu zait, zenbat eta zenbat olako liburu egin izan zitezkean, andik etorri ta sukul-bazterretan kontu kontari aitatu izan diran Ameriketako ibillaldi eta gertaerakin.

Zenbat liburu eder egin zitezkean baita

ere, beste euskaldun-mota guziak (kontra-bandistak, artzayak, ikazkiñak, mariñelak, nekazariak...), Zubillagak egin diguna egin izan balute.

Egiak balio badu, aitortu bearrean gera, libururik asko ez degula, euskal bizitza ta izaera Zubillagarenak bezin argi ta jator ematen digunik.

Zubillaga jauna gaur Ameriketa-n bizi da. Ez da etorri, bein ara joan ezkeroztik. Ba ñan esan genezake, biotza ez duala oñak dituan tokian.

Euskalerrian jayo ta bertan gelditzeko zoria izan degunok, agian aztuxeak dauzkagu, bere ogiaren billa edo beste zer-egiñetara emendik urrutira joan bear izan duten anayak: indianoak ez-ezik, pelotariak, mariñelak, mixiolariak...

Ta ala, ez gera konturatzen, emen bizi geranok, alegia biotza ta oñak toki berean ditugunok, ez degula guk osatzen Euskalerriguzia, eta badala, munduko bazter guzieta-raño zabaldurik, beste Euskalerrri bat; eta biak gero ta geyago bat izan ditezen, geren artu-emanak berritu ta ugaritu bearrean gaudela, bai ango eta bai emengo Euskalerrriaren onerako.

ESKEINTZA

Errenteri'ko konbentu Pake-tokian bizi dan anai Faustino:

Ene anai Joxantonio:

Anaiak izan arren, geron begiz, ia-ia, ez gera bada ludi ontan ezagutzen. Baña nik orain aldia edo denbora ugari daukaten ez-kero, zerbait adierazi nai dizut nere 65 urteko ibilli-aldiak, nola egiñak izan diran, nere ogi-puskaren billa.

Lautatik baten erdia ezin nezake bada aipatu, neronek nai detan bezela. Baña nik al detan guzia egingo det bada ongi-xamar adierazteko euskera maitean.

Irurogei ta amabi urte betetzera noalarik. Argentina'n asten naiz bada nere azkenengo lana ikasten, ta eztakit nolakoa aterako ote zaiten; izena du "LARDASKETA".

Lardasketa au, gure izkuntzan nai det bada idatzi.

Ona emen nere asiera:

Bedayo'ko "Apez-etxe-zaarrean" jaioa naiz, Ilbeltzaren 3'an 1891-garren urtean, Jaun guztionari eskerrak emateko.

Ludi ontan, denak ez dituzte oinbeste urte bizirik igarotzen lur alde auetan, ta orregatik, nik badaukat zeñi nere zorra ordaindu bearra bear dan bezela.

“ABATXE-ZAARRA”

Aipatuta dagon etxean, lau sendi edo famili bizitzen ziran, ta ona emen aien ize-nak:

Balardi jauna, abere sal-eroslea. Onen emazteari, “Pepakiñ Mozkorra” denak deitzen zioten. Aien semeak: Martiñ, Cuba’n gudaketan ibillia, ta andik etorri zalarik, laister il zan gizajoa. Mikel-Iñazi, nik gutxitan ikusia; bera, Tolosa’n edo Donostia’n neskame ibiltzen zala uste det. Irugarrena, Bonipazio, Azkarate’n morroi urte askotan egon zana, eta bera nik emen Bragado’ko urian arkitu nuen, esne-saltzale bere kontura zebillelarik 1914’garren urtean.

Bigarren sendi edo familia, Martinez jauna bere abizena, ta onen emaztea, Mikaela Martinez, agin-ateratzalea, ille ta bizar moztzalea, sendagille edo mediku koxkor bat bezelaxe saiutzen zan. Onen seme zarrena, Periko, apaiz egin zan. Bigarren semea Martiñ, Cuba’n gudaketan ibilli izan zan. Irugarrena, Martina bere izena, ta bera aitak

jipoi bizkorra emanda, bota ere bai aita-amaren etxetikan, ta iñortxok ere etzun jakin, nun eta nola bizi izaten zan. Laugarrenari, Patxi deitzen giñion, ta bera gure aita zanaren morroi zegoan garaian, jaio ziran Pilipa ta Gregori.

Geroxeago, Martinez'en sendia, Albiztur'era aldatu ziran.

Albiztur'era aldatu ziralarik Martiñ ta Prantxisku, jai batean eizera atera ziralarik. eskupetaren tiroz, uste gabe, Martiñek Patxi il zuan.

Abatxe-zaarreko irugarren sendia, Joan Manuel "Aundie" ta bere emaztea "Maintoni Antzue". Aueri ezagutu nizkien bi auntz. eta beste aien lanikan ez det gogoratzen. Nik amaika urte bete baño len, Maintoni il zan.

Abatxe-zaarreko laugarren sendia, gu izan giñan.

Aipatutako etxe arrek, bere bekokiak, sorkaldera begiratzen du, ta bertarako sarre-ran, bi orriko ate aundi zurezkoa zeukan garai artan.

Bigarren atera-sarrera, ego-aldetik zeukan. Baña, ez lurretik, ganbaratik zubi egu-

rezko bat, bere inguruko maldatxora. Etxe-
-parete ondotik asten zan aldapatxoa.

Etxe arrek zenbat gela zeuzkan ez naiz
ongi gogoratzen, baña, nere ustez, sapaibe-
ko gelatxoakin zortzitik gora eukiko zituan
noski.

Ta iru ikullu zituan, ta aietako aundiena
Balerdi jaunak bete edo okupatzen zuen.
Gure aitak ere betetzen zun ikullua, bertan
zaldia idukitzeko; ta irugarrena Joan Ma-
nuel Aundiek betetzen zuen, bere bi auntz
idukitzeko.

“SUKAL-TABERNA”

Gure aitaren sukaldeak, leio bat aundi
xamarra zeukan, eta berak burdin-sare sen-
doa, ta andikan begiratzen zan plaza al-
dera.

Ta nork sinistuko luke egia dala nik emen
idazten detana...? Gauz oek gogoratzean, ne-
re odola txingurritzen asten zait.

Sukal-taberna artan, zer saltzen ote zan
bada...? Aurrena esango det, sukalde ura
aundi xamarra zala. Lau lau neurkindik
gora.

Ona emen, antzeko salgaiak: Ogia, otasa, azukrea, akeita edo kafea, txokolatea, olioa, petrolioa, argizaia, bi edo iru klasekoak, eta aietako bati erretxiñe deitzen giñion. Onek ematen zuen argi gorri-gorria ta ke beltza; eltxoak iltzeko obeagoa zan, gelan edo sukaldean eukitzeko baño. Ia-ia aaztu nintzan ardoaz. Au, zagi aundi batean sukaldeko lurrean etzinda egon oi zan. Otordu egiteko maia, leio ondoan; orremaia (*artesa*), bere neurria, nere begietan daukat oraindikan. Sukaldeko parete sarkalderakoari alderatua idukitzen zan.

Ogia erretzeko labeak, ipar aldeko paretean zeukan bere atea, sukal barrutik kanpo aldera. Labe-ate-pean, sukaldeko lurrean, jartzen zan zugaitz-gerri lodi bat, ta beraren babesean egiten zan sua. Lurrez egin-dako lapikoan babarron gorri-pintoratuak, urdai zati ta lukainka, denak batean nastuta, ongi egostean, zer goxoak, neguko gosea iltzeko!

Ta sukalde artan, sal-gaiak non gordetzen ziran ba...? Sarkaldeko paretean apal batzuk (*anaqueles*) pareteari ezarrita egon oi ziran.

Nik sukalde artan ikusi nuen gure aita za-

nak nola garbitzen zuan labea, aga luze bati bere puntan trapu zatar bat ipiñita. Alako trapuari, "labe-zatarra" deitzen zitzaion.

PARRAGARRIZKOA TA NEGARGARRIZKOA

Sei urte bete baño len, neri gertatu zitzaidana: Garai artan, ni oso goxo-zalea nintzan, ta geron aita etxean etzegoalarik, gure amari nik pakean ez nion uzten, beti goxo eske. Ta, jakiña, amatxok erantzuten ziran: "Biar edo etzi emango'izkit gozoak". Alako amatxoren itzari, nik ez nion nai esagin.

Nere mingañoak oitura txar xamarra zekarren, eta gogoan daukat nere amatxo zanari, zer nola erantzun nion, bi aldiz *ka..* deitzen dan itza. Nik alako erantzuna egin nualarik, amatxok bere bizkarrera jasota eraman ninduan, gure zaldia zegoan ikullura, ta antxe nere aoa edo aboa bete zidan zaldipastel berriarekin. Alaxe, ikullu artan negarrez ta karraxika egon nintzan nere agoa ezin garbiturik zaldipastel berri-berrienetik.

Amaika bider gogoratu izan naiz bada, nere amatxok garaiz artu zuala bear-bearreko neurri ura.

Ludi ontako amatxo guziak, alaxe bear lukete egin.

Nere mingaña umetan zaldi-pastelak garbitu-arazi egin zidan. Ta orain nere inguruan arkitzen dan mingain ez onekoa, alako ozte edo jendea, etzait asko miukitzen edo gustatzen.

ERDI-BEDAYOREN SAL-EROSKETA

Nere ustez, 1895-garren urtea zalarik, gizon-sail bat iritxi zan Bedayo'ko Apezetxe zaarrera, eta aietako bat, erritxo arren jabe Calbeton jauna. Au ta onekin zetozen zaldunak, gure aitaren sukaldera sartu ziran. Atsaldea zan, ta gure aitak, ogia labetik aterata, mai eta orre-mai gañean zeukan, mantaz estalita. Calbeton jaunak manta jaso ta ogia ikusi naia zeukan ta ogi onaren itxura berak ikusi zualarik, ogi bat zapaldu zuen bere eskubiko beatz aundiarekin, ta ogi ura saltzeko itxura ederra gabe utzi zuan Calbeton jaunak. Baña jaun arrek gure aitari esan zion oso ogi ederra egiten zekiela.

Bai, jauna; garai artan Bedayo'n gure aitak eta Bizente Mayo jaunaren emazte Klarak, ogi goxoa egiten zuten.

Egun batzuek igaro ondoren, jakin izan zan, Antonio Elosegi jaunak erosi zuela Bedayo'ren erdia, eta sal-erosketa artan, sartzen zala Abatxe-zarra ere. Baña ez ala Apez-etxe berria, "Larrañeta" ondokoa.

EZKILLAK ETA KOHETEAK

Antonio Elosegi jauna, onen seme Joxe jauna, ta onen emazte ta aien umetxoak, gutxi gora bera nere adin edo garaikoak, erosketa egin da laister asi ziran berak Bedayo'ra etortzen.

Elosegitarrak, Bedayo'ko errota ingurura agertzen ziralarik, erritxo artako apaiza asten zan *kueteak* botatzen, ta Joxe Mari Larreta, baserri Bedayo-bitartekoa, asten zan bada, *tikitin... tikitin..... tikitan... tantan* kanpayak jotzen, nagusi berriak apaizaren etxera iritxi edo eldu arte.

Alaxen jaun aiek artzen zitun Lorenzo Izagirre jaunak Apez-etxe berrian, Abatxe-zaarra herritu arte.

Elosegi Bedayo'ra zetorren bakoitzean,

gu pozez betetzen giñan, aek beti zerbait ematen zigutelako. Batzutan goxoak eta txapel txuri gorri urdiñak, ta bestetan txanponak, olloai alea botatzen zaien bezelaxe, gure aztarrika ikusteagatik txanpon aiek biltzen arri kozkor tartean.

GURE AITA LASTERKARI

1896'garrengo udaberria zala uste det, gure aitak laisterka-apustua jokatuta irabazi zuala.

Apustu ura, jai atsaldeko bezperak ondoran jokatu zan, Bedayoko plazatik Azkarateko plazara joan da etorri, ainbeste edo oinbeste minutu barru. Apustu artan nik iñoiz ez nuen jakin zenbat diru jokatu zan. Baña ongi gogoan daukat Bedayo'ko elizaren parete ondoan nola ipiñi zuten mai bat, eta bere gañean erloju bat, eta gure aitak bere esku bat jarri zuan mai arren gañean, ta bere aldamenetik bi gizon, eta aietako bat, Amezketako Pedro Sautse, abere sal-eroslea.

Alako batean, len esandako bi gizon aiek asi ziran kontatzen: "Bat, Bi, Iru... Rau!!!" Alaxe, an zeuden gizon guziak asi ziran lais-

terka igotzen Eliz-etxe inguruko aldapatxo ura, ta etxe inguruko langa artatik gu egon giñan begira gure aita Azkarate aldera ezkutatu arteraño. Ta bere atzetik askok jarraitu zioten. Antxe bertan itxoin genduen, gure aita Azkaratetik itzuli arte. Alako batean agertu zan, Basillunbe aldeko Jose Miel-en barrutian, ta berealaxe gure aita iritxi zan, plazako parete ondoko maia ikuturikan.

Apustua jokatu zan jai artan, anai Lontxo ta nik alkandora berria jantzi genduen. Gure aitak esan zigun, Joanagorri laisterkariak jazten zuela guk bezelakoxe alkandora.

Ta nolakoa ote zan bada Joanagorrik jazten zuan alkandora...?

Lontxok eta nik, ezin gentzaken ba eza-gutu, ez Joanagorri ta ez bere alkandora Baña, gure aitak alako gauza esanikan, Lontxo ta nik uste izan gendun, gu ere lasterkariak aterako giñala. Ta alaxe ibiltzen giñan korrika Bedayoko eliz inguruan, zata abarka beltzak ongi urratu arte.

“ARRUPE BASARRI”

Aurten “Larrañeta” erre dan bezelaxe, “Arrupe” ere erre zan, udazkena betetzera zijoalarik. Baña Arrupe, eguerdiko ama-bietan kiskali zan. Gogoratzen naiz, nola jo zuten Bedayo’ko elizaren joale edo kampaia.

Eliz-etxe ondoko langatik, egon giñan begira Arrupe’ko su-garrari. Sua piztu zane-tik ordu bete barru, Arrupe’ko tellatua lurreratu zan.

Baserri artako bi sendi gizajoak alaxe gelditu ziran atarian.

Miel Joxe edo Jose Miguel ta bere sendia, Bizakarate’ko bordara joan ziran bizitzera, ta borda artan bizi izan ziran gutxienez lau urtean.

Arrupe’ko beste sendia, Arrapiel Aundie zan (Rafael Tolosa), ta onek sendi edo famili aundi xamarra zuan, ta Arrapielek ere bazuen borda bat, goiko Sorgiñ-putzu inguru artan, bost edo sei illabetean itzala egoten dan toki artan.

Sendi gizaxo aiek, bizi bearra iduki zuten bi borda zar aietan ainbeste denboran.

Arrupe ta bere lurraldean jabeak etzuten

bada ezagutu iñolako errukirik ozte edo jende on ta beartsu aiengatik. Zertako balio du alako edo onelako aberastasunak?

Arrapiel Tolosa ta bere sendia, Sorgiñ-putzuko bordan bizitzen nekatuta, aiek aldatu ziran bada Azkarate'ko baserri txiki batera. Etxe-aldaketa ura 1901'garren urte asierran uste det zala. Ta aipatutako sendia aldatu zalarik, Bedayo'ko zurgiñ Joanizio jauna, (gero gure Mikelen aitagiarrera), ura jabetu zan lur alde aiek lantzeko.

Arotz edo zurgiñ, Joanizio jauna, Arrupe'ko maizter berria, ta Miel Jose jauna, (au garai bateko txistu ta danbolin jotzailea), bi gizon aiek jaso zuten lurrean zegoan Arrupe.

Nere ustez, etxe arren nagusi-jaunak, etxe ura antolatzeko edo konpontzeko, bere zizkutik edo sakeletik etzuen bada marauri bat edo maravedirik eman.

Onekin etengo det; garai artako Arrupe-tarrak eraman zuten beren bizkarrean Jesusen gurutzea.

Garai artako Arrupe'ren nagusia, kristaua ote zan...? Bere egiñakin alako gauzarik etzuen bada asko erakutsi.

GARI-IRIÑA BAETZEN

Oraindikan etzaizkit aitu edo agortu, Apez-etxe-zaarreko oroitzak.

Gure aitak, Abatxe-zaarreko sapaipen eukitzen zuen gari-iriñari zaia banaztutzeko bae edo baia.

Ta bae aundi arrek bi ez berdiñeko zaia banaztutzen zuen. Bat zai aundia ta bestea txikia. Zai txikiarekin, otasa edo otaza gure aitak egiten zuen, ta zai aundia zaldiari ematen zitzaion, baba aundia nastuta.

Len aipatuta dagoena, sukaldean egoten zan orre-maia; ona emen, aitak zer nola lantzen zuen: pertz aundi batean ipintzen zuen ura epeltzen, tximiniko laatzetik zintzilika, ta ura epeldu bitartean, iriña orre-maian jartzen zun, ta montoia zabalduta, erdi-erdian egiten zion zokoa, ta zoko artan jartzen zion legamia edo orrantza, ta baita ere gazta. Ur epelarekin pixkaka asten zan iriña orratzen.

Bere eskuz orratu ezin zuenean, bere oñetakoak kenduta, oñak garbitzen zituen, aekin obeto ta azkarrago orratzeko. Eskuz bakarrik orratzen zan ogia, ez omen zan ogi ona ateratzen.

Gure aita bein Abatxe-zaarretik atera ondoren, gizajoak etzuen bada geiago ogi-orreketarik egin.

Ta nik ere, ez nuen geiago ogi-orreketarik eskuz egiten ikusi.

“SAKORRIE”

Gure aitak 1896'garrengo urtean erosi zuen aurrenengo aldiz bei bat, ta bei arrei “Sakorrie” ipiñi zion izena. Bei txiki gorri bat zan Sakorrie. Oraindikan, Abatxe-zaarrean bizitzen giñan. Len aipatutako urte arren udaberrian, erosi zan bei txiki gorri ura. Larrañeta'ko Estoan Txikien Muutxurreko itxixura larrera eramaten gendun Sakorrie. Onek esne asko edo gutxi ematen zunik, ni ez naiz ezertxo ere gogoratzen, baña gogoratzen naiz, gure amatxok bei ura jezten edo jexten zuela.

Beia aipatu detan ezkerro, guraso geronak zeukaten zaldia ere, aipa nezake. Onek illea, Sakorriena bezelaxe, gorria zeukan, ta astoak baño pixka bat aundixeagoa zan.

Bedayo'ko aldapetan ibiltzeko ongi aukeratua zan zaldi ura.

“KAPITAN”

Zer ote da ba “Kapitan”...?

Abatxe-zaarrean gure aitak zeukan zakur erbi-eizari bikain bat zan. Gure aitak zakur arrei asko nai izan zion. Baña aitari, Kapitaneke, bein atsekabe samiña eman zion. Gure aita-amak gau batean, uste gabe Kapitau sukaldean utzi zuten atea itxita; lotara joan ziran, ta urrengo goizean, sukaldeko atea iriki zutelarik, sukalde artan zeuden gauz geienak, Kapitanek puska-puska egiñik utzi zizkien.

Auzo artako ozte edo jendeak, ordaindu gabe eramaten zituzten gauzak, liburu aundi batean urrazten edo anotatzen zutena ere, zakurrak milla puska egin zien.

Gu goiko gelatik (sapaipetik) sukaldera jetxi giñalarik, gure aita gizajoa negarrez zegoan, sukaldeko gauzak antolatzen.

Kapitan, lasterkari bikaña edo bizkorra omen zan. Bein, gure aitak tiro bat bota gabe, Kapitanek erbia arrapatu omen zion.

Kapitanek, txokolate kolorea zuan, ta izar txiki txuri batzuek ere bai.

Balerdi, abere sal-eroslea, bein Irurzun'era ta Iruña'ra (Pamplona) joan zalarik.

Kapitan arren atzetik joan zan, ta Balerdik uste gabe, zakurra Naparroan galdu zitzaion.

Norbaitek ezagutuko zuan bada zakur ura erbi-eiztaria zala.

Gure aitak atsekabe edo pena gogorra ar-tu zuen, Kapitan galdu zitzaiolako. Ta ez aitak bakarrik, guk ere bai. Eta baita ere Bedayo'ko apaiz Lorenzo Izagirre jaunak, ta erritxo artako irakaslari edo maixu Joan Batiste Eguzkiza jaunak.

Onekin uzten det Kapitanen mintzaldia.

ETXE-ALDAKETA

Abatxe-zaarretik Gurdillaundi'ko baserrira aldatu giñan. Aldatu giñan egun artaz, ni ez naiz ongi gogoratzen. Baña uste det aldatu giñala 1896'garren urtean ta Abenduaren azkenengo egunetan.

Urte artako Azaroan, gure aita-amak, guri Abatxe-zarrean utzita, Gurdill-aundi'ko so-roetara joan ziran, ango lurrak landu ta ga-ri-aziak botatzera. Orregatik uste det, aipa-tutako urte arren azkenean joan giñala ba-sarri artara.

Gurdill-aundian, Abatxe-zarrean bezela,

goizean jeikitzen giñalarik, ez genduen bada txokolaterik artzen, taloa ta esnea baizik.

Aurreneko egunetan, talo-esnea, txokolatea baño geiago miukitzen edo gustatzen zitzaigun, baño egunero janari arrekin asperitu izan giñan. Egun gutxi aurretik, ogi berria ta otaza jaten giñuen.

Gurdill-aundiko basarrian, nik aurreneko aldiz ezagutu nituan zurezko zildaia ta txurrika ta bi egurrezko edo zurezko katea. Aietxekin lotzen ziran bei ta idiak ta zekorrak ikulluko ganbelari.

Gaurko baserrietan ez dira noski lotuko abereak zurezko tresnakin, zurezko zildaia abereen leporako guztiz obeagoa izan arren.

NERE ANAI LONTXOREN ETA NERE AURRENEKO LANKETA

Nik sei urte t'erdi bete baño len, ta Lontxo amasei illabete ni baño gazteagoa, gure adin artan, zer lanetarako balio izan ote genduen ba-da...?

Bai, jaunak; guk adin artan, balio genduen, iru edo lau bei zaintzeko. Ta Lontxo ta ni, alaxe beiak (beeterritarrak ez du-

te beia deitzen) zaintzen, egute-aldeko pagadietan.

Lontxo ta ni, bei-zai asi giñan urtea, 1897'garrena zan. Pago-ostoa ateratzen asten dan garaian, iru edo lau beien atzetik ibiltzen giñan, Gurdilletxiki gañeko pagote-gi aietan.

Pago-osto berri-berria, beiai asko miukitzen edo gustatzen zaie. Lontxok eta nik, abereak arren ostozale ikusirik, gu ere asi giñan osto berri pagoena jaten. ta guri ere miukitu edo gustatu zitzaigun pago-osto berria.

Baña pago-ostoa, ogei egun jaio ta ondoren, etzitzaigun miukitzen, mendi-marrubiak bezela.

Gerok uste gabe beyak batetik bestera joanda galtzen zitzaizkigunean, amaika bider estu aski ibiltzen giñan jipoi baten heldurrez.

Uste gabe beiak beste alderdietara iges egiten zutelarik, aien anka-arrastoa laister arkitzen giñuzen. Bei bakoitzaren anka-arrastoa laister ikasi genduen ezagutzen.

Aber bakoitzak, aztalak ez-berdiñak dituzte ba, ta gu alaxe konturatu giñan, aien anka-arrastoa ongi ezagutuaz.

Zarate inguruko muño edo tontor aien izenak, geienak aaztu zaizkit bada. Erlitze aldeko muñoenak ere aaztu zaizkit. Bi-pagoetako-gaño oraindikan gogoan daukat.

Gu bei zai asi giñan garai artan, piñuak etziran aldatu.

Lontxo ta ni, beiak zaintzen asi giñan garai artan Bedayo ta Azkarate'ko mugan, etzegoan alanbrez itxirik len aipatutako muga.

Azkarate'ko Martijene'ko Manuel, Aldai-borda ta Gorostiaga'koa, iru mutill aiek, guk Zarate inguruan aurreneko aldiz ikusi giñuzelarik, auntz izuak bezela ikaratu ta lasterka joan giñan Lontxo ta ni Zarate'ko etxera, ta mutill aiek konturatu ziran geron beldurraz, ta gure atzetik jarraitu ziguten, gu sukalde artara sartu arteraño. Ta mutill aiek, sukaldeko leio artatik, par egiñez deitzen ziguten, atera giñezela atarira beldurrik gabe. Alaxe, aldi artatik aurrera, mutill aiekin lagunak izan giñan.

Nik aurrena ezagutu nuen mikeleteak, Arruti zuen bere izena.

Onen ondoren ezagutu nitun Baldomero, Joxe Mari, Joxe Iparragirre, Bengoa ta abar.

1898'garren urtea nik uste det zala, bigarren etxea egin zutela Zarate'n. Joxe Iparragirre'k ta bere emazte Petrak bi alaba ta seme bat zeuzkaten garaian, (umetxo aiek 7 urtetik beeragokoak), sendi arretzek adalatu zuen Zarate'ko etxe berri ura.

Aipatutako etxe ura egin-da laister, Elo segi jaunak, piñuak aldatu zituan Zarate muño artan.

Naparroa-mugako landare aldaketa arretzek, Azkaratearrai aserretuarazi zien.

Bedayo-Azkarate muga itxitzeko, Azkaratearrak bakarrik, egin bearra izan zuten, itxiketa galesti ura.

Gure aita, Elo segi jaunak, guarda edo mendi-baso zaindari ipiñi zuen, ta nere us-tez 1900'garrengo urtea izan zan.

Urte esanda dagoen aurretik, Elo segi jaunna asi zan sagardi edo sagastia ipintzen.

Zumizketa-basarri ta Gurdilltxikitarrai, lurralde aien jabeak, maiztar aieri kendu zizkien belardi ta gaztaindi bikañak, sagar-landareak aldatzeko. Aipatutako baserritar aiek, artu zuten jipoi bizkorra, gaztaindi ta barrutiak kendu ta urratu ziralako.

Gure aitarentzat, etzan bada arren gaizki etorri, Elosegi'k egin zituan lanketa berri aekin.

Bedayo-ko kamio egite-asiera, garai artantxe izan zan.

Belarmua'ko baserri ta Bedayo'ko errota tartetik, ebaki zan aurrenengo zuina (tramo), kamioa; baña, 62 urte igaro izan arren, oraindikan kamio ura ez omen da iritxi Bedayo'ko elizaraño.

Atzerapen onengatik, Gipuzkoa'ko Agintari jaunak jakingo dute zer egiten ari diran.

“Liztor” onek ez die nai erakutsi “Erleai”, onelako edo alako liliak nolako baratzetan azten diran.

Bedayo'ko elizara, ezin iritxi dan kamio orrek, beste 62 urtean egin dezala lo, Gipuzkoa'ko agintari bizkorrak jayo ta azi arte.

“Liztor” onek, aski du onekin, ta sekulau ez da asiko onelako arriak urrutitik botatzen.

IKAS-GARAIA

Len esan det, nola asi ta ibiltzen giñan abere-zai.

Uda azkenengo azkenean ta neguan joaten giñan bada ikastetxera edo eskolara. Sei urte bete baño lenagotik, pixka bat nik ikasi nuen, baña, Gurdill-aundira aldatu giñalarik, zortzi urte bete artean, ni ez nintzan bada ikastetxera itzuli. Ta alaxe aaztu zitzaidan lenago ikasi nuen A, E, I, O, U.

Nik Bedayo'n lau ikastetxe edo eskola ezagutu nituan. Aurrenengoa, gaur Bedayo'ko apezka bizi dan etxe koxkor zaar eta zatar artan zegoana. Ta bigarrena, Abatxe-berri'ko sapaipen (*guardilla*) zegoana. Iru-garrena, Bearne'ko (Bedayo-barrena) basarriko ganbaran zegoana. Ganbara artako ol zarrak! Aien tartetik gure oñak sartzen ziran belaun-katilluraño, eta, anak edo oñak austeko beldurrez, geron begiak ernai ibilli bearra izaten zuten. Baña basarri artan, urte bat bakarrean egon zan gure ikasketa. Laugarren eskola, Abatxe-berri'ko parete babesean egin zuten ikastetxe berri txiki bat.

Bai, jaunak; nik ezin nezake bada esan, ez naizela ikastetxera joan.

Ta, lau ikastetxera joan nintzan ezkeru, zer ikasi ote nuan bada nik...? Gauz bat ba-
karra ikasi nuen ongi. Ta au, euskeraz era-
kutsi ziratelako gañera.

Ta nik, oso ongi ikasi nuen gauz ura, zer
izan ote zan bada...?

Jesusen Dotriña! Ura ongi ikasi ez ba-
nu, nere Aurreneko Jauna etziran bada eman-
go Lorenzo Izagirre apaiz jaunak, amar ur
te betetzera nijoalarik.

Alaxe bada, amar urte bete ondoren, ne-
re ikas-bideak itxi ziran baserri-lanetan zer-
bait laguntzeko geron aita-amatxo maiteai.

Ni ikastetxera joaten nintzan garaiko ira-
kasle edo maixu ura, euskalduna zan; Na-
partarra, ta Gorriti izena zuen errikoa. Ona
emen maixu arren izen ta abizena: Joan
Batiste Eguzkiza.

Nik "eskola" gutxi ikasi izan arren, maixu
arretzaz nere buruz amaika bider oartu izau
naiz. Irakasle arrek, beste eskol-umeentzat
baño, neretzat bere eskuak ariñagoak izan
zitian.

Ni 14-garren urtera sartu nintzalarik, mai-
xu ura bota zuten Bedayo'tik, ta arren or-
dezkoa, erdaldun euskeraz mintzatzen etze-

kiena ipiñi zuten. Ta au, ank-okerra zan gañera.

1907-garrengo neguan, neroni joan nintzan gau-eskolara, ta irakasle erdaldun arrek, nekien baño zerbait geiago erakutsi zidan, baña erdaldunaren erakuskintzak ez ninduen asko aurreratu-arazi. Baña maixu erdaldun arrekin ikasi nuen kontuak bildumatzen, kendumatzen, ta ugaritzen.

Orra or, nere ikasketa motza, iñoiz luzatu ezin izan dana.

UME MOZKOR

Nolakoa ote da umetxo baten aurrenengo mozkorketa...? Bai, jaunak; lotsagarria da, baña egia esan bearra, ta nik idazten detan "lardasketan", euskaldun irakurleen begiak ez dute bada irakorriko, ta berak ez merezi ere, iñolako gezurrik Bedayotar onengandik.

Mozkorketaren urtea, 1899-garrena zan, ta Loreillaren asiera zala uste det. Goiz ederra zan ta eguzki txuria dirdiratsuz apaindua.

Goiz artan, Gurdill-aundi'ko baserrian, gu

rasoak ta sei seme ta iru alaba (bi alaba bixkiak ta gerogo jayo ziran anai bat eta arreba), famili guzia jeki ondoren gosaldutan. Ta guzion gosaria, esne lodia ta taloak oso egoki erreak. Alako gauza orain oartzetaz, erortzen naiz kontura, zer gosari indartsua ta iraungarria egiten genduan.

Emen jakin det, Bedayo'ko baserritar geienak beren atarian saltzen dutela, beiai ateratzen dieten esne apurra. Ori jakitez naitz gabe batek lotu ninduan. Oldoztu nuen bada, gaurko umetxo maitagarriak Bedayo'n ez dutela, gure garaikoak bezela, esne ugari edango. Ta esnearengandik mintzatzen ari naizen ezkerok, ontatik apur bat geixeago jardun nai det.

Esne ona (zenbat eta lodiago obe) ta ugari edaten duten umetxoak zortzi edo hamar urteraño, andikan aurrera gutxiago edan arren, ez dira ain errex makalduta gaxotuko.

Egia da: esnetik esnera bereza edo "diferentzi" aundia dago. Abereen pentsu onak, esne obe. Nik Gurdill-aundi'n edaten nuan esnea bezelakorik, iñoiz ez det edan izan (ardi-esnea ez aipaturik). Ta zergatik ain ez-berdiñeko esne-indarra...? Badira beyak.

ardiyak eta auntzak, esne aula eman oi dutenak. Ezta alimentuz bakarrik esnearen be-reza, jatorrizkoa ere bada esne aula. Kon-taeraren aritik geiegi ari naiz luzatzen, ta zuzenduko naiz bidera.

Len esana dagoan gosál-ondoan, gure ai-ta-amak, anai Joxe Mari ta Miel etxetik ate-ra ziran soroko lanak egiteko. Lurrak txu-kundu bear ziran, geroxeago arta-aziak za-baltzeko lurralde koxkor aietan.

Loreillaren asiera zala uste det, ta jakiña, ikastolara joateko bearrezko garaia izan arren, ez genukan alako betarik, etxeko la-nak ez atzeratzeko.

Len aipatu detan goiz eder artan, gure etxean utzi ninduten aur-zai, geren arreba bixkiak zaintzeko. Gregoritzo ta Pilipatxo aien izenak, ta sei illabete jayo ziranetik. Atariko itzalean, bi zaku zabal-zabal nik ipiñi nitun lurrean, antxe exerita zaintze-kotan.

Beste lana: sukaldeko suari ta sutan zego-an eltzeari zaindu bear, babarrunak gorbe-zitu ta erre etzitezen, guziok bazkari gabe ez gelditzeko.

Gure sukál-bazterrean, egur igarra etzan

iñoiz paltatzen, Gurdill-aundi'k bere inguruan bost edo sei pagotegi zeuzkalako.

Oraindikan gogoratzen naiz goiz eder artako orduaz: amarretatik amar t'erdira, ni "galdu" nintzan ordua. Nik banekin bada. gure amatxok bere gelan nola zeukan botilla bat aguardiente ia-ia beteta. Alako batean oldoztu nuen botella arei zurrut egi-tea. Bai alaxen egin ere. Bi saltotan igo nintzan aguardiente zegoan gelara, ta zurrut txiki bat edan ondoren, beste bi saltotan jexi nintzan umetxoak ta eltze alanbrezkoa zaintzera.

Aurrenengo zurruta etzan naikoa izan, ta aurrenekoak bigarrena nai izan zuan. Beste bi saltotan igo nintzan berriro; bañan, bigarren zurruta egiten asi baño len, botellari begiratu nion, zer neurritaraño betea zegon, gero amatxok ezagutu etzezan nik edandakoa.

Nere ustez, oso gutxi edan nuan, bañau dudarik ez dago ni berriro igo nintzala, eta irugarren tragoak bota ninduela, lurretik egun eta erdian ez zutitzeko.

Lur gañean edo gure atarian, zerraldo lurreratu ta ilda banego bezela gelditu omen nintzan; ta nere anai koxkorren batek ni ala

ikusirik, geren aita-amai deitzera joan omen zan, ta aiek alako berria entzunik, sorolana utzita aguro etxeratu omen ziran.

Nere aita-amatxok, ni elurra bezin zuri ta zentzu gabe ikusi nindutelarik, ikaratu omen ziran, nere bārruko gauzen bat lertua idukiko nualako. Nere gurasoentzat, goiz eder ura, atsekabe gogorrekoa izan zan.

Urrengo eguneko atsaldean jeki nintzan oyetik. Ta ni negoan oeko maindereak, beazunez, erre izan balitu bezela, ori-origelditu ziran.

Alako mozkor-aldia nik umetan arrapatu izan arren, nere bizi guzian mozkorketa uraxe izan da, bada, aurrenengo ta azkenengo mozkorkeria. Nik nai izango banuke mozkortu, ezin nezake ala egin. Nere sabelak bear dun aña ondo neurtzen du, ta, nai ta nai ez, ezin det izan gizon mozkorra. Gauz onekin neroni ere arritzen naiz. Baña onekin ez det esan nai, ni ez naizela edari-zalea. Euskaldun geyenok bexelaxen, ni ere jakion ta edari on zale naiz, bañan gaurko egunean, orrelako jan-edan tentagarriari gerrikoa ongi lotutzen ikastea da gauzetan beargarriena.

ERLOJUA, ARRIAK ETA "JIRIGONZA"

Goiz eder ta txar artako amar t'erdiak gogoratzeaz, oraintxe datorkit burura, nolako erlojuak giñuzen Gurdil-aundian. 1897-garrengo udaberrian jaio zan gure aurrenengo arreba Balentina, ta nere ustez udaberri artantxe gure aitak erosi zuan erloju bikain bat, eta aita-amatxoren gelan ipiñi zuten zuti-zuti. Erloju aundia zan ba. Bi neurkingoa gutxi gora-bera luzean. Ta erloju arek kristalezko ate aundia zeukan, bere "pixuak" ikusi zitezzen, erlojua geldi jarri baño len errex ezagutzeko.

Bedayo'ko baserritar gutxik zuten noski alako erloju aundia ta ederra. Ta... bigarren erlojua? Bai, jaunak; bigarren erlojua eguzkia zan Bedayotarrantzat. Orrelako erlojuari nork eman lokarri edo goroiki...? Lokarria lañoak austen etzion egunetan, "erlojua" gure etxekoa bezin zuzen ibiltzen zan, ta Bedayotar guziak alako erlojuari eskerrak ematen oso txikitatik ikasiak ziran.

Gurdill-aundi'ko sarkaldeko paretearen itzalak, erloju-arpegiaren ortzak bezin egoki adierazten zigun ordua bere ziri zuzenarekin.

Umetako mozkorkeria gogoratzeaz, nere muñak geiegi askatzen ari dirala uste det. Garai artako gora-bera asko datozkit, ainbeste urtean ain ezkutuan bizi izan diranak. Mozkor-aldi arek ain ongi egin ote ziran ba...?

Bai, Gurdill-aundi'ko pareteak dauzkaten izugarrizko arri aundi ayek izketan ari zaizkidala iduritzen zait. Ta alako arri aundi ayek lantzeko, zenbat urte igaro ote ziran? Ta gurdi-gañera jaso ezin litezken arri aek, nola erabilli ote zituzten...? Nere ustez lega sendo batzuekin arrastaka ekarriak noski. Lega zer dan, euskaldun guziak ez dute ba ezagutzen. Lega, idiak artatzeko, lardaia (pertika motza) ezarri bear legari.

Ongi gogoan daukat, nik ezagututako baserri askok, beren pareteetan arri galantak badituztela, baña nere ustez, Gurdill-aundi'ko nere anaiaren sukai-ixkiñeko arriak baño aundiagorik, ezta errexa izango arkitzen Euskalerra guzian.

Badakit Araiz'ko baserriak, arriak ongi landuta, etxe ederrak dituztela. Ta etxe aietan Gurdill-aundia baño politagoak ere bai gañera. Bañan, Gurdill-aundia'k bezela, ezin iduki etxe barruan pillota-joko-tokia. Etxe

orrek, bere erdi-erdian badu "patio" aundi bat, ez-estalia, ta bertatik argia ta aizea ematen die etxe artako lau ikullueri ta bost ganbarai. Alako patioari, korralla deritzen. Ta toki beretik, sei bizi-tokiko etxe arek, edo bost bizi-toki ayek, alaxen artzen dute goi-argi ta aidea.

1896-garrengo urtean, Antonio Elosegi jaunak, len esan dedan "korralla" oso egoki apaindu zuan. Pilota-tokiko pareteak zementuz ongi orma-berritu (*revoque*) zituan, pelotan jokatzeko moduan. Baña toki artako lurrean etzuan ezarri zementurik. Ta alakoaren ordeez, buztin gorriakin berdindua zan, ta egoki zapaldua, pillotak bote oke-rra egin etzezan.

Gurdilla-txikiarrak ta Zumizketarrak ere etortzen ziran Gurdill-aundi'ko "korrallera". Nere ustez, onelako berri gutxi dakite Gipuzkoarrak. Bai, onengatik ez dute ezer asko galtzen.

Gaurko egunean, zenbat kostako litzake Gurdill-aundi bezelako baserria egiten...? Oldozten det, ludi au ludia dan arte, ez dala orren antzeko baserri bat bakarra ere egingo.

Bein, Alegi'ko mutil bat (*Alegria de*

Oria) Zumizketako Patxienera morroi etorri zan, ta jai-atsalde batean, Alegitarra Zumizketar batzuekin etorri ziran pelotan jokatzerara, ta Alegitarrak Zumizketarrai erakutsi zien “jiringoza” mintzatzen, ta guk ezin ulertu edo entzun, ainbeste “P” esaten zuelako. Baña, ordubete igaro baño len, guk ere zerbait ikasi genduan.

Emen jarriko ote det...? Norbaitek ez ote du esango erotu al naizen? Itz bi, adibidez: “Gurdill-aundiarrak ez dakizute izketan”: (Gupurdipill-apaundiaparrapak ezpez dapakipizuputepe ipizkepetapan”. “Onelakoa zuk nik baño obeki dakizu noski”: “Oponepelapakopoapa zupuk nipik bapañopo opobepekipi dapakipizupu noposkipi”. “Izketa au ez dizut luzatuko alperrik dalako”. Ipizkepetapa apaupu epezdipizuput lupuzapatupukopo”.

Gurdill-aundia'n alaxe ikasi gendun jiringoza mintzatzen, Alegitar ura gure baserri-ra joan zalako. Ni, amaika urtetik amabira nebillela uste det.

MORROE

Morroiareen izena, ongi ipiñia da noski. Argentina'n, nagusiari, oen menpean dau-denak, "trompa" deitzen diote.

Morroe bizitzea, ez da ba bizi epel ta goxoa.

Ni amaika urtetan nebillelarik, gure aitak. Etxekone'ko Santusek eskatu ziolako, morroi bialdu ninduan illabete baterako Santus jaun-naren etxera. Azaroa zan. Gariak edo gari-azia botatzeko garaia Europa'n.

Ni gazte xamarra izan arren garai artan, ez nintzan bada barea bezin motela. Amaika urte euki arren, nere besoak aitzurra arin aski jasota, soroko arta-zuztarrak moz-tu, ta aiek bildu ta gurdia kargatzen nuen, erdi lotan egon gabe. Illabeteko nere aurre-neko morroiketa, laister aitu zan.

Ta, illabete artako nere lan-saria, zenbat izan ote zan bada...?

Bost pezeta uste det zirala! Gure aitari nik aurrena irabazi nizkion bost pezeta aiengatik, auxe esan zidan:

—Nere semeetan aurreneko dirua irabazi duena, i aiz, ta irabazten deken guzia, nik ongi gordeko diat.

Nere bigarren morroiketa, etzan bada izan illabetekoa, urte bat betetzekoa baizik.

Iñazio Zubeldia Eliz-etxean bizi ziranengana joan nintzan morroi, nagusi arren menpera, ta garai artan, amabi urte ta lau illabete neuzkan. Urte guzirako lan-saria edo soldata, 75 pezeta erabaki zuten nere aita-nagusiak.

1903-garrenge udaberrian, Eliz-etxean morroe sartu nintzan.

Artzai ta bei-zai ibiltzen nintzan. Ta soro ta belardiko lanetan bai udaran.

BIGARREN MORROE-ALDIA

Esan bezela, oraingoan etzan morroi-aldia illabeterako, urte bat betetzekoa baizik.

Eliz-etxeko baserrira morroe joan nintzan, ta Iñazio Zubeldiaren menpean, aien ardiak jezten edo jexten, nik ikasi nuen aurrenengo aldiz.

Ez nituen ardiak bakarrik zaintzen. Lau bei-koxkor ere bai.

Ta, soro-belardiko lan garaian, alako lanetan ere saiatzen nintzan, al nuen guzia. Urte guztirako nere lan-saria, 75 pezeta izan omen ziran. Soldata, nik ez jaso izan

arren, oraindikan gogoan daukat ainbeste zala.

Len aipatutako baserrira morroi joan nintzalarik, etxe artako Joxe Ramun zaarra ilzan (Iñazion aita). Au gertatu zan, ni etxe artara joan da laister.

Erroma'ko Aita Santua Leon amairugarrena ere, egun aietan ilzan. Ta Bedayo'ko elizak ta erritxo artako ozte edo jendeak, 15 egunetan gorde zuten negarti edo lutoa, esandako egun aietan dantzarik egin gabe.

Bedayo'ko elizaren kanpaiak, besteai ez bezela, jo zitun ezkillak, egunero iru bider 15 egun aietan.

Morroe nere urtea bete zalarik nik gerou etxera itzultzeko asmoak neuzkan, gure etxean aitari ardiak eroste-arazteko. Baña, Iñaziok ta bere semeak, izketa politakin liluratuarazi ninduten, urte bat geigo aekin nik igarotzeko.

Zabalki'ko gañean ta Gurdilleko lepoan, mutil koxkor ugari biltzen giñan garai artan. Baña, udazkena zetorrenean, bakar aski gelditzen nintzan.

Txaakai'ko pagoak eta abar, orri gabe gel-

ditzen ziralarik, alaitasun udarakoak joaten ziran uda berria etorri arte.

Bigarren urtea morroe bete nuelarik, irugarrena nai zuten ni eukitzea. Ta, nik ez nekien zer aitzaki eman. Baña, nik oldoztuta edo pensatuta neukan, nere anai Lontxo ipintzeko nere ordeztu, ta alaxe nik Lontxori galdetu nion, berak nai ote zun jarri ni negoan baserri artan. Lontxok baiezkoa eman ziralarik, Iñazio jaunari esan nion, nere ordeztu Lontxo jarriko zala morroi, ta alaxen ni itzuli nintzan, bi urte morroe bete ondoren.

Ia-ia, aaztutzera ni joan, bigarren urte-saria edo soldata. Bigarrenean 80 pezta jaso omen ziran.

Au entzungo balukete, gaurko mutil ama-lautik amabost urtera dijoazenak, zer esango ote dute...?

Esango digute aulak besterik ez giñala!!

Eta garai artan nik irabazten nuen lan-saria edo soldata, nolakoa zala, neri zerbait iruditzen al zitzaidan...? Nere alako usteaz, ez naiz ezertxo ere oartzten.

Len aipatutako lan-sariaz bai. Nagusi arrek berak ordaintzen zuen, soldatari eran-

tsiak zeuden urte guzirako neretzako abar-
kak eta bartanak edo oñetako mantarrak.
Baña, ez ala beste gañerako jantzi ta oñeta-
koak.

Alaxen bada, beste neretzako oñetakoak
ta jantzi guziak, nere aitaren gain egoten
ziran.

ARDI-EROSKETA

Eliz-etxeko baserritik, aita-amatxoen al-
damenera itzuli nintzalarik, gure amatxori
ni laister asi nintzaion, berak gure aitari
adierazteko, artaldetxo bat erosi zetzagula.
Amatxo ere, nere eskaerarekin, berak ere
uste zuan, geren etxerako gaizki etzeto-
rrela.

Baña, gure anai zaarrena Joxe Mari, ne-
re asmo aekin etzan nere alde jarri. Joxe
Marik, agarbitz edo aitzakia erakusten zuan.
Ta, onela zion:

—Neguan nundik eman bear diek ere ar-
diei jana...? Idi-pare zaar bat gizenduta,
aiek ongi saldurik, geigo irabaziko diagu.

Baña gure amatxo zana, nere alde zegoan,
ta 1905'garrengo udazkenean, gure aitak, ne-

ri ezertxo ere esan gabe, Illorretako Beloki jaunarekin, Zaldibi'ko errian, Beloki'ren anaiari, artalde koxkor bat erosi zion. Nere ustez, 40 ardi erosi zitun gure aitak. Ardi aiek erosi ziralarik, goiko borda, garai artan utsa ta txarra, azkar antolatu genduen.

Artalde koxkor arrei, neguan jan emateko, berealaxe borda artan ipiñi genduen, urritzezko zigorrakin egiñik, sarezko ganbela, bertan ardiei arbia ta belar goxoena emateko.

ZORI-TXARRA

Ta, itz onek zer esan nai ote du bada...? Ona emen gure artaldetxoaren asiera.

Etorri zan arkumeak edo axuriak jaiotzeko garaia. Gure artaldean aurreneko arkumea jaio zan eguna, oso txarra zan, ta illuntzera zijoalarik, nik ardiak bordaratu nituan aldian, axuri bat jaio zan. Ez dago ezer esan bearrik, nere poza nolakoa zanik.

Ni asi nintzan ardiari bere aurreneko oritza lurrera jetzi nairik, geroxeago arkumeari eranazteko esne pixka bat, baña axuria egin zuen ardiak, etzeukan bada esne-tantorik. Ardi arren errapea dena galdua zan. Be-

realaxe, nik arkumetxo ura eraman nuen gure sukaldera, ta antxe beien esne epela eran-azita azi genduen arkumetxo ura.

Egun batzuk igaro ondoren, beste axuriak asi ziran jaiotzen, ta arkumeak saltzeko garaian, anai Joxe Mariri miukitzen edo gus-tatzen zitzaion aek Tolosa'n saltzera joatea.

Ardiak esne mea ematen zuten garaian, etzitzaidan ateratzen nik nai nuen bezelako gazta gozoa. Baña esne lodia ardiak ematen zuten garaian, orduntxe bai, ardi-esnez egindako gazta, oso ezaguna zan azaletik ere.

Zuaitzpeko ta garopeko belarra jaten duten ardiak, esne aula eman oi dute. Ala ezagutu nuen nik, artalde arren atzetik ibilli nintzan garaian.

Gure amatxok esan oi zigun, Latosako gazta baño goxoagorik etzala saltzen Tolosako errian.

Bein gure amak, Latosako artzai Joamartiñi, Alzarrate baserriko etxean bizitzen zan arrei, erosi zion arropa bat gazta; ni gogoratzen naiz, geroxeago nik egiten nuen gazta baño, Joamartiñ Motzak egiten zuena goxoagoa zala. Gazta-erosketa ura, guk ar-

diak erosi aurretik egin izan zan, ta gure amak erositako arroba gazta ura, 16 peztan erosi omen zuen. Alako sari edo prezioa orain ni gogoratuaz, nere burura ongi datorkit, gure anai Joxe Marik, bostetik zazpi kiloko arkumeak, Tolosan saltzen zituela merke aski. Zazpi kiloko arkumetxo gizenak, iñoiz etziran saldu 10 pezetan.

Gerok sortu giñan ludi au, gezurra dirudi aldi artakoa dala.

1906-garrengo udaberrian, ardiak jexteko garaia igaro zalarik, ardiak eramán nituen Eguerdi edo Egurdi-aitzera. Eta gabeán, Arangoneko "Zato" jaunaren txabolan nik lo egiten nuen.

Sei egunerako eramaten nuen arto-iriña, urdai okela ta gazta, eta uraxe izaten zán aste beterako nere jakia.

Garai artako ikazkiñak bezelaxe, ikasi nuen nere eskuetan taloa zabaltzen, eta talo-burnian bi itzuli-aldi emanikan, jaten nuen, goxo-goxoa izan balitz bezela. Taloa eskuz zabaldua, iriñakin talo-olan zabaltzen dana baño askoz goxoagoa izaten da.

ARTZAINTZAN

Len aipatutako urte arren udazkenean, bi ardi amilduta il ziran. "Bonita" aurrena, ta bestea urrengo egun batean.

Ni Eliz-etxean morroi negoan garaian, Zalbalki'ko gañean nik ezagutu nuen Amezketako artzai bat, eta bera Buruntzuzin'goa zan.

Mutil saltari bikaña zan. Gurdill-lepoko alanbreak, ezer ikutu gabe saltatzen zituen. Urkola bere abizena. Eta artzai arrek, bere ardi bati, "Bonita" deitzen ziolarik, ardi ura etortzen zitzaion bere ingurura, ta gure aitak ardiak erosi zituelarik, nik "Bonita" ipiñi nion, Amezketarra baño gutxiago ez izateagatik. "Bonita" amildu zalarik buzokak edo putreak jan zuten, eta amildu zitzaidan beste ardia, etzan guzietan txarrena. Baña, ardi aien ezurrakin ta mamiakin, gure etxean, otordu onaren ordeez, naigabea besterik ez genduen iduki.

Len aipatutako urte arren udazkenean, gure aita ta ni joan giñan ardi-mordoxka bat eroatera.

Aldi artan, 20 ardi erosi ginduzen, aurreko urtean erosi zitzaizkion Zaldibi'ko Beloki jaunari.

Ez naiz gogoratzen, ardi bakoitza zenbat ordaindu zuen gure aitak. Ta alaxe, erosketa arrekin, gure artaldea ugaritu zan nik nai izan nuen neurrirraño. Geren borda txiki artan, etziran ba geigo kabitzen edo itxikitzen.

Gure anai Lontxok, Eliz-etxean urte bat morroi bete ondoren, aita-amaren etxera itzuli zan, ta, etxean sei illabete egon ondoren, 1906'garren urteko udazkenean, Amezketako baserri Ezkoborro'ra morroi joan zan, ta etxe artako artzai batekin Beeterrira, (Arraira). Aralar'ko artzaiak neguan "*Arraira goazek*" diote.

Lontxo morroe joan zalarik, 1907'garren-go udaberrian, gure anai Estoan asi zan artzai nere ordez, ta ni baserri-lanetan jardun nintzan. Baserri-lanak egun guzian egin ondoren, arratsaldetzera zijoalarik, egiten ari nintzan lanak utzita, artzen nuen marmita, makilla baten puntan lotuta, ardiak jeztera joateko Urrea'ko aitz inguruko artizkunera.

Bein, marmit-esnea makillari lotuta nere bizkarrean neramalarik, Basillunbe'ko pagadian, illunbetan aztapo eginda, ixuri zitzaidan marmitan neraman esnea. Alako az-

tapoak, gertatu izan zitzaizkidan makeña bat aldiz.

Anai Extoan aunditzen ari zalarik, arrek ikasi zuen ardi jexketa egiten, ta pixkaka ni asi nintzan mendi kozkor aiek zerbait aaztutzen.

17'garren urtean nebillelarik, ni asi nintzan bada pillotan eta dantzan zerbait aurretzen.

Amar urte bete aurretik, nik banekin pilotan bi eskuz berdin jokutzen. Dantzan, 15 urte aurretik ere asi nintzan ikasten. Amazazpitan, ez dago zer esanik.

Azkarate-ko nere adiskide ta lagun baten saminaz, ia-ia aztuta negoan. "Nere" bi ardi amildu baño lenagotik, lagunari amildu zitzaizkion bere bi ardi. Nere adiskideak, Tomas bere izena; ta baserriak, "Martijenea". Ez naiz gogoratzen Tomasen abizena edo etxearen izena ote zan. Tomas exkerra zan, ta bere erritarrak "Katxo" deritzen.

Egun eder batean (Dagonilla, 1906-ngo urtea), Katxo ta ni Egurdi-aitzean genbiltzan geren ardiak zaintzen, eta Katxoren ardi-mordo bat, amarren bat, Sugar-zuloko malda beldurgarrira sartu ziran. Guk erlojurik ez iduki arren, gutxi gora-bera ezagutzen

gendun ordua: amaikak ingurua. Katxoren ardiak ikusirik alako malda peligrasuan, biok sartu giñan malda gaizto artara, ardi aek ateratzeko asmotan. Laguna ta ni ardiak baño beeraxeago geunden, ta alako batean ardi aietako bat, arri-losa bat zearreka igarotzen asi zalarik, ardiari bere aurreko anak irrixtatu zitzaizkion; ta irrixtatu zan ardiak, hultzatu zion beste ardi bati, ta alaxen biak binbi-banba nola zijoaizten gu begira. Oso gutxi palta izan zan, ardi aiekin gu biok ez giñala amildu. Nere lagun giza-joa asi zan negar ta negar. Artzai gazteak, bere ardiak maite izaten ditu, bakoitzak bere senideak bezelaxe.

Ardi aien amilka ikusi genularik, iduritu zitzaigun ardi amildutako aietako bat Sugar-zuloko leizera sartu zala. Malda beldurgarri artatik, Katxo ta ni jetxi giñan ardi amilduen billa. Ta ordu erdi bat igaro baño len, arkitu genduan aietako bat. Bestea, guk uste bezela, leizera erori.

Ardi-zaindaria beti eraman oi gendun patrikeran aizto edo labana koxkor bat, itxi ta iriki egiten zana, ezurrezko kirtenean zulo txiki batekin, lokarria ipintzeko.

Ongi-ongi ez naiz gogoratzen, ardi amil-

duari, biotan zeñek kendu ginion larrua. Eta ezta ere zenbat aragi kendu zitzaion ardi porrokatu arei.

Lan ura egin ondoren, igo giñan berreubat neurkin gorago, Sugar-zulora. Oso toki txarrean dago esandako leize ura. Bertara igo giñalarik, leize zuloaren ezpañean, auspezkatu-ta begiratu genduan leizearen barrura, bañan, oso sakona zalako, ezin zan ikusi ango zokondoa.

Tomas Katxo, nere garai artako lagunaren berriak, orain iru urte jakin izan ditut: Martijene'ko Katxo, Cuba'ra joan omen zan 1910'garren urtean.

Labanaren kontua gogoratzeaz, nere muñetako korapillo bat ez dakit nola askatundan, ta au esan bear aizto koxkorraren bearraz. Bañan ez uste izan, aragi erre goxoa jateko erabiltzen genduela.

“Nere” artaldetxoan bagendun ardi beltz bat, ta bere illeak balio zun abarka-lokarririk egiteko. Aueri, goraitiak deritzen. Bein, gure ardi beltza oso triste zegoan; ardien albaitero ere zerbait ikasi nun ba. Ardi beltzak etzuan belar-izpirik jaten, ta batzutan etzin da bestetan zuti, oso makal itxurartzen ari zan, ta nik noizbait eta norbait

ikuſi nuan ardien belarriak azterkatzen, otzak edo beroak ote zeuzkan ardi gaxoak. Ta gure ardi beltzak, oso bero zeuzkan bere belarriak. Orduntxe banekin zer egin: nere labanakin ardi gaxoari belarri bakoitzean ebaki bat egin, odolik ez bazetorren, zotz batekin belarritan jo, odola ateratzen asi arteraño. Nik alako albaiterotza egin ondoren, poliki-poliki ardiaren begiak asi ziran argitasun bat agertzen. Auxe da ardi beltxaren gertaera. Ez ardi beltxarena, berarengatik egiña baizik. Baña esango det, ardi beltza etzala il.

Len aitatuta dagoan urtean, esatera noana Urrillan gertatu zan. Oraingoan ez nuen lagun Naparra, Amezketarra baizik. Bera Iñazio Mari izena, bañan ez naiz oartzen mutil arren edo bera bizi izaten zan baserriaren izenaz. Garai artan, Arangone'n bi txabola zeuden. Bata, Zato deritzayona; bestean, Joanizio ta Iñazio Mari. Bein, Iñazio Mari-
ren iru arkazte, Sugar-zulo bañon toki bel-
durgarriagoan zebiltzen, Balerdi'ko Putre-
zulo gañeko maldan. (Bedayotarrak Baler-
di'ri, "Astoango-gañe" deritzen. Berari Be-
dayo'tik begiratu-ta, asto-bizkar baten antza
du ba. Ortatik izen ori.)

Putre-zuloko malda liluragarria da ardien-

tzat. Maitza txiki batzuk ditu eskallera gisa. Ta ia-ia putre-zulora ardia beeratzen diralarik, ta beren sabela ongi beterik, ezin igo berriz gora. Malda artan zenbat aldiz amildu oi ziran batez ere ardi gazteak! Arratsaldea illuntzera zijoan, ta beldur giñan gure laguntza gabe iru ardi aiek etziralara gora igoko. Alaxen asi giñan txistuka deitzen, ta ardi aiek ain beera jetxi etziralako ta gazte ta bizkorrak ziralako salbatu ziran.

Aipatu detan maldan, iru edo lau aldiz jetxi nintzan putre-zulo ingururara. An dagoan almitz-belarra, oso zalla da austen, ta ortatik beldur gutxi an amiltzeko. Putre-zuloa, belarra dagoan bañon beeraxeago da, ta orregatik putre-“etxeraño” ni ez nintzan jetxi. Zulo artako atekan, bi edo iru putre askotan egon oi ziran.

Emen bizi dan Azkaratear gizon gazte batek, orain lau urte esan zidan, orain ogeiren bat urte, nere izeneko mutil bat igo zalla putre-zulo artaraño. Olakorik nik ezin sinistu. Ez goitik beera, ez beetik gora ta ez zearrerako, iñor ezin igo sokarik edo beste tresnarik gabe.

Esan didatena egia baldin bada, nere izen-

kide orrek putre-atekan, makillaren puntan, bere txapela utzi zuan.

Esan ori gezurra ez bada, iduritzen zait, aitz artako arriak lur biurturik, almitz bizkorra jaio ta azi izan dala.

Esan bezela, iru ardi aek maldatik goraztean, geren larritasuna galdu zan. Ardi aye-kin igo giñan Balerdi-puntara. Arrastu zan, bañan illargi ederra zan gure lagun.

Balerdi-tik, edo Astoango-gañe'tik, sarkalderako bidea artzeko, bi bide besterik ezin aukeratu. Aietako bat, mendian ez oituak, bide-mendi zorrotz ura ezin artu. Beeraxegokoa, ezta ba ain beldurgarria, menditarra ez izan arren. Gaua izan arren, Iñazio Mari ta ni mendi-bide zorrotz artatik joan giñan, Arangone'ko txabolan lo egitera.

Udazken aipatutakoan, nik artu nuen azkenengo estuasuna Aralar-mendian, bañan estuasun artan nere aldamenetan ez nun iduki lagunik, lañoa, elurra ta ekaitza besterik.

Ez naiz gogoratzen, Azaroa edo Abenduaren aurrenengo igandea zan. Gogoan daukatena da, Aralar'ko artzai geienak beren ardikin joan zirala neguko larre-tokira. Elose-

gi Zabala jauna Donostian il zan astelena zan.

Zabalegi ta Arangone'ko artzaiak joan ziran; an nik txabolarik ez nuen ba, ta lo egi-tera etxera joan bear.

Len aipatutako igandean, batez ere gauean, denborale txarra sortu zan, ta igande artan ez nintzan mendira joan. Baña astelen-goizean irten nintzan Zabalegi'ra, ardiak etxe aldera eramateko ustetan, bañan egun artan ezin ala egin.

Ez naiz gogoratzen, goiz artan nolako estalki neraman nere gorputzean. Irutatik bat izango zan: ardi-larrua, zakua edo aitaren kapusaia. Bañan ongi gogoan daukat, Egurdi-aitze, Gurdille'ko leporaño ta Zabalki'raño lañoz estaliak zeudela, ta aizeak aimatzen zuala sarkaldetik sorkaldera.

Zabalegi'ra igo nintzalarik, ango txokotan aizeak bildutako elurrak, guziak etzeuden urtuak. Laño lodi ta ebi-langarra erortzen ari zan, ta aize indartsurik etzebillen, bañan bi neurkin bide ezin ikusi. Zabalegi'n ta Aragone'n banebillen batetik bestera, baña ez ardirik, ez zintzarri-soñu-zantzurik. nere belarriak ez entzuten.

Alako batean, erori nintzan kontura gal-

duta nebillela. Iñoiz ez ibillitako malda baten ertzean, aurrera joan eziñik, itzuli bearra euki nuan. Eguna bazijoan ardiak arkitu gabe, ta nik ez nai etxera itzuli ardiak gabe. Ezin jakin zer ordutan nebillen. Baña atsaldea oso aurreratua. Alako batean, laño guziak iges egin zuten, bañan mendi aietan etzan bada agiri ardi bat bakarra. Illuntzera zijoan ta ni Latosa inguruan nebillen. Latosa'ri, gaurko egunean, erderaz "*Chozas de Pardelus*" deritzen. Txabol aietatik San Migel aldera ere joan nintzan ardi billa, bañan alperrik.

Zabalegi'n, Arangone'n ta Buruntzuziñ'en, nik banekin etzegoala artzairik. Gero jakin bearra neukan, Latosa'n artzaien bat ba ote zegon. Bertan artzairik arkitu ez banu, Gurdill-aundi'ra itzuli bear, ta ardiak billatu gabe. Etxean alako naigaberik ez nien eman nai. Bañan Jabe guztionak nai izan zuan neri lagundu, ta Latosa'ko txabola batean, ongi illunduta, arkitu nituan bi mutil ni bañon apur bat zarragoak.

"Nere" ardiak ez billatu izan arren, alako artzaiak arkiturik zerbait alaitu nintzan.

Esandako bi gazte ayek, ni txabola artara iritxi baño len afaldu omen zuten, ta berak

eskeñi zidaten aek zeukaten jakia. Egia esateko, ain ongi ez naiz gogoratzen, baña, nere ustez, ogia ta gazta eman zizkidaten, neronek labanarekin ebakita ar nezan neronek nai nuena. Ongi gogoratzen naiz, al nuen gutxiena jan nuela. Jaki apur bat mutil aiek eman ezpazidaten ere, berdin eskertuko nien, bertan lo egiten uzten ziratelako.

Urrengo goizean, eguna argitzen asi zalarik, atera nintzan txabola artatik. Ez naiz oartzen mutil aieri zer modutan eskerrak eman nizkien.

Orain laño apur bat etzan agiri, ta Napar-aldetik eguzki goxoa, aurreko egunean baño ohea, bazetorren. Gainza-mallo'ko tontorrera laister igo nintzan. Garai artan, Gainza-mallo'ko tontorren izenak ez nekizkian. Ementxe aixin orko *mapa*-tik ikasiak daukat. Ta goiz artan ni aurrenengo aldiz egon nintzan tontor arrek, Beoin bere izena, ta 1.355 neurkin itxasoa baño goratua. Mendi-gain artatik jarri nintzan begira Gainza-mallo'ra, ta Gainza-mallo barrenean ikusi nituen ardi-mordoxka batzuk. Ezin sinistu gure ardiak izango ziralta Gainza-mallo barren-barrenean. Orduan baño obeto gaur erortzen naiz kontura. Elurraren denbora-

leak, ardi aieri uxatu zien sorkaldeko babe-
sera.

Mallo barren artara jetxi nintzalarik, poza
aundia artu nuen "nere" ardiak arkiturik.
Gutxi gora-bera, goizeko bederatziak ziran.
Berealaxe, gure ardiakin jo nuan Urrea'ko
aitzera. Oni, "Mendi-txiki" deritzen genion.

Ez naiz bear dan bezela mintzatu; aurre-
ratu nai geiegi. Ardiak arkitu ta bereala-
xen, aurrena kontatu egin nituan, eta palta
zitzaizkidan lau, illabete aurretik aitak ero-
si zituan ogei ardi aetakoak. Berak arkitze-
ko, amarren bat egun galdu nitun, ta ibilli-
-aldi aiek nik egin nituan bezela esateko, iz-
keta luzatu bearko geiegi.

Lau ardi falta izan arren, ardi aekin jo
nuan Gainza-mallo'tik Uztegi-mallo barrene-
ra, andik Azkarate-mallo barrenera, ta an-
dik Gurdille'ko lepora, ta azkenean Urrea'-
ko aitzera.

Aurreko goizean, Gurdille'ko lepotik Za-
balegi'ra igotzean, ni uste izan nuan, iru or-
du igaro baño len bazkaltzera itzuliko nin-
tzala. Bañan ala etzan gertatu. Goseak eta
ainbeste ibilketak zerbait auldu-arazi nin-
duan. Orain, ardiak Urrea'ko aitzean utzita,
sarri bazkaltzeko asmoan. Goizeko amaikak

ingurua zan. Aipatutako mendian ardiak utzita, banijoan etxera. Berealaxen asi nintzan entzuten Bedayo'ko elizaren kanpanaren il-ezkillak. "Zein izango da?". Galdetu bear goiari! Gure etxera iritxi nintzalarik, gure amatxo poztu zan, ni ongi ikustez. Bañan sarri asi zan negarrez, bere begieta-ko malkoak ezin legortuaz. Nik ez nekin berri txarra, amak onelaxe esan zidan: "Gure nagusi ona ta maitea atzo il zan, ta aita Tolosa'ra joan da Elosegi'ren maizter guzia-kin eortzira".

Elosegi Zabala, Donostia'n il zana, Tolosa'ko "Don Antonion" semea zan, ta "Don Antonio" lau edo bost urte lenagotik Tolosa'n il zan.

Elosegi Zabala'ren izena, Jose zala uste det, baña berari "Don Pepe" deritzen genion.

Nola Antonio jauna, ala bere semea, oso zaldun bikañak ziran, beren maizter Bedayo'tarrentzat. Aipatutako zaldunengatik norbaitek gaizki itzezin izan balu. ni ongi gogoratuko nintzake.

Elosegi'tarrak il ziran egunetan, amaika jende bear-bearrezkoak samin gogorrez negar egin omen zuten Tolosa'n.

AARI-APUSTUA

Nik 17 urte neuzkan gutxi gora-bera, ta Bedayo'n zabaldu zan, aari-apustu bat jokatu bear izango zala. Ez naiz ongi gogoratzen, zein urte zan urte ura.

Emen ez det nai aipatu, garai artako nere laguna. Eta ez ditut aipatuko ere, bi aari aien jabeak.

Laguna ta ni, ez geunden oso adiskide aari aietako baten jabearekin. Nai genduen bada, arren aariak etzezala irabazi apustu ura.

Nik eta nere lagunak, apustua jokatu baño len, jakin nai genduen geron aldekoa obea-goia ote zan ala ez. Eta alaxe, zortzi egun aari-apustu aurretik, lagunak eta nik, gau batean joan giñan, galtzea nai gendun aaria-ren billa, borda batean zegoana. Aari arrekin joan giñan beste aaria zegoan bordara. ta antxe topatu-arazi giñien.

Apustua galtzea nai genduenari, eutsi gion bi anketatik, alaxe beste aariak zanpatu zezan.

Esana dagoan bezela, Bedayo'n jokatu zan, aari-apustu ura, baña, ez naiz gogoratzen noren aariak irabazi zuen apustu ura.

Apustu ura etzan bada dirua jokatzekoa. Tabernariak ozte edo jende-saill bat tabernara biltzeko usteaz egiña zan noski.

Okerkeri edo etsaikeri bat esan detan ezker, bigarren okerkeriaz ere mintza nintke, Euskalerriko oitura zaarrak, aldi luzean miukitu edo asko gustatuak izan diralako. Eta idaztera noan berri au, orain 61 urte gertatu zan, Gipuzkoa'ko bazter-bazterrean. (Bedayo'n gañera).

Bedayo'ko apezza Lorenzo Izagirre jauna, berak nunbaitera joan bearra zeukalarik, Amezketa'ko apaiz bat, igande baterako utzi zuen bere ordezkari. Bedayo'ko elizan, igandeetan, bi Meza ematen ziran.

Aurrenengoa, goizeko zazpi t'erdietan, ta Meza Nagusia amarretan.

Amezketa'ko eliz-aita jaunak, aurreneko Meza eman zuan beste apezak ematen zuen bezela, baña Meza Nagusia ez ala. (Ez det aipatu nai eliz-aita arren izena). Meza Nagusia, amarretan eman bearrean, bederatzietan eman zuen, eta Bedayo'n urruti bizi ziranai, ordu-aurreraketa arrek, estu-aldi gogorra eman zien, Meza entzutera joan bearra zeukaten aieri.

Apaizak Meza ura emanda elizatik atera-

tzera zijoalarik, Joxe Mari "Aundiek" (Jazku-beeko baserrikoa), Amezketako elizaitari, sermoi ederra eman omen zion.

Elizaita arrek, zergatik aurreratu ote zuen bada Meza emateko ordua...? Aari-apus-tua ikustera joateagatik!!!

Igande artan Amezketako plazan, jokatzen omen zuten bada aari-apustu ots aundi-koa goiz artako amaiketan. Ta Amezketako elizaita jaunak, aari-apustu zalea izan zalako, ezin zuen bada egon, aariak talkan ikusi gabe.

Aipatua dagon elizaita ura, oso adiskidea zan gure aitarekin, eta aiek biek jokatzen zuten pillotan ongi xamar.

Artzaiak bakarrik ez dira bada aari-talka zaleak. Amezketako apaiz ura, (erri artan iru elizaita egoten ziran), artzaiak bezin aari-talka zalea izango zan noski.

Euskal lurraldeak, estalpetarrak ziran garaian, beren aurreneko batzalduek, aariengatik egingo zituzten ba. Ta geroxeago erri-tarrak pillotan jokatzen ikasi arte, aari-talka baño jolasketa obeagorik etzan izango euskal txokoan.

ZURGIN-IKASLARI

Aita-amatxoren ondoan, Eliz-etxetik itzuli nintzalarik, aien ondoan lau urte igaro zitzaizkidan, uste gabe. Lontxo morroe ibiltzen aspertu zan. Onek, bi urte t'erdi bete zituan morroi, Amezqueta'ko baserri Ezkolborro'n; Latosa'n artzai, eta baserrian nekazari-lanetan, gure anai Lontxo, denon artean langille bizkorrena atera zan. Baña, gizajoa, oso gazetetik, geiegiz jokatu zan lan askotan.

Alaxe, 1909'garrengo udaberrian Lontxo etorri zan aita-amaren ondora, ta neretzat etorri zan aien ondotik ateratzeko ordua.

Morrore joateko, nik ez neukan iñolako gogorik, baña ni aita-amaren ondoan pozez beterik egon arren, guziok ezin gentzakean bizi aien babesean.

Bi gauza neuzkan aukeratzeko: Morroe edo bizipide bat ikasi. Alaxe, nik aukeratu nuen ogille joatea. Nik aukeratu nuen bizipidea, okintza, gure aitari etzitzai miukitu edo gustatu. Berak esan zidan, okintza lan txarra zala, osasuna eukitzeko. Alako esanak entzunik, aldatu zan nere asmo ura. ta alaxe, erabaki nuen zurgintzako lanak ikastea.

Alako batean, Lontxo Tolosa'ra joan zala-

rik, bera galdezka Tolosa'n asita, billatu zidan zurgintzan ikaslari asteko lantegia.

Aste bat igaro ondoren, igande goiz batean, geron aita ta ni, joan giñan Lontxo'k esan zigun zurgin-lantegira, eta gu ate artara iritxitzean, zurgintzako nagusia bere etxe-ko atean, eizera zijoalarik, juxtu-juxtu arkitu genduan, eta goiz artan erabaki zan, nik nai nuen garaian joan nintekeela zurgin ikaslari.

Arotz nagusi arekin itz egin ondoren, gure aita eta ni "Eskolapiotako" elizara sartu giñan Meza entzutera. Eta, ala eginda kale-
ra atera giñalarik, antxe gure aitaren Tolosa'ko ezagun bat topa egin zuan, eta aitaren ezagun arrek esan zion, zer egiten zebillen Tolosa'n jai goizetik. Gure aitak ordun esan zion ezagun bereari, ni nola ninjoan zurgintzan ikastera, txerri-plazako arotz baten lantegira. Ta gizon arek alako berria entzunik, aitari esan zion, ni zergatik ez ninduan bidaltzen Donosti'ra. Aitak erantzun zion: —"Ez, ez, ez! Aski du Tolosa'n ikasten darenekin".

Gizon arrendandik banaztu giñalarik, artu genduen Gurdill-aundi'rako bidea. Alaxe geren bidean ginjoazelarik, gure aitak

onela zion: —“Donostia, geiegiz aunditu dek. Erri aundietan, gauz onik ez dek.”

Alakoxea zan gure aitaren beldurra uri aundiengatik.

Igande artako atsaldean, ni Bedayo'ko karrikara joan nintzan.

Eliz-inguru artako bost edo sei etxe aierri, “karrika” deitzen giñion.

Bizente Mayo tabernariaren seme Joan Kruz ta ni, banastu ezin gintezkeen lagunak giñan. Biok, jaiero, bezperak entzun ondoren, pillotan eta dantzan egin gabe, ez giñan onak ezkutuan egoteko. Beste gazteak ez bezela, gu biok, kastañolak jota egiteu gendun dantza.

Garai artan Joan Kruz, Etxekone'ko Erramun Jauregi ta ni, arro xamarrak ibiltzen giñan. Bedayo'n aurrenengo motots dunak atera giñan: alegia, buruko ille luze dunak. Gure Joxe Marik, ezin eramán gogorra idukitzen zuen. Berak, neri onela esaten zidan: —“Baserritar mototsdunak, parragarritzko itxura ematen ditek”—. Baña, alako itzak etziran sartzen nere belarrietan. 18 urteko adiñean arrotasunik ez duten mutillak, intza gabeko goizean, bareak baño motelagoak atera izan oi dira.

Len aipatutako igande atsalde artan, Joan Kruzi adierazi nion, gure aita ta ni nola joan giñan Tolosa'ra, igande goiz artan, zurgintzako nagusi jaunaren etxera. Ta nere lagunari esan nion, ni Bedayo'tik Tolosa'ra banijoala, amabost egun igaro baño len.

Nere laguna alako berria entzunik, naigabez bete zan. Oso lagunak giñan bada, jaio giñan ordutik.

Aste bat igaro baño len, Joan Kruzek esan zidan: —“Aizak i, ni ere baninjoak Tolosa'ra, i bezela zurgintzan ikastera. Tolosa'ko kale Herreros'en arkitu diat arotz ikasteko lantegia.”

Joan Kruzek ta nik, Azkarateko San Permiñen pestak igaro ondoren joateko asmoak gendeuzkan, baña gure aitak neri etziran pesta aietara joaten utzi. Gauz oni, utziko diot ixilik pakean!!!

18 urte ta 6 illabetetzen negoan egunean, atera nintzan bada Gurdill-aundi'ko baserritik.

Uztaren 3'garrena ta 1909'garren urtean, igande atsaldean, irten nintzan, len aipatutako baserri artatik. Joan Kruzek etzekien, nere aitak eman zidan agindua, eta alaxe ni

joan nintzan lagunari esatera Tolosa'ra baininjoala. Joan Kruzek alako neurria ikusirik, berak ere utzi zituen Azkarate'ko pestak, eta berealaxe atsalde artan, biok joan giñan Tolosa'ra, an bertan lo eginda astelen goizean geron bizpidea ikasten asteko, Uztaren laugarren egunean, Tolosa errian.

Len aipatutako egunean, goizeko bost t'erdietan, ni asi nintzan aurrenengo arotz-lana ikasten.

Nere aurrenengo lana gogoratzeaz, parra egiteko gogoa datorkit.

Lan auxe izan zan bada, nere asieraren zurgintzako lana: Soñeko edo jantziak zintzilika jartzeko kako edo gakotxak (*perchas*) egiteko lana eman zidan nere nagusiak. Onen izena ta abizena, Gregorio Oyarzabal jauna da. Ta, Errezil'ko errikoa (Régil).

Gakotxa aiek, nik aurrenengo aldiz ikusituen ba. Bedayo'ko basarrietan, arropak zintzilika ipintzeko, gelako ateen atzean, ziri edo entenga batzuk besterik, garai artan ez genduen ezagutzen.

Egunero, 11 orduko lanketa egin bearra izaten genduen, eta igandeetan, zurgin-lan-

tegi garbiketa; alako lana, igande-goizetan egin oi genduen beti.

Zurgiñ-ikaslaritzako aldia edo denbora, iru urte betetzekoa zan.

Aldi guzi artarako nere lan-saria: neroni bizitzeko etxea, jana, nere jantzi-garbiketa, eta igande bakoitzean pezta bat. Oñetakoak eta jantzi-erosketa nere gain.

Oyarzabal jaunak, ni bere menpean jarri nintzalarik, bi mutil napar zeuzkan zurgin-ikaslari, eta beste arotz bat, bizpidea ongi ikasitakoa.

Gakotxak egiten, nik ez nuen aldi edo denbora asko luzatu. Lan ura baño gogorrakoak, laister agertu zitzaizkidan. Tolosa-inguruko baso batera joaten giñan; aritzak moztuta, aiek aizkorakin landuta, aldapatxoan ipintzen genduen egur batzukin egindako zaldinño edo kaballete deitzen zitzaion tresna bat, aren gañean zugaitz lodi bat ipiñita, ol lodi xamarrak zerratzeko, ta gero aiekin basarriko ganbarak antolatzekeo edo konpontzekeo.

Tolosa'n 15 egun neramazkellarik, oartu nintzan, an bertako zurginñak etzirala jazten basarritar tankeran, eta nik ere, irugarren iganderako, utzi nuen jantzi gabe, basarrian jazten nuen "brusa".

Neronek alaxe artu izan nai nuen kaletarren itxura, ta nik ez nuen iñoiz jantzi geiago Gurdill-auditik eramán nuen "brusa".

Jose Ramon da nere izena. Bañan Bedayo'tik Tolosa'ra joan nintzan ezkeroztik, Erramunen izena bakarrik erabilli izan det. Eta au adieraziko det nola dan: Tolosa'n, nere nagusiaren zurgintegian, alako lana ikasten asi nintzanean, lantegi berean baziran bi Jose; bat Tolosarra, gizona, 45'eu bat urte, ta bestea mutilla, Ormaiztegi'arra. Ta Jose Tolosarrak, bera nagusi izan balitz bezelaxen, onela erabaki zun: "Jose Ramon orde, Ramon bakarrik deitu bear zioagu". Ta bai alaxe egin ere. Orra nere aurreneko izena zergatik "galdu zan", Tolosa'ra joan nintzan garaitik.

Emen ere, Erramun bakarrik erabilli det, bañon bearrenean izen osoa izenbetzen det.

Nik sei illabete zurgintzan neramazkelaarrik, Oyarzabal jaunak erosi zuen lau txamailko edo pisoko etxe bat, Zuzenbideko plazan (Plaza de la Justicia). Eta, gure nagusiak erosi zuelarrik arkupetako etxe ura, (zenbaki 4'ean), araxe aldatu giñan, txerri-plazako zurgin-lantegitik.

Eta, Oyarzabal jaunak, zer merke erosi zuen lau txamailko etxea! 16 milla pezetan erosi omen zuen.

(Gizon arrek, nik baño errexago egin zuen “Ameriketa”).

Gure nagusi arek, ikullu artan jarri zuen zurgin-lantegia, eta lan-gaiak gordetzen zituen gainbara ez bizitzekoan. Aurrenengo txamail, nagusiak betetzen zuen bere sendi eta gurekin, eta beste iru txamail edo pissoak, eraendatzen zituen 12 pezetan bakoitza. (!)

Len esan det, ni Tolosa'ra joan nintzalarik, basarritarren itxura pixka bat galdu nuela, baña, nere arpegi gorriak, edozeñi adierazten zion kaletarra ez nintzala. Ta, nere lagunak ere, etziran kaletar “piñen” tankerakoak.

Joan Kruz ta ni, Tolosa'n oartu giñan atzeratu xamarrak geundela eskol-jakintzan, ta alaxen asi giñan Tolosa'ko ikastetxera gau-eskolara joaten. Baña, erderaz mintzatzan ezertxo ere ikasi ez genduelako Bedayo'n, geren eskol-ikasketan oso gutxi aurreratu gendun.

Bedayo'n ikasi genduena gordetzen besterik, ez genduen aurreratu.

Bigarren neguan, Joan Kruz marrez-tutze-ra edo dibujora joaten asi zan. Baña nik naiago izan nuen, zerbait geigo aurreratzea idazten eta artu-emanetako kontuak zerbait ikasten.

Ikasteko gogo aundia nik iduki arren, ezin nuen bada ikasi, erderaz nik ez nekielako mintzatzan. Nere alako atzerapena neukalari-rik, lotsa pixka bat eramán bearra izan arren, jarraitu nuen bada ikastetxera joaten, zurgin-ikaslari nebillen bitartean.

Joan Kruz ta ni, Bedayo'n bezelaxe, Tolosa'n ere ez giñan bada iñoiz banaztu. Lagun herri gutxi egiñ giñuzen Tolosa errian.

Geron geieneko biltokia, Beotibar'ko frontoia edo pillota-joko-tokia eta dantzarakoa izan oi zan. Bedayo'ko geron buru-arintasunak, aizeak laister eramán zituen, guk ezer ezagutu gabe.

Len esan det, Tolosa'n lagun gutxi egin giñuzela, baña bi lagun egin giñuzen, geron antzekoak. Aietako bat, Larrauldarra zan, eta bestea, Illarratsu'ko mikelete Etxarri jaunaren semea. Aurrena aipatua, gu bezela zurgin-ikaslari, ta Joakin Etxarri, orri-latari edo hojalatero-ikaslari.

Azkena aipatutako onen bi anai, Gur-

dill-aundiko Santusenean morroe egon ziran. Esandako onen anai zaarrena, Santus zan, eta bestea, Alpontso.

Joakin Etxarri, geroxeago aipatuko det.

IGESKETAKO ASMOAK

Joan Kruzek ta nik, zurgintzan urte t'erdi geramazkelarik, jakin genduen, nere anai Lontxo ta Bedayo'ko nere bi lagun, iru mutillek batean bazijoaztela Ameriketara. Alako berria artu genduelarik, Joan Kruz ta ni berealaxe gu ere kemendu edo zoratu giñan, aien atzetik joateko asmoak egiñik.

1909'garren urtean eta 1910'garrenean, Tolosa'tik eta bere inguruko errietatik, ozte edo jende asko zijoazten Ameriketara.

Bedayotarrak ere ala egiteko asmoak artu zituztelako, nere laguna ta ni, aldi bate-tik bestera, geren bete bearrak aazturik, bi-de berriak artzeko gogoak bete ginduan. Alaxe, 1910'garrengo Eguberriak iritxi ziralarik, Eguberri goiz artan, Joan Kruz ta ni, Tolosa'tik Bedayo'ra joan giñan, Jesus jai-zan egunean, gure aita-amatxoen ondoan, egun ura igarotzeko.

Eguberri artan, gure aita-amatxoen ondoran, azkenengo aldiz bildu giñan bada, zazpi anai ta lau arrebak Gurdill-aundiko sukaldean. Aita-amak eta amaika senideak, geron aita-amatxoen babesean, guziok batean azkenengo aldiz bazkaldu genduen aipatutako baserri artan.

Alaxe, ongi bazkaldu ondoren, Lontxo ta ni joan giñan Bedayo'ko elizara, an bezperak entzutera.

Atsalde artan, Bedayo'n ez genduen dantzatan egin. Erritxo artako tabernan bildu giñan, nere anai Lontxo, Etxekone'ko Erramun Jauregi, Bizente Larreta, Joan Kruz eta ni.

Joan Kruzek eta nik eskatu giñien iru mutill aieri, berak irabazten zuten aurreneko dirua, bidaltzeko guri, gerok itxas-ontzia ordaintzeko, aiengana Amerikara alaxe joango giñala.

Atsalde ura alaxe igaro ondoren, Lontxo, Erramun ta ni joan giñan Gurdill-aundiko basarrira.

Urrengo goiz-goizean, bakoitza bere aitarekin, igaro ziran iru mutill aiek Prantzira, Burdeosko kaian itxas-ontzia artuta Buenos-Aires'a joateko.

Gure anaien artean, Lontxo ta ni izan giñan lagun-lagunenak.

Lontxo Gurdill-aunditik atera zalarik, berak utzi zuen utsunarte negargarrizkoa gure aita-amentzat.

Alaxen, Joan Kruzek eta nik, Bedayo'n Eguberrietako bi egun igaro ondoren, itzuli giñan Tolosa'ra.

Gure asmoak Amerikara joatekoak, iñork etzeukan alako usterik.

Lontxok ta gure lagun aiek, beren aitari etzieten ezertxo ere aizematu, Ameriketara zijoaztelarik.

Joan Kruzen ta nere ustea edo itzaropena, Lontxo ta beste bi lagun aien laguntzaz itxoiten geunden, iru edo lau illabete barru gu Ameriketara irtentzeko.

Alako laguntzaz itxoiten geundelarik, Joan Kruzek eta nik esan giñion Illarratsu'ko mikelete arren semeari, (gure lagun Joakiñ'i), eta bera, gu Ameriketara joateko asmoan genbiltzela jakiñazi giñiolarik, nola geunden geron Amerikako lagunak diruari itxoiten itxas-ontziaren igarotze ordaintzeko, Joakin Etxarri ere kemendu zan gurekin Ameriketara irtentzeko.

Lontxo ta besteak, Ameriketara irten ziralarik, igaro ziran bi illabete t'erdi, baña, guk bi bider idatzi arren Lontxo ta lagun aieri, beren erantzunik guregana etzan bada irixten.

Gure lagun Joakiñek, auxe erabakitzen digu: "Mutillak, ez diagu geiago itxoin bear Ameriketara irtentzeko. Nere aitak emango zidak dirua, irurok Ameriketara joateko".

Guk erantzun giñion: "Baña, ik esaten digukena, egia izango ote da?"

Joakiñek baietz ta baietz sendotu zigun.

Joakiñ, amabostetik amabostera joaten zan bere aitaren etxera, ta aitari ez dio ba dirua eskatzen, guri esan zigun bezela...?

Guk ez genduen entzun, Etxarri jaunak zer esan zion bere seme Joakiñi. Baña, igande artan gure laguna itzuli zalarik, esan zigun bere aitak etziola uzten Ameriketara irtentzen...

Illarratsu'ko mikelete Etxarri jauna nere aitaren lagun ona zan bada, eta Etxarri jaunak nere aitari aizematu zion, Joan Kruz ta ni, Ameriketara iges egiteko asmoetan genbiltzala. Orra or, zer naigabe gogorretan gogorrena nere aitarentzat, berak alako berria artu zuelarik.

Egun gutxi barru, nere aita joan zan, ni zurgin-ikaslari negoan zurgin-lantegira, ta nik ezer uste gabe, aita agertu zitzaidan lantegi artako atean. Alako uste gabeko aitaren agerraldiarekin, nere begiak ezin zuten betazalik jaso, nere aitaren arpegira begiratzeko.

Nik ongi aski banekien, gure aita-amak samiñez beteta zeudelarik, Lontxo Ameriketara irten zalako, eta gero nere asmoak jakin zituztelarik, beraren edo aen samiñak ugarituko zirala bi bider geigo.

Alako atsekabeak nik ongi ezagutzeko adiña edo edadea baneukan, baña, Lontxo ta leu aipatutako lagun aiek irten ziralarik, Joan Kruzen ta nere aterkerako usteak, ezin gertzazken bada utzi iñolako errukien menpean.

Lontxo ta lagunak, Ameriketara joan ziralarik, igaro ziran lau illabete, baña aiek Amerikatik guri etziguten ezertxo ere erantzun.

Joan Kruzek eta nik, gauz berri bat bururatu genduen, baña ez giñion au esan Illaratsu'ko mikelte-semeari.

Tolosa'ko San Prantxisku kalean, bizitzen zan Iriarte jauna, eta gau batean, Joan Kruz

ta ni joan giñan jaun arren ekolara edo ofi-
cinara. Iriarte jaunak ematen edo saltzen zi-
tuen itxas-ontzirako igarobideak Amerike-
tara zijoaztenentzat.

Alaxe, Joan Kruzek eta nik Iriarte jau-
nari eskatu giñion, berak emanaraziko ote
zigun, guk itxas-ontzian lana egiteko lau edo
bost illabetean, gerok lan arrekin ontzi-iga-
robidea ordaintzeko, Argentina'ra joateko.

Iriarte jaunak, oso ongi esanda, adierazi
zigun, alako lanetan sartzea, etzala bada guk
uste genduen bezin errex. Jaun arrek esau
zigun, Launbatzak edo itxas-ontzi Compa-
ñiak bere langilleak, tinko edo fijo iduki-
tzen zituela, langille-aldaketan ibilli gabe.
Eta alako izketa, Iriarte jaunak egin zigula-
rik, ikasi genduen zerbait, lenago ez ja-
kiña.

Alaxe, makurturik geron buruak, atera
giñan jaun arren etxetik.

Joan Kruz, 15 egunez, ni baño zarragoa
zan, eta 1911'garren urtea sartu zalarik, ur-
te artako guda-zozketan Joan Kruz gudaritza-
rako erori zan. Ni, iru egunengatik, beste
urterako gelditu nintzan.

Alaxe, egunak aurrera zijoazten, eta Joan
Kruz zerbait estutzen asi zan, gudari joan

nai etzuelako, eta asi giñan berriz Ameriketara idazten len aipatutako lagunai.

Sei illabete igaro ziran, aiek erantzun etzigutela, ta alako batean, nere anai Lontxok idatzi zidan, baña idazki edo karta artan berak etzidan diruengatik ezertxo ere aipatzen. Baña oraindikan gogoan daukat Lontxok Ameriketatik aurrenengo aldiz bidali ziran eskutitzan, berak erabakitako erantzuna. Ementxe dijoaz itz aiek:

—Ameriketara etorri nai badek, etorri ari, ik nai dekenean, baña, emen, or bezela, zakurrak ankutsik zebiltzek. Neri, or esan ziraten, emen otzik etzala, baña, aurtengo neguan, izotzak nere belarriak oztutzen zizkiak Bedayo'n bezela.

Lontxoren esanagatik, Joan Kruz ta ni ez giñan beldurtu.

Joan Kruzek erabaki zuen, bere aitari esatea, bera etzala joango guda-mutil edo soldadu. Ala egin baño len naiago zuela Ameriketara irtentzea.

Nere lagunaren aita (Bizente Mayo), nere aita bezela, naigabez betea zegoan, bere semea Amerikara joan nai zuelako. Baña, Joan Kruzek ongi erabaki zion bere aitari. onela esanez: "Bi urte bete ditut ezer ira-

bazi gabe; sei illabete geigo alaxe bete bearrak dauzkat, gudari joan baño len, ta gero beste bi urte, gudaritza edo soldaduska bete arte, ezertxo ere irabazi gabe; nik au ezin nezake bada, nere gaztetasuna orrela galdu”.

Aita-semeak alako eztabaida iduki ondoren, egun gutxi barru, Bizente jaunak Joan Kruzi eman zion bere baimena Ameriketara joateko.

Nere aitak jakin zuelarik alako baimena Bizente jaunak eman zuela, nere aita ere adipetu zan, bere baimena neri emateko.

Nere aitak alakorik erabaki zuelarik, nik nere nagusiari iragarri nion, Ameriketara joateko asmoak neuzkala. Nere nagusi Oyarzabal jaunak, alako berria entzun zuelarik, berak esan zidan, ni gelditzen banintzan Ameriketara joan gabe, berak ordainduko zirala, beste edozein arotz onenaren saria, egun aietatik aurrera.

Alako “belarrak” astintzen nebillelarik, garai artan zortzi illabete geiago bete bearrak neuzkan Oyarzabal jaunaren menpean. Baña, nere nagusiak alako eskeintza neri egin arren, ni ez nintzan erakidetu. Gregorio Oyarzabal jaunaren menpean, 28 illabe-

tean egon nintzan, eta aren menpean egon nintzan garaian, lau etxe egin giñuzen. Kalle Korreos'en, "Errotako" dendaren aldamenean, lau txamail edo ganbarakoa, eta etxe ura, lenagotik, txamail batekoa zan.

Etxe zar arren estalkia edo tellatua kentzen ari giñalarik, nik ia-ia galdu nuen bizia. Sapaibe artan, nere lagunari, goiti-beerutzen ari zan egur lodi bat bere eskuetatik iges egin zion, eta egur arrek bere puntan iltze edo entenga luze bat zeukan, ta bera nere burura erori zan. Eskerrak entengaren punta okertua zegoala. Ta ala iduki arren, nere buruko illea kenduta, odola ugari galdu nuen. Baña, lan egin gabe, egun erdi bat besterik ez nuen utzi.

Eraski edo eri ura bakarrik euki nuen, zurgin-ikaslaritzan.

Etxe ura egiten ari giñalarik, neri egurra bota ziran mutil ura, (Alejo, Uitzikoa), egiten ari giñan laugarren txamaildik edo pisotik erori zan. Oraindikan etxeak etzeuzkan ba estalkia ta txamailko olak ipiñiak. Eta Naparrak, aldamio edo oltzatik, saltatu zan laugarren txamailera edo pisora, eta ango olak txarki ipiñiak zeudelako, erori zan irugarren ganbarara, bigarrenera, aurrene-

kora, ta andikan... lurreraño. Piso aiek etzeukaten zuage edo zugalak olak jartzeko besterikan, ta mutil arrek, laugarren txamail edo pisetik lurreratu arren, etzuen ba iño-lako miñikan artu. Ta gu berealaxe jetxi giñan, lurreratu zan mutillari laguntzera, baña, gu jetxi baño len, mutilla altxatuta egur baten gañean exerita zegoan. Ordu laurden bat igaro baño len, Uitzitarra lanean asi zitzaignun.

Esandako eraskia edo erorketa, 1910'garrengo udaran gertatu zan.

Bigarren etxea, Ernialde'ko eliz inguruan, basarri bat egin genduen. Alaxe ezagutu nuen Ernialde'ko aldapa luze ura. Aldapatxo ura, zurgintzako tresnakin igotzeko, gazteen-tzat obeagoa da.

Len aipatutako basarria, 1911'garrengo udaberrian egin genduen.

Eta aldi berean, beste bi etxe eder egin giñuzen, Beasain'go tren-fabrikaren inguruan.

Inguru arrei, "Sanperio" deitzen zioten, eta ibar ura, Lazkano'ko erritxo inguruan da, ta Lazkano'n jan eta lo egiten genduen. larunbat gabean Tolosa'ra etxeratuaz.

Alaxe, ni Ameriketara irten aurretik, es-tu-estu aitu edo bukatu giñuzen bi etxe aie-tako lanak.

Alaxen bada, ni Ameriketara irten baño len, nola nere aita-amakin ala nere nagusia-rekin, ez nintzan bada iñorekin gaizki ate-ra. Baña, geiegi jakiña da, gure aita giza-joa, iñoiz etzala izan Ameriketar bideen adiskidea.

Nere aitak eta Bizente jaunak, Urriaren erdi aldian (1911), atera zituzten itxas-on-tzirako igarobideak, Joan Kruzentzat eta ne-retzat, eta igarobide aiek, 215 pezeta, iga-robide bakoitza.

Joan Kruzen aita, beregandu zan zamaria edo kontrabandista arkitzeko, Prantzira Joan Kruz ta ni igaro-arazteko.

Len esana dagoan bezela, Bizente Mayo jaunak idatzi zion, Endai'ko ostatu baten ja-beari, (Ostolaza Zendoia), eta aiek egin zu-ten, Mayo jaunak agindua. Ontaz geroxeago mintzatuko naiz.

AZKENENGO AGUR-ALDIA

Urriaren 22'garren egunean, igandea zan, eta goiz artan, Joan Kruz ta ni Tolosa'tik irten giñan Bedayo'ra azkenengo aldiz, geren aita-amai eta senideai agur egiteko. Ameriketara irten baño len.

Nere anai Mikel eta arreba Balentina, Lekunberri'n serbitzari zeuden, biak basarri batean. Ta alaxe, urrengo eguna astelena zalarik, ni joan nintzan aiek agurtzera, Lekunberri'raño. Aiek zeuden etxera ni iritxi nintzalarik, nere anai-arrebak etzeuden etxe artan. Bertako nagusiak edo etxeko-andreak, (ongi ez naiz gogoratzen), esan zidaten, nere anai-arrebak basoan gaztain biltzen zebiltzela, eta berak, gutxi gora-bera, erakutsi zidan aiek arkitzeko bidea. Berealaxe itzuli nintzan joan nintzan aldera, ta orduerdi bat igaro baño len, topatu nintzan anai-arrebakin.

Nere senide aundi ta txipiak, oituak zeuden bizitzen, ni beren aldamenetan egoten ikusi gabe, ta alaxe, aieri agur-aldia eginda, itzuli nintzan Gurdill-aundira.

Urrengo eguna, asteartea, 24'garrena, egun artan nik egin nuen azkenengo bazkaria nere amatxo maitearen aldamenean. Uste det,

eguerdi artan, nere aita etzegoala geron etxean, Elosegi jaunaren baso ta mendizaindaria nere aita ibiltzen zalako.

Egun artako bazkalondoan, atsaldeko bi ordutatik iruretara, amatxo maiteak lagundu zidan Gurdill-aundiko basarritik aldapatxo beera, beren Soro-barrenera iritxi arte. Amatok soro artan, amaika neke egin zuen, bere amaika seme-alabak, ongi ta onak azitzeagatik.

Soro-barren artantxe, amatxo ta ni aizkatu giñan azkenengo aldiz ludi ontan, geron begiak in bata bestea ez ikusteko geiago.

Nere buruan, atsalde artan, ez nuen uste izan, agur-aldi ura azkenengoa izango zala. Ni ez nintzan bada alako ustean irten Ameriketara, geigo ez itzultzeko.

Agur-aldia egin ondoren, joan nintzan Tolosa'ra Oyarzabal jaunaren etxera, eta aste artako lau egun uts edo palta ziranak bete nituen lanetan.

Aste bereko larunbata gábean, Joan Kruz ta ni bildu giñan Tolosa'n, baña ongi ez naiz gogoratzen zein tokitan. Baña, gogoau dauzkat nere lagunaren aginduak, bera beldur zalako norbaitek jakitea Ameriketara zijoala, gudari-izkilluak ez erabiltzeagatik.

Joan Kruzek, arreatatik esan zidan, gero lagunai ez esateko, zer egunetan irten bear genduen, aiek tren-geldokira joan etzitezen, geroi agur-aldia egitera.

Irten bear genduen goiz artan, beti bezela, ni joan nintzan Santa Mari elizara, itzulirik andikan nere nagusi-etxera.

Gregorio Oyarzabal jauna, bere emazte Balentina, aien seme Felix, Zipriano, Joxeta Mariatxo, 14 urtetik beeragokoak, aien arretatik atera nintzan, Urriaren 29'ean ta 1911'garren urtean, eta igande goiz ederrean gañera.

Goiz artan, Oyarzabal jaunak, opari bikaña eman zidan, onelakoxe izketa esanik: "25 pezetako urre au, ni gudari joan nintzan garaian, neri oparitu zidaten. Ik, ea bada, etxe ontara itzuli arte, au gordetzen al deken".

Oyarzabal jaunaren esanak betetzeko asmoak, goiz artan barrendu ziran. (Onengatik gero mintzatuko naiz).

Igande goiz artan, bakarrik joan nintzan Tolosa'ko tren-geldokira, eta antxe bertan zegoan nere laguna. Goizeko bederatziak ziran gutxi gora-bera, ta trena eldu zalarik, alaxe trenean joan giñan Donostira.

Joan Kruzek Donostian bazuen bere lan-
tegiko ezagun bat, eta Donostira irixtean,
nere laguna bere ezagunaren etxera joan zan,
biok atsaldean Pasajes'en biltzeko.

Len aipatutako errian bizi ziran nere osa-
ba Mikel Olazal, bere emaztea, nere aita-
ren arreba, (ez naiz gogoratzen aren ize-
naz), Sebastian nere lengusua. Egun artan,
aien etxean bazkaldu nuen.

Len esan detan bezela, Joan Kruz ta ni
an bildu giñan.

Joan Kruzek eta nik, egun artan ez giñu-
en eraman geron bearreneko gauzak. Baña
nere aitak, iru egun ondoren, eraman zizki-
gun, guk biderako bear ginduzen gauzak,
Endai'ra eramanik.

Len aipatutako igande atsalde artan, arki-
tu genduen Joan Kruzen aitak emandako zu-
zenbidea edo ostatua. Urrengo egunean os-
tatu artara etortzekoa zan, gu Prantzira iga-
ro-arazteko zamaria edo kontrabandista.

Orain ni ez naiz gogoratzen, len aipatu-
tako igandean, nik nun egin nuen lo. Ba-
ña, nere ustez, Joan Kruzekin ostatuan egin
genduen lo. Baliteke, nere izebaren etxean
egin nuela. Gaur ongi gogoratzen naizena
auxe da: astelen atsaldean, Joan Kruz ta ni

itxoiten geuden len esandako ostatuan zamari edo kontrabandistari, eta gutxi gorabera, iru ordu baño len, zamaria iritxi zangu geunden ostatura.

Zamaria euskal baserritarra zan, ta bera asi zitzaigun euskeraz mintzatzen. Ala egin ondoren, zamaria asi zan beste lau mutillekin erderaz mintzatzen. Zamari basarritarrak, brusa jantzita ibilli arren, erdaldunakin aditzen zan gu baño obeto. Zamariak, bere eskubiko belarriaren erdia uts edo paltazuen; begi urdiña zan; ta bere bizar gorria, gutxienez zortzi egunean moztu gabea

Belarri-motzak edo erdaldun aiek, zamari arrekin joatekoak zirala Joan Kruzek igarri zuelarik, etzuen joan nai izan mutil aiekin.

Erdaldunak etziran ba gu bezela jantziak Aiek, beren gerritik leporaño, gerriko gorriak zeramazkiten, eta berak urrutitik errezagungarriak ziran.

Joan Kruzek alako mutillak gurekin joan bear zutela ikusirik, nere lagunak onela esan zidan: "Aizak, i joan ari oiekin. Ni, Donostira nijoak, ta ikusiko diat trenean igaroko ote naizen Endai'ra..." Zamariak ala-

ko banazketa ikusi zuenean, ez naiz gogorazten, Joan Kruzi zer esan zion.

Pasajes'ko erritik alaxe irten giñan zamariaren atzetik, lau erdaldun ta ni, Ondarrabi aldera.

Oñez iritxi giñan Jaizkibel gañeraño (izen ori Argentina'n jakin det), eta aipatutako gain artatik, nik aurrenengo aldiz ikusi nituen, Irun, Ondarrabi, Endaia eta abar.

Toki ura oso ikuskin polita iduritu zitzaidan. Tontor gain artatik, itxasoa ikusi nuelarik, nik erritxo aieri geigo begiratu nien. Jaizkibel, asko miukitu edo gustatu zitzaidan, baña, mendi arrek ardientzat ekaitz-babes gutxi zeukala, an nik ikusi nuen.

Gerok garamazkin zamariak, Jaizkibel'ko ardi-borda koxkor batean utzi ginduan, eta arrek esan zigun, bera itzuli arte an ezkutan egoteko.

Alaxe egon giñan artizkun artan, zamaria itzuli arte, belarri-motz edo maketo aien izkuntza nik ezer ez aditu edo entenditu gabe. Nik, Tolosa'n 28 illabetean bizi izan arren, erderaz ez nuen ba ikasi.

Ardi-bordan egon giñan bitartean, ni konaturatu nintzan, mutil aiek Riojanoak zirala.

Aiek, Rioja ta Logroño aipatzen zuten ba. Biraugille neurri gabeak ziran erdaldun aiek. Beren oñetan, galtzerdi tartean ezkutan zeramakiten aizto edo labana, ta beren gerrian, gerrikopean, erabildu edo revolverak. Mutil aiek beren izkilluak erakutsita zerbait esaten zidaten, baña ezer ez aditu arren, ez nien aieri nere beldurrik erakusten aien izkilluengatik.

Aipatuta dagoan bordara zamaria agertu zitzaigularik, arditegi artatik joan giñan itxas ertzera, (Ondarrabi'ko tontor atzera). Toki artara iritxi giñalarik, laister gizon bat txalupan agertu ta itxas-ertzeratu zan. berealaxe lau maketoak eta ni sartu giñan txalupan, baña ez ala gu eraman ginduan zamaria.

Gu itxasoratu giñalarik, ordu laurden bat igaro bañu len, illundu zan.

Erdaldun aiek txalupa artan zijoaztenean, gogoan daukat, ez niela entzun biraurik, lurrean zebiltzenean bezela. Txalupan ordu erdi bat igaro ondoren, txalupa zeraman gizona ezagutu genduen beldurtzen asi zala, uin-aldia astintzen asi zalarik. Txalupa zeraman gizonak esan zigun: "Mutillak, ez ikaratu, txalupan ez mugitu."

Izu-aldi ura, eskerrak laburra izan zala.

50 urte igaro ondoren, “La costa vasca” deitzen zaion liburuan, nik irakurri det, eta alaxe erori naiz kontura, ibai Bidasoa ta itxas-nasketaren muga zala (Barra del Bidasoa).

Izu-aldi ura igaro ondoren, sarri iritxi giñan itxas ertzera.

Txalupatik ateratzean, eskallera batzuk igo ginduzen, eta eskallera aiek arrizkoak zirala uste det. Ongi ez naiz gogoratzen, zamari arrek edo txaluparen jabeak eramau ginduzen Ostolaza-Zendoyaren ostatura.

Etxe artara iritxi giñanean, bertako atarian zegoan Joan Kruz, ta berak esan zidan: “Iru ordu joan dituk ni emen nagoela.”

Atari artan gelditu gabe sartu giñan ostatura, ta igaro-arazi ginduzten bertako irarkola edo eskritoriora, eta antxe ordaindu ginduzen 25 pezeta, lau maketoak eta nik. Ez naiz gogoratzen, erdaldun aiek ostatu artan lo egin ote zuten, ta maketo aiek etziran joan gu eraman ginduen itxas-ontzian.

25 PEZETAREN MIÑA

Zer esango det aipatuta dauden pezeta aiengatik...? Bai, jaunak; nere poltxikutik denak batean aterata, neregandik iges egin zuten pezeta aiek, samin gogorra eman zidaten. Zamari ta arraunlarien lana, galestia iduritu zitzaidan. Baña orain erortzen naiz kontura, zamariak ta txalupa-jabeak baño geiago irabaziko zuela ostatu arren jabeak.

Ni ostatura iritxi nintzan gau artan, ez naiz gogoratzen, zenbat eta nola nik ordaindu ote nuen gau artako aparria ta oya, oea edo oatzea. Baliteke izan, 25 pezta aietatik jaso ziratela gau artako adoketa edo gastua.

Urrengo goizean, Joan Kruz ta ni atera giñan Endai'ko erria ezagutzera. Alaxe nere lagunari erakutsi nion, lengo eguneko arratsean, itxasotik atera giñan toki ura. Baña. toki artan, aurreko gabeen ez bezela, baze-goan iguri edo guardia.

Orain erortzen naiz kontura, garai artan ere, gaur bezela, txindiak bazekiela mugako bideak eta gauzak ixilik antolatzen.

Egun artan bazkal-garaia iritxi zalarik. Joan Kruzi nik esan nion ostatu artara ez nintzala joango, ez jatera ta ez lo egitera,

nere aita urrengo egunean iritxi arte Endai'ra.

Alaxe nere laguna joan zan len aipatutako ostatura bazkaltzera, ta ni, iñozo bat bezela, alaxe ibili nintzan Endaia'n batetik bestera barau gorrian.

Joan Kruzek bazkalondoan arkitu ninduan, ta biok alaxe igaro gendun Urriaren azkeneko eguna.

Illuntzen asi baño len, nik billatu bearra neukan, gau artan lo egiteko tokia, ezer ordaindu gabe.

Baña, alako eskaera nik ezin nezakean bada egin erri artako ostatariei.

Alaxe oldoztu edo pensatu nuen, Endai inguruko basarri batean eskatzea, gau artan nik lo egiteko tokia, baserriko edozein baztarrean.

Joan Kruzek lagundu ziran, basarri bat arkitu arte, ta laister inguratu giñan Endai'ko basarri batera, ta oso bertara iritxi baño len, nere lagunari esan nion, joan zedilla bere ostatura. Lagunak ala egiñik, ni joan nintzan basarri artako atarira, ordu erdi bat illundu aurretik, ta etxe artako ate zabaletik, agertu zitzaidan andre zabal mardul bat.

Etxe artako andreari, alaxe eskatu nion gau artan nik lo egiteko tokia, ta emazteak, galdera batzuk egin ondoren, baiczkoa esan zidan.

Gero izketan ari giñalarik, emakumeak esan zidan, atsalde artan, ni ta nere anai antzekoa ikusi ginduela Endai'ko eliz inguruan, ta emazteak galdetu ziran, nere anai antzekoa edo laguna nora joan zan. Erantzun nion, Ostalaza-Zendoyaren ostatura joan zala. Ta andreak berriz, galdetu zidan: "Eta zu zere lagunarekin, zergatik etzera joan ostatu artara...?" Andreari erantzun nion: "Atzo ostatu artan, nik diru asko ordaindu nuen, Españitik Prantzira zamariak igarozteko. Nere aita biar etorriko da Endaira, ta ura iritxi baño len, ostatu artan zorrik ez det egin nai.

Andre motz mardul arrei, nik igarri nion, bera zerbait arritu edo usmatu zala, ni arren ederki jantzita, basarrian lo-toki eske nebilako. Ala nik igarri niolarik, andik aurrera, ni erdi-mutu egon nintzan, ez ugaritzeko lotsa.

Illundu zalarik, basarri artan bizi ziranak etxeratu ziran, ta beren etxean mutil arrotz bat ikusirik, aiek zerbait somatu ziraten.

Egia esateko, basarri ura baño aundiagoa izan zan, gau artako nere lotsa. Alako nere ateraldia, host pezeta ez bota edo ez gasteagatik, eta nik eraman nuen eguzki gabeko beroa.

Endaia'n ni asi nintzan ba, "Amerika" egin naiean.

Erri artako basarrian, nik jan nituan azkenengo gaztain erreak, ta amaika bider ni gogoratu izan naiz.

Egun artan ni ezer jan gabe egon arren, nik ez nuen ematen gose itxurik, basarri artako sukaldean. Sendi edo famili ura etzan gelditzen, neri galderak egiten, ta oraindik gogoan dauzkat aien itzak: "Ameriketatik itzultzen bazera, ez aztu onera etortzea."

Ez naiz gogoratzen, gau artan gaztain erreak jan ondoren, zerbait geigo jan edo edan ote genduen. Baña ongi gogoratzen naiz, euskal lurraldean, basarriko belar-pillan egin nuela lo, ta Done edo Santu guztien eguna argitu zalarik belar-pillatik jeki nintzan. Baña, etxe artatik ni ateratzean, ez naiz gogoratzen zeñi eman nizkion eskerrak.

Endai'ra joan nintzalarik, ango elizara joan nintzan Meza entzutera, ta erri artako eliza oso polita zala iduritu zitzaidan.

Meza entzun da inguru artan ibilli-aldia egin ondoren, joan nintzan nere aitari itxoi-tera erri artako tren-geltokira. Bertan nego-alarik, laster iritxi zan nere aita trenean. Berak neretzat zekarzkien gauzakin, (Joan Kruzentzat ere uste det bazekarzkiela) joan giñan biok Ostalaza-Zendoya-ren ostatura, ta aitak ekarri zituan gauzak ostatu artan utzi-ta, berealaxe biok joan giñan Meza Nagu-sira.

Aita-sumeak, illen eguna edo Done guz-tien eguna, Endayan alaxe igaro genduen.

Zamaria edo kontrabandistaren ordainke-ta, uste det aipatu niola, ez ala aurreko egu-nean ni nola ibilli nintzan lo-toki eske En-dai inguruko basarrian. Aitak alako berria jakin izan balu, ijitoari nik irabazi niela esango zuen.

Urte artako Santu guzien egunean, gu geunden ostatu ura, ostez edo jendez bete-betea zegoan, eta an alako oiua ta ixti-lluak nere aitak entzunikan, onela zion. "Jende auek, erotuta zeudek. Ameriketan ez ditek ezagutuko emen bezelako oiturik ta jende onik."

Ostalaza-Zendoyaren ostatuan, aparia, lo-egitea ta bazkaria, bost pezeta edo bost

franko jasotzen zituzten. (Garai artan, hi aberri aietako dirua berdin zegoan.)

Alaxe ostatu artan, Azaroaren bigarrean, nere aitarekin bazkaldu nuen azkenengo aldiz, ta bazkaldu ta berealaxe, nere aitak artu zuen Gurdill-aundira itzultzeko bidea. Bide artan nik lagundu nion pixka bat, baña bera negarrez gogor asi zalarik, nik ezin nion jarraitu. Urrutiratu zalarik, nik entzuten nuen, amaika seme-alaba azitako aitaren negar-oiuak.

Aita-amak maite izan arren, aien ondoan lanak eginda bizi ezin zuten aiek, utzi bearra izan zuten beren biotza arri-biurtzen. Alako naigabeak, amaika seme euskaldunek jaso edo iraun-bearra euki zuten, batez ere Gipuzkoatarrak, nundikan irten ziran ugari arrotzen abenderrira.

Aldi guzietan neronek eramandako samiak, iñortxok ere iñoiz ez ditu jakin izan nere senideen artean. Neri bezelaxe, amaika euskalduni, gertatu zitzaizkien, beren sendi edo familiak sekulan ezer jakin gabe.

Gure senide guztietan, geron aitarentzat beldurgarriena nintzala, neronek geiegi banekien, iñork alako gauzik zitaldu gabe; baña nere aitaren kezka beldurgarriena izan

arren, ni iñoiz ez naiz izan iñolako nabarmenak menperatutako euskalduna. Baña, ja-kiña da, ni ez nintzala jaio konbentuan itxi-ta bizitzeko gizona.

Zugaitz-gerri batetik, aizkolariak ezin le-zazke ezpal berdiñak atera. Itz auekin eran-tzuten diot, nik aspaldi erantzun ez nion nere anai baten idazki edo karta amar orri-koari.

MENDILERRO

(“Cordillera”)

Nere aita Endai'tik joan ondoren, Ostala-za-Zendoyak eman ziguten Burdeos'ko Za-balo jaunaren jatetxera edo ostatura gerok joateko zuzenbidea, ta berealaxe, ostatuan geunden ozte edo jende-saill bat irten gi-ñan Endai'ko tren-geldokira. Azaroaren bi-garren atsaldeko iruretan uztera ginjoazen Endaia, baña nere itxaropena galdu gabe ze-goan erri artara itzultzeko Amerikatik, ta ango basarri edo etxe artako agindua be-tetzeko.

Alaxen, len aipatutako orduan utzi gen-duen Euskal txokoa, Burdeos'a irtentzeko.

Endai'tik Burdeos'a, iru ordu bete ziran

gutxi gora-bera Burdeos'a eldutzeko. Ara iritxi giñalarik, illundua zan, eta trenetik beeratzean edo jextean, geldoki artan gizon batzuk otsegin ziguten "Zabalo ostatu" deiturik, ta alaxen bildu ginduzten otsegin arrek, artzaiak ardiak artizkunera Aralarko mendian bildutzen giñuzen bezela. Ta iru edo lau gurdi edo karro-kotxean eraman ginduzten Zabalo jaunaren ostatura. Tren-geldoki artatik aipatutako ostatura urruti xamar zegoala iduritu zitzaidan.

Ez naiz gogoratzen gau artan ezer jan gendunik; nola gau artan, ala urrengo goizean. Eta ezta ere, zerbait ordaindu edo ala ez.

Ni gogoratzen naizena, ostatu ura, txingurri-kabia baño beteago zegoala.

Zabalo jaunaren ostatura, gogoratzen naiz, Burdeos'ko kai edo puerto inguruan zegoala.

Alaxen, Azaroaren irugarren goizean, berderatziak ondoren, sartu giñan itxas-ontzi koxkor batera, eta an joan giñan "Mendile-rrero" ontzia geldi zegoan tokira, ta ontzi koxkorretik aldatu giñan len deitutakora, ia-ia illun zalarik.

Nik garai artan ez nekien, "*Cordillera*" izenak zer esan nai zuen, baño urteak igaro

ondoren, nik ikasi nuen, izenak esan nai zuena: *Montañas en cadena*.

Nik 16 urte bete arte mendi-zalea izan nintzalako, iñolako kezkarik iduki gabe nik esan nezake, zori onak neri aukeratu zira-la mendi-izena zuan itxas-ontzia, berak ni igarotzeko itxasoetan aundiena "Pacífico" ondoren.

Mendilerro'ra aldatu giñan gau artan, ez naiz gogoratzen nola apaldu genduen. Baña, gogoan daukat urrengo eguneko atsaldean, gu garamazkin itxas-ontzia, nola asi zan itxasoan dantzari. Ez dantzari bakarrik. satorra lurrean ezkututzen dan bezela, ontziaren aurre-aldea edo punta asi zan urpean ezkutaka orporaño. Guztiok beldurturik ontzi artako itxas-gizonak, itxi ginduzten ontzi arren gelan edo kamaroteetan, ta geienak txoratu giñan, erdi-gaxo, urrengo goizerarte.

Aldi artan, nik aurrengo aldiz entzun nuen "Golfo de Vizcaya", ta orain badakit, berari euskaldunak deitzen diotela "Bizkai-ko Kolkoa".

Ontzi Mendilerro'an, jaki txar xamarra ematen ziguten, ta alako janaria, nere ezta-rrian ezin zan igaro. Otorduko garaian ema-

ten ziguten ogia, nik gordetzen nuen gero jateko; nere amatxok eman zizkidan bi lukainka ta libra bat txokolate, itxas-bidean jateko. Baña aiek aitu edo agortu zitzaizkitelarik, oitu bearra izan nuen, itxas-ontziko bizikaiak jateko.

Aurrenengo itxas-ontziaren egon-aldia Lisboa izan zan, baña ango kaian edo puertoan etzan urrendu edo alderatu. Ontziak bertan ordu batzuk igaro ondoren, irten giñan kai artatik.

Bigarren egon-aldia, Dakar'en izan zan, baña Lisboa'n bezelaxe, ontzia Dakar'tik urruti xamar gelditu zan. Toki artara, eguerdiko amabietan iritxi giñan. Lur alde artako gizon beltzak, bakoitzak bere txalupa txikiakin, gu geunden itxas-ontzia laister inguratu zuten.

Ontzian zijoazten ozteak edo jendeak, ontzi gañetik beltz aieri botatzen zizkioten diruak, eta beltzak dirua urpetik azkar biltzen zuten. Afrikatar aiek, igerilari bikañak ziran. Itxas-ontzi ura, bere azpitik, batetik besteraño urpean igarotzen zuten pezeta batengatik.

Dakar'ko toki ura, igeri egiteko toki obeagoa da noski, lurrean ibiltzeko baño.

Eguerdi artan, toki artako bero gogorrek egarri aundia eman ziran, eta egarri ura iltzeko, nik pezeta edo franko erdi bat bota edo gastatu bearra izan nuen.

Nik diru uraxe bakarra bota nuen, itxas-ontzi artatik atera arte. Baña beste askok etzuen ala egin. Ontzi artan ni bezelakoak ta gazteagoak ere, ikusten nituen, zer errex botatzen zekiten dirua; karta-jokoan (zazpi t'erdi) zentimo gabe gelditu ziran ontzi artako mutil batzuk. Aiek bezela ni gazte izan arren, neronen buruak esaten zidan: "Mutil auek Ameriketara ezingo ditek gorde berak irabazten duten dirua."

Itxas-ontzi artan nik ikusirik alako jokolaria, gogoratu nintzan gure aitak askotan ziona: "Gizon jokalaria, gezurtia, lapurra, eta eriotzale ere aterako dek."

Irugarren egon-aldia, Brasil'ko Rio Janeiro izan zan, bañan an bertako kayalde edo puertoan ontzia etzan urrendatu.

Rio Janeiro'ko itsasparren edo bahía, ango sarrera, ederra baño ederragoa iduritu zitzaidan.

Aurrenengo bi egon-aldietan bezela, irugarrenean ere, dirua bota nai izan zuten aiek, txalupa eraenduta joan ziran Brasil'-

ko erriburua ezagutzera, eta aiek ekartzen zizkiguten berriakin, nere lagunak eta nik aski izaten gendun, geron dirua arren errex bota gabe, besteak egiten zuten bezela.

Laugarren Mendilerroa'ren geldiketa, Brasil'ko Santos'ko izturi edo puertoa izan zan, eta naidi artan atera giñan itxas-ontzitik lurrera.

Santos'ko erria oso polita iduritu zitzaidan. Bere inguruan, mendi koxkor batzuk baditu.

Eta len deitutako erriak, naidi luzea ta oso babes ederrakoa, Gipuzkoa'ko Pasajes'en antzera.

Santos'ko kaian, ikusi genduen akeita edo kafe ugari itxas-ontzira gañeratzen; eta beste gauza bat nere burura datorkit, nik erri artan ezagutu nituala, emen goxo jaten diran bananak edo platanok.

Baita ere, erri artan, euskaldun bi agertu zitzaizkigun, geroni galdera egiñik, ea guk nai al gendun Brasil'en gelditu, berak guri emango zigutela lana, San Pablo'ko errian. Baña, euskaldun aien eskeintza, nere lagunak eta nik ez genduen onartu.

Gu geramazkien ontziaren bostgarren egon-

-aldia, Montevideo izan zan. Mendilerro, Montevideo'n, etzan itxas-ertzeratu. Eta gu geunden ontzira, bi euskaldun (Laburditarrak) igo ziran. Euskaldun aiek esan ziguten, Buenos-Aires'tik zetoztela eramatera al zituzten euskaldunak, aien nagusiaren ostatura.

Montevideo'ra, ostiral eguerdian iritxi giñan, eta izturi edo puerto inguru artatik, an ordu batzuk egon ondoren, irten giñan azkenengo kayaldera.

Atsalde artan illuntzera zijoalarik, begiztatu giñuzen Buenos Aires uriko argiak, eta erri artako naidira edo puertora iritxi giñan gaueko bederatziak igaro ondoren.

ARGENTINA'N

Buenos Aires'a eldu giñan gauean, gau artan ez giñan lurreratu edo legorreratu. Ta alaxe, urrengo goizean, Azaroaren 25'ean ta 1911'garren urtean, larunbatako goiz eder-ederrean atera giñan, itxas-ontzi Mendilerro'tik.

Ontzi artatik atera baño len, Joan Kruzek eta nik, erabaki genduen banaztea, len aipatutako bi euskaldun Montevideo'ra joan zi-

ran aietatik. Baña, nere lagunak eta nik euskaldun aietatik iges egin arren, aieri beste euskaldun askok jarraitu zieten aien ostatura.

Joan Kruzek eta nik erdaldunari jarraitu giñion, eta arregatik merke atera giñan.

Itxas-ontzitik atera giñan aldamenetan zegoan Erritaldu-etxea, (*Casa del inmigrante*), eta araxe jo genduen erdaldunakin nastuta. Aien atzetik genbiltzela, ikusi genduan, etxe artako leio batean nola dirua bestelatu edo aldatzen zuten erdaldunak, eta guk ere alaxe egin gendun.

Joan Kruzek zeraman dirua, ni ez naiz gogoratzen zenbat ote zuan. Baña, nerea ongi gogoan daukat, 60 pezeta bestelatu nituala, eta pezeta aiekin itzuli zizkidaten 30 pexo (*pesos*) ta 3 txindi (*níquel*). Ori eman zidaten inmigrazioko etxean, eta bertan bazkaria ere eman ziguten, guk ezertxo ere ordaindu gabe, eta nere alako zorra nere barrerrik amaika bider ixilik eskertu izau diot Argentina'ko Aberri oni. Badira gauzak diruz ordaintzen ez diranak, eta nik alako zorra iduki det 51 urte auetan.

Joan Kruz, San Andrés de Giles'ko errira zijoan, berak antxe aide ordezeko bat zeuka-

lako, ta ni, Carlos Casares'a nijoan, nere anai Lontxo erri artako kanpoan zegoalako, beitalde aundi baten beiak jexten.

Esan detan bezela, bazkal ondoan, Joan Kruz eraman zuten zaldi-gurdi edo karro koxkor batean. Ordu bateko bidea zeukan, tren-geldokirako, eta trenean bi ordu t'erdi.

Joan Kruz irten ondoren, ni bakarrik gelditu nintzan, ta alaxe laster neri ere deitu ziran inmigrazioko ardun edo enpleado batek, nere bidezorro edo *valija* gañera nezala inmigrazioko karrera, berak eramateko Once'ko tren-geldokira, eta antxebeituko zirala inmigratarren bide-kutzak ta bidezorroak. Ala egin ondoren, ardun jaunak agindu ziran, nik inmigratio inguruan ar nezala tranbia, zenbaki 5'arekin, ni joateko Once'ko tren-geldokira.

Alaxen, etxe artako jaunak agindu zidana betetzeko ustean, irten nintzan gurdi-tximista artu bearra neukan tokira. Erritaldu edo inmigraziotik, berreun neurkin edo metroko bidea zegoan. Baña toki artara iritxi nintzalarik, antxe bertan gurdi-tximist saill aundia itzultzen ziran, len zetozten burni-bidera. Toki artan nik ainbeste gurdi-tximist ikusirik, beldurtu nintzan, gurdi aieta-

ko batean bide ez-zuzena artuta, neroni galduko nintzala Buenos Aires'ko uri zabalean. Nik erderaz mintzatzen jakin izan banu, atsalde artan ez nuen bada idukiko alako estuasunik. Beldurrak menperatu nindualako, itzuli nintzan inmigratziora, ta an arkitu nuen, len neri aginduak eman zizkidana. Gizon ura, ni arren beldurtti ikusirik, zerbait aserretu zala nik igarri nion, ta arduu jaun arrek berriro esan zidan, len esandako tokian ar nezala tranbia 5, ta jexteko Plaza Once'an, ta bera geroxeago joango zala, guri trenerako emateko arbidea edo boletoa.

Gizona naigabetuta nik ikusi nuelarik, bigarren aldiz ez nintzan itzuli erritaldu-etxera.

Gurdi-tximista artu bear nuen tokian, ordu laurden bat baño geiago egon nintzan gurdi-tximistari azterkatzen, ta alaxe erabaki igotzea len aipatutako bostekora.

Sartu nintzalarik burdian, toki ugari bazegoan garai artan, eta exeri nintzalarik, burdi-zaia inguratu zitzaidan bide-dirua jasotzeko. Baña nik, diru orde, nere igarobidea luzatu nion, arrekin ordaindua neukalakoan. Burdi-zaiak edo diru-biltzaleak irakurri zuen nere igarobidea, ta par egiñez

esan zidan, igarobide arrek etzuela balio burdi artan joateko.

Erritaldu edo inmigrazioan, goiz artan eman zizkidaten txindi aietako batekin, nik ordaindu nuen amar zentabo balio zuen bidea.

Gurdi-tximistan 20 minutu neramazkela-rik, ni asi nintzan ustegitzen edo ez "piatzen", eta burdi-zaiak, neri igarri zidan berari asko begiratzen niola, ta berak eskua-ekin adierazi ziran, ni ez mugitzeko arrek iragarri arte.

Alaxen ordu erdi bat igaro ondoren, burdi-zai arrek deitu zidan, nik jetxi bear nuen tokira iritxi nintzanean.

Ainbeste beldur eramán ondoren, plaza "Amaikatakoan" (*Plaza Once de Septiembre*) zebiltzen nere oñak.

Ni jetxi nintzan tokitik tren-geldokira eun neurkin edo metro zeuden, ta berealaxe joan nintzan tren-geldokira; bera oso aundia ta ederra iduritu zitzaidan.

Geldoki artan, español etorri berri batzuk an zeuden, ta ni asi nintzan batetik bestera begiraka, nere bide-zorroa nola arkituko ote nuen. Len esana dago, inmigra-

zioan gurdi-karrora jaso-arazi zidatela Once'ra eramateko; alaxe ezin billatua neukan.

Tren-geldoki artan mutil bat, euskaldun antzekoa, alkian exerita zegoan, ta berari ni asi nintzaion euskeraz itzegiten mutill arrei, baña berak etzidan aditzen, erdaldu-na zalako. Baña, "*valija, valija paltar a mí*", ni esaten asi nintzaiolarik, mutil ura konturatu zan nik zer billatu nai nuen.

Mutil arrek esaten zidan, bide-kutxak edo *baulak* nun zeuden, baña nik ongi ez nion entzuten, aien tokia nun zegoan. Alaxe, mutillari bere besotik artuta, altxatu-arazi nion alkitik, eta mutil arek eraman ninduan nere bide-zorroa zegoan tokira.

Tren-geldokitik bide-kutxak zeuden estalki aundi batera, 150 neurkin edo metro zeuden. Mutil arrek neri lagundu egin ez bazidan, nik ez dakit nola ibillido nintzan, nere bide-zorroa arkitzeko.

Eskerrak mutil arrei, ni alaxe zerbait lasaitu nintzan; atsalde erdi bat baño geigo igaro ondoren, nere larritasuna galdu zan.

Argentina'ko lurraldea nik aurrenengo aldiz oñeztatu nuen eguna illundu zan, Once'ko tren-geldokian, erritaldu edo inmigra-

zioko ardu jaunari itxoiten negoan bitartean.

Aipatutako gizona iritxi zan itxoiten geunden geldokira, eta berak aterata eman zizkigun trenerako igarobideak.

Ardun jaun arrek ni ezagutu ninduan, atsalde artan beldurrez nola itzuli nintzan erritalduko etxera. Baña gizon arek egin ziran mintzoa, jakiña nik ez niola berak esana ongi entzun.

Gauko bederatzia ziran gutxi gora-bera trenan irtentzera zijoalarik. Ni Carlos Casares'a joan bearra neukan, baña nik ez nekin trenak zenbat ordu igaroko ote zituen aipatutako errira irixteko.

Alako gauzik ez nekielako, gau guztian erne joan bearra izan nuen trenean.

Eguna argitzen asi zanean, ni zerbait la-saitzen asi nintzan, neroni ni joan errira, eguzki argiz iritxiko nintzalako.

Eguna ongi argitu zalarik, treneko leiotik asi nintzan begiraka Argentina'ko zelai zabalari.

Ordeka zabaletan etzan ageri tontorrik, errekarik, zugaitzik; baña agiri ziran artal-landare egun gutxi zeuzkatenak, uribelardi

edo alpapa bikañak, ta bestelako belar zata-
rrak.

Alaxen, eguzkia goratzen ari zalarik, ala-
ko batean tren zaindaria deitu zuen: “¡Car-
los Casares!”.

Goizeko bosterdiak uste det zirala. Ni tren-
etik beeratu nintzalarik, nere aurreko ko-
txe-trenetik, ikusi nuen jexten gizon txapel-
dun bat, eta bera an ni ikusirik etorri zan
nere ingurura ta galdetu ziran: “Zu Lon-
txoren anai al zera? Atzo zure billa ibilli
nintzan Buenos Aires’ko kayaldean. Orain
etorri zaitez gurekin, nere arreba bizi dan
etxera.”

Euskaldun ura, bere illobaren billa joan
zan Buenos Aires’a, aurreko egunean itxasoz
etorria, ta 15 urte idukiko zitun mutil arek.

Tren-geldokitik irurok irten giñan, Napar
euskal arrebaren etxera. Geldokitik 300
neurkin edo metro baño geigo etzeuden, ta
laister iritxi giñan “etxe” artara.

Txabola koxkor bat zan bada. Gela kox-
kor bat ta sukalde koxkorragoa. Baña ni ez
nintzan estalpearekin izutu.

Napar euskaldunen arrebak, Lontxo’reu
anaia nintzala bazekien; bera ta bere sena-

rra, Lontxo'ren nagusi-menpean egon ziran 15 egun aurretik, eta egun gutxi zeramazkiten errian.

Ni senar-emazte aien etxera eraman ninduen goizean, Naparraren arrebak ongi artu ninduan. Orduan senarra etxean etzegan, baña laister etxeratu zan. Senar-emazte aiek bi neskato bost urte ez betetakoak zeuzkaten.

Etxe artan ordubete neramalarik, auzo artako euskaldun 14 urtekoa etorri zan, eta emazte euskaldunak agindu zion mutiko ari, neri erri ura erakusteko. Mutiltxo ura ta ni alaxe atera giñan, Carlos Casares nik ezagutzeko. Igande goiz artan ezagutu nuen bada erri ura, baña etzitzaidan ezertxo ere miukitu edo gustatu. Bere kaleak oso zabalak, baña aietako ondarrean nere oñak sartzen ziran txonkatilleraño; etxeak, ez goratuak ta ladrilloz egiñak, ta zuriberri edo erreboke gabe etxe geienak.

Igande artan ni joan nintzan ango elizara, eta eliz koxkor txapakin egiña zan, eta bertan 12 ozte edo jende besterikan etzegoan Meza entzuten igande artan. (Gaur erri artako gauzak, beste toki askotan bezela, ondu dira.)

Alaxen, itzuli nintzan etxe koxkor len aipatutakora. Euskal emaztearen senarra etxean zegoan. Mintzo au obeto adierazteko deituko diet beren izenez: Isidoro ta Zelestina. Ez naiz gogoratzen aien abizena edo apellidoaz. Naparrak berak, ibar Arakil'koak.

Igande artako eguerdian, Naparrakin bazkaldu nuen, ta aek esan ziraten, Lontxo nere anaia atsalde artan etorriko zala ni negoan estalpetxora, ta, aiek esan bezela, Lontxo etorri zan zaldi eder baten gañean, ederkiz xamar apainduta.

Bota luzeak bere belaunetaraño zeramazkien, ta lepoan pañoloa, ta buruan txapela, Bedayo'n bezela. Bere arpegi zuri-gorria, ta begiak urdin-urdiñak.

Bi anaiak bildu giñan igandean, bete ziran 11 illabete ta egun bat, Bedayo'n biok agurtu giñala.

Igande gau artan, bi anaiak Isidoro ta Zelestinakin apaldu genduen, ta ala egin ondoren, Isidoro jaunak zinera eramán ginduan.

Ni oartzen naiz, zinerako sarrera garai artan emen etzala ordaintzen, baña bertan edaten zana, bi aldiz geigo ordaintzen zala.

Zinematografo artan, gauerdiraño egon gi-

ñan. Lontxo'k goizeko lauretan jeki bearra zeukan, beiak jezten asteko. Eta erri artatik Lontxo'ko tambora (beiak jexteko tokira) bost kilometro edo anei zeuzkan. Alaxe, zaldi gañera igo ta irten zan, berak lan egiten zuen kanpora.

Urrengo eguna, astelena, Isidoro jaunak neri erakutsi zizkidan, gutxi gora-bera, zurgin-lantegiak, asteartean neretzat lan billa asteko erri artan.

Nik zurgintzako lana nai nuen arkitu, al balin bazan; baña zurgin-lantegi gutxi zeuden Carlos Casares'en. Zaldientzako karro-kotxeak egiteko lantegiak ziran geienak, eta astearte goizean, Isidoro jaunaren laguntzaz, arkitu genduen neretzako lan tokia.

“Errementeri” - zurgintzako egiten zan. Lantegi arren jabeak, Italitarra ta español bat. Nausi oien izena, (izena ez, abizena), Forneri ta Cañuelas. Ni mutu egon nintzan; Isidoro jaunak itzegin zion Cañuelas jaunari, ta berari adierazi zitzaion, nik alako lanetan ez nuela iñoiz egin. Bestelako zurgintzan, zerbait aurreratua nintzala. Gizonari etzitzaion esan etzan gauzik. Cañuelas jaunak esan zuen, aiekin ikasiko nuela karro

egiteko lanetan. Baña, nagusi arrek eskatu zidan nere lanetako tresnak eramateko, ta ezpalin baneuzkan, aiek erosita lanera joateko.

Asteazken atsaldean, Isidoro jaunak lagundu ziran tresnak edo "erremintak" saltzen ziran etxe batera, eta inmigrazioan nik bestelatu nituan diru arrekin (30 pexoakin), nik erosi nituan tresnak. Emen dijoaz erde-raz beren izenak: *Una garlopa; un serrucho; un cepillo; una chuela; un taladro; varias mechas (3 ó 4); un formón; una escofina; un martillo; una tenaza; un destornillador; una escuadra; un metro y un lápiz.*

Gaurko egunean, 30 pexokin metro edo neurkin bat ez da erosten.

Erositako "erremintakin", aste artako ostegun goizeko zazpiretan asi nintzan lanean, Carlos Casares'ko errian.

Lontxo'k esan ziran, berak Buenos Aires'a iritxi ziranean, lau egunean egon ziralara ostatu batean, eta Carlos Casares'a eldu zalarik, beste amar egun geigo, lan gabe.

Anai Lontxo ala ibilli zala jakinik, nik esan nezake beste "izarrak" argi egin ziralara.

Carlos Casares'en ni lanean asi ta laister, Isidoro jauna joan zan kanpo-lanetara, (gari biltzera uste det joan zala), ala geigo irabasteko ustean. Len esan det, Isidoro ta Zelestina Lontxo'ren nagusiakin morroi egou zirala.

Senar-emazte aiek zati edo pensionista ni artu ninduten, ta nere lo-tokia txabol artako sukaldea izan zan.

Zelestina'k, erri artan soñeko-garbiketa egiten zuan, ala bere ogia irabazteko.

Nere nagusiak, bi astetik aste bira ordaintzen zuten beren langilleen saria. Aurrenengo astean, iru eguneko lanketa neukan. ta bigarrenean sei; guziakin bederatzi egun Alaxe, Abenduaren zortzian ta 1911'garren urtean, nik jaso nuen nere aurreneko lan-saria Argentina'n, ta ona emen zenbat bederatzi eguneko lana: 2'50 pexo. Bi pexo t'erdia legorrak; au lana egiten nuenean.

Emen aurreneko aldiz dirua jaso nuen larunbatan, samalda ederra iduritu zitzaidan. Diru arrekin nik erosi bearra neukan oatze koxkor bat, eta erosi nuen, baña ez herria. erabillia edo bigarren eskukoa.

Nere oyerako, maindere ordez, bi estalki zatar zaldi-bizkarrean emen ipintzen zitzaiz-

kienak. Alaxe, ez neukan bada, maindere-garbiketa ordaindu bearrik.

Len esana dago, Bedayo'tik Tolosa'ra joan nintzalarik, nik utzi nuela basarri-jazketa. Emen ere nik utzi nuen euskaldunen inkurria ematen, kanpotarrak bezela.

Nere "pentsua" ordaintzeko aldia iritxi zitzaidan: etxeakoandreak Azaroaren azkenengo sei egunak barkatu zizkidan ezer ordaindu gabe.

Zelestina'k, nere illabeteko janak (ardo gabe), nere jantzi-garbiketa, ta sukaldeko lo-tokia, 35 pexo jasotzen zizkidan. Gero beste bete bearrik edo erosketak zetozkiten: oñetakoak, bearrezko jazketa, eta lanean austen zitzaizkidan "erremintak"; ta "sagardotegira" joateko ez neukan itxaropenik.

Laister bururatu nintzan, orain ez negoala Tolosa'n baño obeto.

Alakoa gogoratzea berandu zan. Carlos Casares'en ere, bazegoan pilota-jokoa, baña ez debalde Tolosa'n bezela. Dantzan egitea, ez dago zer esanik. Nere burua, zagia bezin puztua zegoan. Orain Argentina'n negoan, ta alaxe aaztu bearra izan nuen, ni gaztea nin-

tzala. Jolasketako oiturak, zarrak bezela, utzi nituen erabat.

Anai Lontxo zegoan tokira, ni bi bider joan nintzan, baña nere anaiaren lanketa, eskuak arri-biurtzeko aukeratua zan, ta gerriko miña artzeko, ezta zer esanik.

Ni ezin nintzan bada erri artan arkitu. Bata, gutxi irabazten nuelako, ta bigarrena, erri artako ura, lurpetik ateratzen zalako tresna batekin (bomba a mano), nik ezin nuen edan.

Alaxen, lau illabete ez ongi beterik, erabaki nuen Buenos Aires'a itzultzea

Nere nagusiei zerbait adieraztea, nik lotsa gogorra neukan, arren aldi edo denbora gutxi aien menpean negoelako. Ta alaxe, nere azkenengo bi asteko lan-saria jaso nuen larunbatean, nere nagusiei ezertxo ere iragarri gabe ta berak idazkolan zeuden bitartean, nere "erremintan" kajoia bizkarrean artuta, iñor oartu gabe atera nintzan karro-kotxe-lantegi artatik.

Urrengo eguna, igandea; atsalde artan, Lontxo etorri zan errira, ta berak lagundu ziran nere tresnak tren-geldokira eramaten.

Isidoro jauna, neri ainbeste lagundu ziran

Napar ura, oraindikan kanpoan zegoan, ta bera urruti-xamar zegoalako ez nion agurtu.

Ni Buenos Aires'a irten bear nuen eguna, Erramu-igandea zan. Epaillaren 26'an, 1912-garren urtean, uste det zala.

Anai Lontxo'k, Carlos Casares'ko tren-geldokian nerekin egon zan, trena iritxi arte, ta alaxe gaueko amabiak inguratu ziralarik, eldu zan trena. Geldoki artatik Buenos Aires'a, 300 km. bide neuzkan, ta Lontxo'ri agurtu nion, burni-bide tresna irtentzeko aldian.

Urrengo eguneko goizeko zortziretan, ospetsuko Once'an negoan berriro.

Ez naiz ongi gogoratzen, egun artan atsaldean lan billa asi nintzan edo ez.

Once'ko ostatu koxkor merke baten etxaldu nintzan. Bera ez euskaldunena.

Aipatutako auzoan, Carlos Casares'en bezela, ez neukan nork lagundurik. Bakarrik asi nintzan-lan billa, ta aste ura igaro zan, nik lanikan arkitu gabe. Zerbait ikaratzen asi nintzan. Bañan berriz goiko Izarrak argiratu zidan. Once'ko auzotik, San Carlos'ko elizara, kilometro bat eta apur dira, ta andikan 150 neurkin edo metroan arkitu nu-

en karro-kotxetako lantegia, ta bertara sartu nintzan nere lan eske.

Ango nagusiak aditu ziran, baña, beste askok bezelaxe, ezezkoa erantzun ziran.

Ni lantegi artatik irten baño len, bertako nagusi arrei bere langille bat euskeraz mintzatzen asi zitzaion, ta ni alaxe konturatu nintzan nagusi ura ta lanari-zaia euskal-prantzesak zirala.

Aldi artan ezer entzun ez nien bezela, ni atera nintzan lantegi artatik. Baña urrengo egunean goizeko bederatzitan iritxi nintzan lantegi artara, ta ango langilleai begira negon, baña nik ez nuen lanik eskatu, aurreko egunean bezela. Ni gogoratzen naiz, nik goiz artan ez nuela bete, gure aitak beti esan zigun agindua. Ta, zer zan ba aitareu agindua...? Iñoiz gezurrik ez esatekoa!

Esan det, lantegi artako langilleari begira negoela, ta ango nagusiak, ni ala negoala ikusita, galdetu zidan, oraindikan lanik ez al nuan arkitu. Ni herealaxe asi nintzaion euskeraz mintzatzen. Ta esan nion, Euskal-erritik etorri berria nintzala, eta Carlos Casares'en egin nuela lan-aldi bat, eta lau gabe gelditu nintzala, eta 15 pexo besterik ez neuzkala ta estu nebillela.

Diruarengatik nik esan niona, egia zan, baña, ez ala Carlos Casares'en lan gabe gelditu nintzala.

Euskal-prantzesa, nere ustez, zerbait errukitu zan, ta berak esan ziran, arren bazkidea aldi artan etxean etzegoala, ta beraren baimenik gabe, etzerala eskeñiko lanik. Baña, urrengo goizean, erantzungo zerala, bai edo ez.

Urrengo goizean, esana dagoan bezela, joan nintzan karro-lantegira, ta euskaldunak baiezkoa eman ziran. (Mikel jauna bere izena. Abizena ez nekin, ta bere bazkidea, Emilio, ta Argentinoa).

(Lantegi artako auzoari Almagro deitzen zitzaion, ta deitzen zaio oraindikan.)

Mikel jaunak ala poza eman ziralarik, nik jo nuen plaza Once aldera. Ta berreun zangar nik eman baño len, topatu nintzan Tolosa'n ezagutzen nuen Napar batekin.

Urte bat betea zan, nik ikusten ez nuela Gorritiarra, (Pedro Ansorena), ta alaxe uste gabe poztu giñan Amerikan arkitzeaz. Bera, etxe bat egiten ari ziran tokira zijoala esan ziran, bost minutu besterik ez giñan egon alkarrekin, ta bat-egin genduen gau artan biltzea ni negoa ostatuan. Esan bezela

bildu giñan, ta Ansorenak esan ziran, nik lana arkitu nuen tokitik oso gertu bizi zala, (300 neurkin gutxi gora-bera, kale Canggallo 3565). Ansorenak antxe eraendu edo alkilatu egiten zuen gela koxkor bat beste lagun batekin, eta lagun ura iru egun barru aldatzen zan, ezkondutzen zan etxera.

Ansorenak ni alaxe artu ninduan bere lagun, bestea joan zalako. Ansorenak beretzako janariak gelatxo artan egiten zitun, eta gero biok batean antolatzen giñan.

15 egun nik lanean neramazkelarik, Mikel ta Emilio jaunak, ordaindu zizkidaten neronen lan-saria: 3 pexo, egun bakoitzeko lana.

Lan-aldiko garaia, goizeko 7-11'taraño, ta 1-5. Zortzi orduko lana.

Lau illabete igaro ondoren 3,50, ta andik gora ez nintzan igo.

Len aipatutako gelan illabete bakarra egon giñan. Ansorenak beste gela aundiagoa eraendu edo alkilatu zuan an bertako inguruan, kale Billinghamurst 20.

Gu bizi giñan gela oso txipia zan, ta egurrez edo zurez egiña, ta ikullu zaldi ta esne saltzaleen gurdi-karroak gordetzeko tokia zan, ta gelatxo ura 10 pexo ordaintzen zan. Bost pexo bakoitza.

Ansorenak beste gela eraendu zuelako, neri etzitzaidan asko miukitu edo gustatu, beste gela 20 pexo ordaindu bearra izango zalako. Egia da; goizeko hostetan, zaldi ta karrroak etziguten lo egiten uzten, guk nair genduen bezela.

Alaxe, nik egin nuen nere lagunaren agindua; berak esan ziran ba, eraendutako gela aundian lau edo bost mutil bizi izan gitezkeela.

Aldatu giñan ba zaltokitik ikaztegiara. Egurrezko ta arrizko ikatza saltzen zuten bi anai Italitarrak, ta egurrez edo zurez egindako etxe zar arek, lau gela ta ikatz-tokia zeuzkan, ta bertan lau sendi edo famili bizitzen giñan, ta bakoitza geren gelan antolatzen giñan jan bear genduena adelatzeke.

Geron aurrenengo gela-laguna, Gregorio madrileñoa erori zitzaigun.

Nik bi illabete Buenos Aires'en neramazarik, Joan Kruz nere laguna, kanpolan nak utzita, etorri zan ni negoan gelara, ta beza asi zan zurgin-lan billa. Au arkiturik, nik Carlos Casares'en bezela, "erremintak" erosi bearra izan zun.

Aipatutako gelan bizi giñan bada "errementari" bat eta iru zurgin, ta geroxeago,

Ansorenak, egun batzuk igarotzeko gure gelan, ekarri zigun mutil Austritar bat. Oni etzitzaiion ezer kobratu.

Guk jaten giñuzenak, edozein sukaldarik bazekizkin egiten.

Basarrian udazkenean gaztañak pertzean egosten diran bezela, guk alaxen egosten giñuzen patatak, eta, aiek ta ogia janez, aski genuen beste ezertxo ere jan gabe.

Garai artan patata goxoa merke zegoan. Kilo bat 5 centavo balio zun, ta ogiak, 20 ctv., uste det.

Bizi giñan gelan, ez genun mairik ta alkirik geron otordua egiteko. Oatzeko ertzea geiegi zan geron bazkari-apariak jateko.

Joan Kruz ta ni bein Once'ko tren-geldokian geundelarik, ikusi genduen geldoki artan nola zebillen igazkor billa (pasajero billa), Montevideo'n gu geunden itxas-ontzira igo ziran bi euskaldun aietako bat. Berak. Once'ko geldokian, ez giñuen ezagutu euskaldunak giñala, ta, arek guri ezer igarri gabe, kuzkukatu edo espiatu gendun, nungo jatetxera edo hotelera berak bildutako arrotzak eramaten zituan. Ta alaxe ezagutu genuen, euskal Laburditarraren kabia. Antxe bertan plaza Once aurrean zegoan, aipatu-

tako euskaldunak lan egiten zuen jatetxea:
“*Hotel 11 de Septiembre*”.

Ludi ontan gauz ikusgarri edo arrigarriak gertatzen dira, ta gero aipatuko det, neri zer gertatu zitzaidan, ni igesi ibilli nintzan euskaldun arrekin.

Joan Kruz ta ni urren bizi giñanean, igande-goizetan San Carlos'ko elizara joaten giñan Meza entzutera, ta igande-atsalde geienetan, Buenos Aires'ko kai-aldera.

Garai artan Europatik ozte edo jende ugari etortzen zan Buenos Aires'a, ta batez ere, ikusiko ote genuen gu ekarri giñun itxas-ontzi “Cordillera”, (Mendilerro), bañan bein bakarrik ikusi genuen ontzi ura, Buenos Aires'ko izturian.

Len esan det, ikaztegiko gelan lau mutil bizitzen giñala, baña ez ala aldi edo denbora luzean.

Madrileñoa aldatu zitzaigun, beste bere lan-toki berri urruti zeukalako. Ta ez madrileñoa bakarrik; geroxeago Joan Kruzi ere, besteari bezela, gertatu zitzaion. Au ere atera zan lengo lan-tokitik, ta gu bizi giñan gela, etzitzaion ongi erortzen. Alaxe, Ansorena ta ni bakarrik gelditu giñan. Baña, laister, Ansorenari ere gertatu zitzaion bes-

te aurrekoai bezela, ta Ansorenak berriro arkitu zuen gela bat berari ongi zetorkiona. Ta ni bakarrik ez gelditzeagatik ikaztegiko gelan, jarraitu nion nere lagunari. Nerezat etzan egoki gelditzen eraendu bear gendun gela, baña ez nuen bakarrik gelditu nai.

Ikatz-tokitik aldatu giñan gela, kale Chiclana bere izena, baña zenbaki edo numeroa ez daukat nere buruan. Baña ongi go-goan daukat, 25 pexo ordaindu genuela Chiclanako gela. Egia da, gela ederra ta aundia zala, baña, dirua gordetzeko, etzan nerezat oso ona.

Nik ez dakit "Aitak" (Ansorena) zergatik aldatu-arazi ote ninduan; gela artara aldatu giñalarik, urrengo illean, Ansorena ezta ba ezkontzen...? Bai, jauna. Nere laguna ezkondu zan Tolosa'n ezagutzen zuan neskatx Naparrarekin, ta uste det biak batean etorri zirala aberri ontara. Ezkondata laister, biak serbitzari edo morroi-neskame ipiñi ziran, ta beren kondaira mintzo gabe utzi-ko det onekin.

Joan Kruz, bakarrik bizitzen Buenos Aires'en aspertuta, uda etorri zalarik, joan zan lenago lan egiten zuan kanpora, (San Andrés de Giles).

Alaxen sakabanatu giñan ikatz-tokiko laukoa.

Kale Chiclana'ko gelatik ni atera baño len, asi nintzan gela koxkor baten billa, neroni bakarrik bizitzeko, ta nik lan egiten nuen tokitik kilometro t'erdiko bidean, arkitu nuen gela txar bat. (Avd. La Plata 937, gutxi gora-bera). Arkitu nuen gela koxkorra, etxe aren atzeko baztarrean ol zarrakin eta latakin egiña zan, ta bera egiteko lana ta berak zeuzkan gaiak, guziak batean, etziran jaso-izan edo kostatu 40 pexo garai artan. Baña neri ederki dirua jasotzen ziraten, zakur-txoko arreatatik.

Asko gogoratzen nintzan, garai bateko nere nagusiaz, (Gregorio Oyarzabal). Oyarzabal jaunak 12 pezeta jasotzen zizkien bere maizterrai, lau gela ta geiago zeuzkan txamail-bizitzan. (Len esan det, au Tolosa'n gertatzen zala). Ta nik emen, gela txarretan-txarrena 12 pexo ordaindu bearra neukan, lo egin nai banuen.

Nik banekien emengo euskaldunak nun eta nola elkartzen ziran pillotan jokatzeko tokira, ta musean jokatuta aldi alaiak bazekitelala igarotzen, baña nik alako bildegitik iges

egiten nuen, diru apur bat gorde egin nezan.

Alaxe urte bat bete nuen Buenos Aires'eko urian, ta 16 illabete neramazkin Argentina'n bizi nintzala zintzo bezin zintzo. Ala ibilli izan ez banitz, ez nituen gordeko 600 pexo, gorde nituen bezela, lan-sari gutxi nik irabazi arren.

Joan Kruz nere laguna bezelaxe, ni ere aspertu nintzan Buenos Aires'ko urian bakarrik bizitzen.

ESNE-SALTZALE

Len esan det aspertu nintzala iñozo bat bezela bizitzen Buenos Aires'ko uri zaba-lean. Ni ardien atzetik bakarrik ibiltzen nintzan garaian, ez nintzan uri ontan bezin bakarrik arkitzen.

Buenos Aires'ko esne-saltzaleak soñu aundiak zeuzkaten diru asko irabazteaz, ta soñu ura egia zalako ustean, nik ere erabaki nuen esne-saltzale astea.

Buenos Aires'ko eguneroko edo diario bategospatzen zituan uri berri bertako salerosketa guziak, ta nik eguneroko artan ira-

kurri nuen saltzen zala esne-banaketa 600 pexoan. Goiz batean oso goiz, nik artu nuen gurdi-tximista, ta joan nintzan salgai to-kira. Bidean 40 minutu eramán nituan gu-txienez.

Baña garaiz iritxi nintzan, esne-banatzalea atera baño len.

Goizetik ta atsaldean esnea saltzen zuen banakatzale arrek.

Nik alako lanik iñoiz ez nuen egin, arren itxu sartzeko ezer ezagutzen ez nituen lane-tan. Goiz ta atsalde artan ibilli nintzan sal-gai banaketa ezagutzen, ta berealaxe ni zer-bait konturatu nintzan etzala banaketa edo “erreperto” ona, ta ustegatu edo “deskonpia-tu” nintzan banaketaren jabe ez-euskaldunak ziria sartu nai zirala. Neri esne-banaketa era-kutsi zirana, jabearen ezkon-anaia edo ku-ñadoa zan, ta aurrekoak, bi esne-banaketa. bi karro ta bi zaldikin, aietan txarrena sal-duko ziran ba.

Alaxe, nik igarri nion, “erreperto” arre-kin laister ku-ku joko nuela. Egia da; esne banaketa ura oso merkea zan, baño beldur-tu nintzan, esne-zorrak ordaintzeko etzirala irabazirik emango. Alaxe, erabat erabaki nuen ez erostea.

Erosi gabe esne-banaketa nik nola utzi nuen, esan nion ni bizi nintzan etxera esnea saltzen zun euskaldunari, ta berak esan ziran esne-banaketa ez erosteko nolana.

Euskaldun ber-berak, zortzi egun igaro baño len, esan ziran, Belgrano'ko auzoan, euskaldun batek salgai zeukala 120 litroko esne-banaketa. Ni bizi nintzan tokitik auzo Belgrano'ra, lau edo host kilometro zeuden, baña gurdi-tximistan 10 centavokin ara joaten zan.

Alaxe, joan nintzan aipatutako tokira, ta esne-banaketa salgai zeukana, euskal bizkaitarra zan. (Joxe Epalza, ta bere emazte euskal alaba, baña Argentina'n jaioa).

Bizkaitarrak ere, bi esne-banaketa, bi zaldi ta bi karro ta etxe esne salketa eta abar zeuzkan.

Salgai zeukan banaketarengatik, 1.500 pexo, azkenengo itzaz eskatu ziran. Nik erantzun nion, 600 pexo besterik ez neuzkala neronek.

Bizkaitarrak esan ziran, morroe lan egin nai banun, esne-banaketarako artuko ninduela. Berealaxe ni asi nintzan esne-banaketan ikasten; ez morroi, ta ez nagusi, ala

ibilli nintzan 15 egunean, nere anai Lontxok erantzun arte. Anai ari nik eskatu nion ba, berak bidaliko ote ziran nik bear nuen dirua, ta Lontxok 800 pexo bidali zizkidanean, erabaki nuen esne-banaketa erostea. Ta, 200 pexo uts edo palta ziranak, neronek irabazi ondoren, ordaindu nizkion.

Esne-banaketa erosi nuelarik, aldatu nintzan Avd. La Plata'ko gela garesti artatik, ta zurgintzako lana utzi nuelarik erabat, Euskal-erriko oiturak garai artaraño bete nituan. baña, andik aurrera, San Carlos'en bezela utsak egin gabe, ez nintzan bada bizi.

16 illabete t'erdi Argentina'n neramazke-larik, atera nintzan nagusi-menpetik, baña, nik ala egin arren, nere lepoari ipiñi nion ia-ia nere bizi guzirako lazoa.

Esne-banaketa erosi nuelarik, jai ta aste 18 ordu gutxienez zutik ta lasterka egin be-rra zan.

Nere gain asi nintzanean esne-salketan, illabete igaro. baño len, kale-bidean gurdi-tximistak topatuta, zaldia min artu zuen, ta karroari bere bi saietsetako agak (*varas*) autsi zitzaizkion, ta koska garestia (*100 pe-sos*) gertatu zitzaidan. Bizkaitarrak billatu-ta neri eman zizkidan beste karro ta zaldia

nere esne-banaketa egiteko, ta eskerrak euskaldun arren laguntzari.

Bi illabete esne-saltzale neramazkelarik, aldatu nintzan karro ta zaldi gordetzen nintuen tokitik. An bertako inguruan bazegoan ikullu merkeagoa, ta bost pexo geigo irabazteagatik, alaxe aldatu nintzan, eta toki berean, zaldien jakiak gordetzen ziran tokian, zalditegi arren jabeak sapaibe artan lo egiteko tokia ematen zigun ezer ordaindu gabe. Ara igotzeko eskuz erabiltzen zan eskallera bat, kendu ta jartzen zana, gendun.

Onekin ikusia dago, esne-saltzaleen diru-irabazketa soñua, intxaur-mami gabeak bezelakoak atera zitzaidala.

Neronen esne-banaketa, zerbait ugaritu nuen, ta alaxe ni asi nintzan nere otorduak ostatuan egiten. Jaten asi nintzan ostatu artan, ango jabeak egunero erosten zizkidan bost litro esne, ta salketa arrekin, neronea jakiak etzitzazkidan garesti ateratzen.

Ostatu artako nagusia, nerekin zerbait adiskidetu zan, (bera etzan euskalduna), ta ala, zerbait adiskide egin giñalako, bein ni gogoratu nintzan, Tolosa'ko Oyarzabal jaunak nola opariztu ziran 25 pezetako urrea. Alaxe, egun batean, oroitu edo bururatu zi-

tzaidan, ostalari arrei erakutsi bear niola, nik naitasunez gordeta neukan Oyarzabal jaunaren oroitza.

Nik ala egin nuen egun artan, zalditegi-ko nere laguna ere nerekin zegoan, eta arrek ere aurrenengo aldiz ikusi zuen nere 25 pezetako urrea. Egun artatik illabete barru, ni oartu nintzan, urrezko dirua norbaitek ostu zirala. Nik ez nion iñortxoeri ezer esan. Orra, Oyarzabal jaunak egin ziran opariak, zer zori txarra iduki zuan Buenos Aires'ko uri zabalean.

Aipatutako urrea, nik ostatuan erakutsi izan ez banu, etzitzaidan alako gauzikan gertatuko.

SAL-EROSKETA

Bederatzi illabete neramazkien, esne-saltzale nere kontura nebillela. Len esan det neronen esne-banaketa zerbait ugaritu nuela, ta banaketa aundiarekin diru geigo irabazten zala.

Uda iritxi zalarik, esne-banaketa asko urritu zitzaidan, bereziak edo klienteak oso urrutira aldatu zitzaizkidalako. 20 litrotik gora urritu zan nere banaketa, ta ni beldurtu nin-

tzan, andik aurrera nere irabazia etzala aundia izango, ta nik alaxe erabaki nuen nere aldaketa Belgrano'ko auzotik.

Carlos Casares'en Lontxok lantzen zuen beitegian, (*Tambo*), bazegoan sal-gai esne-banaketa aundia, ta bera Arabatar batena zan.

Ni Carlos Casares'en egon nintzan garaian, nik ezagutu nuen esne-banatzale ura, (Nikolas).

Neronen esne-banaketa saldu baño len, nere anai Lontxori idatzi nion galdera egiñez, Arabatarraren esne-banaketak zenbat litro saltzen ote zituan ta bere balioa.

Alaxe, Lontxok erantzun ziran, Arabatarrak bi milla (2.000) pexo nai zituela jaso. Ta esne-banaketa arrek 230 litro egunero saltzen zituen. Karro ta bost zaldi ta esne-ontziak.

Nik oldoztu edo ongi pentsatu nuen, kanpoan zaldi-jakiak, anketakoak (perrak) eta alako gauzetan ez neukala diru bota bearrrik. Ta ni ere esnea erosten zan kanpoan biziko nintzala, iñolako nere bizi-tokia ezer ordaindu gabe.

Nik alako bururaketa egin ondoren, erabaki nuen, Buenos Aires'ko izperkingi edo

diarioan ospatu edo zabaltzea nere esne-banaketaren salketa, eta ala eginda urrengo egunean agertu zitzaidan erostuna.

Len esana dago, nere esne-banaketa 1.500 pexo ordaindu nituala, ta bera saltzeko 1.600 pexo eskatu nizekion erostunari, ta berak eskatu niona ordaindu ziran.

Nere erostunak, Eleuterio Peciña izan zan, eta Arabatarra gañera, ta berak ezagutzen zuen, nik Carlos Casares'en erosi nion Arabatar ura. (Emen ez det arkitu, euskeraz mintzatzen dan Arabatarrik).

Nere erostuna jabetu zan esne banaketaz, Otsaillaren aurrengo egunean ta 1914'garrengo urtean.

Otsaill guzia, Belgrano'ko auzoan igaroen, esne-banaketako diruak jasotzen, baña, zor ziraten guziak, etzizkidaten ordaindu. Diru mordoxka galanta galdu bearra iduki nuen.

Aurreneko nere esne-banaketa arrekin, be-deratzi illabete t'erdi igaro nituen, 18 orduko lanak egunero egiñez. Ainbeste aztarrika egin arren, zurgintzako irabazketa baño askoz geiago etzan izan. Baña Lontxok baitu ziran dirua itzultzeko baño geigo irabazi nuen.

Esne-banaketan beti lan egin bearra iduki arren, etxetik-etxera, aietako ozte edo jendearekin, oarkabe alaiagoa erabiltzen nuen, kalean ta Plaza Once'an iñozo bat bezela ibilli gabe.

Nere zurgintzako tresnak eta Carlos Casares'en nik erosi nuen oatze koxkor ura, neri esne-banaketa saldu ziran Bizkaitarraren etxean utzi nituen, geroxeago berak bidaliko zizkidala "Villa-Longan", nik eskatu-ondoan.

Alaxe, Epaillaren aurrenengo egunetan irten nintzan Carlos Casares'a, len esana dagoan bezela, Arabatarrari esne-banaketa cros-te ustean.

Aipatutako errira iritxi nintzan goiz berean (seiretan gutxi gora-bera) ibilli nintzan aipatutako esne-banaketa ezagutzen.

Esandako goizean, esne-banaketa bukatu ondoren gosaldu genduen ostatuan. ("Hotel Roma", nik Tolosa'tik Lontxori idazten niou zuzenbidea). Eta gosal-ondoan, joan giñan, esne-saltzalea bizitzen zan ta esnea saltzen zioten kanpora.

Lontxo ta beste morroi batzuk ere, kanpo artako estalpean bizitzen ziran, ta, to-

ki artan, goiz bereko amarretan antxe geunden.

Lontxo ta beste morroien nagusiak, bi bazkide ziran: Atanasio Jayo ta Felix Aranbarri. Aurrena aipatua, Gipuzkoatarra, ta bigarrena, Bizkaitarra. Nagusi aiek, morro-estalpetik berezi bizitzen ziran, ta oso aberatsak zeuden garai artan.

Eguerdi artan, anai Lontxo ta morroe aiekin bazkaldu genuen, ta jan ondoren lo-pixka bat egin da atera giñan errira esne-salke-ta an egitera.

Esne-banaketa bukatu ondoren ta illundu baño len joan giñan kanpoko "etxera".

Urrengo goizean, bostak baño len, zaldia karroari lotuta, esnez ontziak beteta, esne-banatzerara irten giñan errira, ta aurreko egunean bezela, banatza aitu ondoren gosaria eginda, irten giñan beitegira edo "tanbora".

Alaxe, bi egun aietan nik ingurrazati edo libretan idatzi nituan, zaipeko edo esne-erosleen zuzenbideak.

Bigarren egunean, etxeratu ta apari egin ondoren, neri esne-banaketa saldu nai ziranak, (Nikolas), esan ziran, nagusi Aranba-

rri'ren illobak esan ziola, bere esne-banaketa neri ez saltzeko, berak erosiko ziola ta.

Buenos Aires'tik ni joan ez baninz Carlos Casares'a, Aranbarri'ren illoba etzan esnatuko "erreparto" erostera, ta euskaldun arrek alaxe erakutsi zuen bere bekaizkeria edo "inbiria".

Carlos Casares'en esandako iru edo lau egun igaro ondoren, aipatutako euskaldun arrek gerri-gerritik moztu ninduelako, irten bearra izan nuen erri artatik.

Erri Bragado, nik banekien Carlos Casares baño aundiagoa zala, ta uri artara jo nuen, ta an, esne-saltzaleen atzetik nebillelarik, ez naiz bada topatzen Bedayotar batekin...? Bai, alajaña!!!

Bedayo'ko Apez-etxe zarrean, nik lau urte bete baño len, ezagutu nuen Balerdi tratalariaren seme Bonipaziokin arkitu nintzan. Esne-saltzale bere kontura zebillen Bonipazio. Onekin ta beste ez-ezagun euskaldun batekin, ni ibilli nintzan aien karro gañean bi edo iru egunean, baña uri artan etzegoan esne-banaketarik saltzeko.

Saltzeko egon izan balitz ere, erri artan ez nuen erosiko esne-banaketa. Bizitzeko ta esne-eros-tokira, 8 km. egunero bi aldiz egin

bearra zeukaten esnero aiek, ta 7 centavo litroko ordaindu bearra zeukan, 10 centavoan erosleari emateko zorretan illabete baño geiagoraño.

Bragado'tik atera nintzan, Los Toldos deritzen zitzaion errira, baño ura oso txipia zan, ta an nik ez neukan zer egiñik; egun berean itzuli nintzan Bragadora, ta urren-go egunean irten nintzan, soñu aundi xamarra zuen Pehuajó'ra.

Buenos Aires'tik Bragado'ra 230 km. dira, Carlos Casares'era 300, ta Pehuajó'ra 360. Bragado'tik alaxe atera nintzan, Martxuaren erdi-aldean, Pehuajó'ra, ta uri artara iritxi nintzan, atsalde bateko iru t'erdietan.

Tren-geldokia aundi xamarra iduritu zitzaidan, ta bere aurrean sortutako kale Bartolome Mitre, ego-aldeetik ipar-aldera zijoa-na, artu nuen, an joateko zuzen-zuzen; ta 300 neurkin edo metro igaro ondoren, irugarren kalera iritxi nintzanean, (José Hernández) kale ontan, begiztatu nuen esne-saltzale baten zaldi ta karroa geldi zeudela. ta, ni arregana nijoalarik, ni karro ingurura iritxi baño len esneroa etxe batetik aterata igo zan karrora, ta zuzen-zuzen joan zan sorkaldera, ta nik begiztatu nuen, bes-

te bi karro geldi zeunden tokian, aen atzeau gelditu zala.

Esne-saltzale aiek zeuden tokia, José Hernández 53 zan, ta ni karro aien inguruan itxoin nuen aietako bat etxe artatik atera arte. Azkena iritxi zana, aurrena atera zan. Alaxe, aurrena atera zanari, atsalde on esan ondoren txapeldunari, (erderaz) galdetu nion berak bai al zekin esne-banaketa bat salgai, ta berak onelaxe esan ziran: "Nik badaukat asmoa neronena saltzeko, Euskal-errira joateko. Nai badezu ezagutu nere esne-banaketa, igo zaitez karrora."

Ordu erdi bat igaro baño len, Pehuajó'n karro baten gañean esne-banaketa ikusten nebillen, bera erosteko ustean.

Bi ordu t'erdi gutxi gora-bera eraman giñuzen esne-banaketan, ta atsalde artan nik ikusi nituen zaipekoak edo klienteak, etzidaten eman usai ona. Esne-erosleen etxeak, oso ozte edo jende beartsuen itxura zeukaten.

Esne-banaketa bukatu ondoren, euskaldun esneroari eskatu nion, erakutsi zeidala ostatu merke bat, nik gau ura igarotzeko. Berak eraman ninduan ostatu "*Chacareros*" dei-

tzen zitzaionera. Emen izen ori, "Ostatu-Bassarri" esango balitzaioke bezela da.

Aipatutako jatetxera eramán ondoren, esneroa esan ziran, urrengo goizean ostatu artara joango zala nere billa, banaketan asteko.

Nik neukan diru guztia, neronen poltxikuan neraman, ta oldoztu edo pentsatu nuen, ostatu artan norbaitek, ni lo negoan bitartean, ostuko ote ziran. Beldur nintzan.

Alako gauzik gertatu baño len, nere burura etorri zitzaidana egin nuen. Nik lo egin bear nuen koltxoiari, bere azpitik labana batekin egin nion ebaki bat, eta koltxoiko ille tartean oso ongi ezkutatu nuen nik neraman dirua.

Urrengo goizean, len esana dagon bezela, esneroa joan zan nere billa, ta goiz artan ibilli nintzan esne-banaketa ezagutzen, ta ura bukatu ondoren, bere jabeak eramán ninduan ura bizi zan etxera, ta an bertan bizi ziran euskaldunekin bazkaldu nuen. Etxe artako iru esne-saltzale aiek, bazkalondoren, kanpora esne-ekarketa egitera joaten ziran.

Alaxe, esne-banaketa salgai zeukana ta ni atera giñan, ta lau km. bide egin ondoren.

iritxi giñan beitegira edo tanbora. Toki artara iritxi giñalarik, banaketa-jabeak bere zaldia askatu zuen karrotik, ta, ala egin ondoren, igo zan zaldi arren gañera, kanpo artan gordetzen zuen beste zaldia aldatzeko.

Esnero arrek iru zaldi zeuzkan esne-banaketako lana egiteko, ta aiek txandaka lantzen zuten.

Gu beitegira eldu giñan orduan, bi gizou ari ziran beyak jezten, ta esne-banatzalea, berak eraman bear zuen esnea, asi zan oztutzen, bi barrikatan ur beteakin. Barrika aietan ur otza aldatzen zan bi edo iru aldiz, esnea ongi ozteko; ta, ala egiñik, esneak irauten zuen urrengo goizerako lapaztu edo korta gabe.

Esan bezela, bi barrikatan esnea ontzietan ipiñita, bera ongi oztu ta ondoren karrora gañeratuta, irten giñan errira. Etxera iritxi giñalarik, urrengo goizean banaketa egin bear zan esnea, karrotik zamaindu edo beitu genduen, ta, "lauretako" egin gabe, atera giñan esne-banaketara, ta bera bukatu arte ibilli giñan.

Aurreko egunean bezela, ni ostatura ez nintzan joan, jana ta lo egitera. Esne-banaketa jabeak esan ziran, bera bizi zan tokian

apaldu ta lo egin nezakeela. Arrek esana neri ongi zetorkiten. Ez nion esan ezetz.

Banaketa-saltzalea bizi zan etxean, iru euskaldun esne-saltzale bizitzen ziran, ta aiekin apalduta bertan egin nuen lo, lur gañean, zaldi-manta ta ardi-larru baten gañean. Garai artako emengo oituretan, arrotzari laguntzen zitzaion, jana ta lo-tokia ukatu gabe.

Alaxen, esne-banaketan bigarren egunean ibilli ondoren, saltzaleari galdetu nion bere esne-banaketaren balioa, ta 1.800 pexo eskatu zizkidan. Oso garesti zan "erreparto" ura. Nik igarri nion etzala banaketa ona. ainbeste ordaintzeko. Baña, esne-erosketa egiteko, oso egokia iduritu zitzaidan. Bragado'ko urian, 8 km. bide egin ondoren, esne-jabeak 7 centavo litroko jasotzen zizkion esneroari. Carlos Casares'en 6 ctv., ta Pehuajó'n 5 centavo ta 4 km. bide.

Alako egokitasunak liluratu ninduelako, erabaki nuen, miukitzen edo gustatzen etzitzaidan banaketa erostea. (Esne salketa 10 centavo).

Naparrari (Pedro; bere abizenaz ez naiz gogoratzen), alaxe nik erosi nion 110 litroko esne-banaketa, ta onekin bigarrena.

Bigarren esne-banaketa erosi nuen errian, ez neukan gurdi-tximistak urduritzeko edo porrokatzeko beldurrik. Bertako kaleak, ondarra edo area ugari bazeukaten, zaldiak lasterka ez egiteko.

Pehuajó'n nik lau illabete neramazkelarik, Joan Kruz etorri zan ni bizi nintzan etxera. Len aipatua da, San Andrés de Giles'en egoten zala kanpo-lanetan.

Joan Kruz neregana etorri zalarik, orain lau euskaldun giñan gela koxkor batean bizitzeko; etxe arrek bi gela zeuzkan; sukalde txiki bat, eta zaldiak eukitzeko toki aundi bat estalpe gabekoa. Ta toki arren atzean, zikin-tokia.

Esandako aietako gela bat, Italitar batek (albañil) eraendu edo alkilatzen zuen. Ta etxe arren jabea, Napar-euskalduna zan. Sagardia, bere abizena.

Joan Kruzek ere esne-banaketa koxkor bat erosi zuen, eta, len esan detan bezela, etxe-jabe arrekin lau esne-saltzale bizitzen giñan, lurrezko gela artan.

Sagardia jaunak egiten zuen laurontzako sukaldari, ta berak erosten zituen jateko bear ziran gauz guztiak, eta, illaren azkenean, Sagardia jaunak agertzen zizkigun

illabeteko artu-emanak edo gastu guziak. Oso merke ateratzen zitzaigun sukaldari zurgur arrekin.

Oraindikan aipatu gabe daukat geron etxe-laguna. Au Bizkaitarra, Felix Irazabal, ta mutil bikaña bera. Onek, Joan Kruzek, ta nik, illero bost pexo ordaintzen giñuzen bakoitzak Sagardia jaunari, gela ta zaldi-tokia ematen ziguelako.

Geron illeroko adoketa edo gastu guzia, etzitzaigun bada igotzen 30 pexotik gora. Euskal-errian, gure bizitza askok ikusi izan balute, ijitoak giñala esango zuten.

Len esana dago, anai Lontxok nola baitu edo dirua neri aurreratu ziran, esne-banaketa erosteko.

Bigarren esne-banaketa nik erosi ondoren, Lontxori zor niona, berak arren bearra zeukan arte, Pehuajó'ko diru-etxe edo bankuan ipiñi nuen. Nik ala egin ondoren, aldi gutxi barru, 1914'garrengo urtearen udaberrian, Lontxok dirua eskatu ziran, bera ezkontzera zijoalako.

Lontxo morroi zegoan tokian, bazegou neskame (Julia Aranbarri), bere osaba Félix Aranbarri'ren etxean gutxienez bost urtean: ta Lontxokin ezkondu zalarik, Aranbarri

jaunak ordaindu omen zizkion bost urteko lan-sariak: bi milla pexo.

Alaxen, Lontxo ta Julia Aranbarri, nagusi aien menpetik atera ziran beren aurrerapen billa, iñoren laguntzarik gabe.

Nik Pehuajó'n negoziarik, 24 urte bete nitun, ta nere aurrerapenak barea bezin geldi zijoaztela neri iduritzen zitzaidan.

Nere esne-banaketa salgai neukan, baña, erostunik arkitzeko erri artan, nik ez neukan itxaropenik.

Baña, alako batean, morroi kanpoan egon zan mutil bat errira iritxi zalarik, esan zioten nik merke salgai neukala esne-banaketa.

Alaxe saldu nuen 1.400 pexoan, galdurik sal-erosketan 400 pexo.

Amabost illabete iraun nuen Pehuajó'n, ta an utzi nituen, Carlos Casares'en erositako "erremintak", oatzea ta bere "pitxiak". (Tresna auek, J. Epalzak, Buenos Aires'tik Pehuajó'ra bidali zizkidan, ta len ez naiz oartu berak aipatzeaz; tresnak, betirako Pehuajó'n utzi nitun, nun geldituko nintzan ez nekielako.)

AURRERAPEN-BILLA

Len ez det aipatu, nere aitak erosi ziran bide-zorroa ere Pehuajo'n utzi nuela, berak nere soñekoak andegatu edo kabitzen etziz-kidalako. Nere esne-erosle batzuk, jantziakin ordaintzen zizkidaten beren esne-zorrak. Baña, ala nik artzen nituen jantziak, igarri nien, nik erosten nituenak baño obeto irauten zutela, garbiketara eramán gabe.

Alaxe Pehuajó'n ikasi nuen ez erostea iñolako jaketa oroko edo ordinariorik.

Garagarrillaren 3'an, Pehuajó'tik jo nuen Buenos Aires'a. Baña ez bertan gelditzeko. Oraingoan ezagutu nai nuen, Argentina'ko erri aundiena Buenos Aires ondoren: Rosario de Santa Fe. Deitutako uria, urruti xamar zegoala banekien (300 km.).

Ta Buenos Aires'a iritxi ta bigarren gabe, irten nintzan Rosario'ra.

Aipatutako errira iritxi nintzan, eguna argitu zalarik.

Len ez det esan, nik Pehuajó'n erosi nuela bide-kutxa edo baula.

Rosario'ko tren-geldokira iritxi nintzan goiz artan bide-kutxa tren-geldokiko zaindegi edo depositoan utzita, oñez joan nin-

tzan uri artako kayalde edo puertora. Bi ordu ta geigo ibilli ondoren kale batetik bestera, naidi edo puerto artatik 200 neurkin edo metro, kale Sarmiento'an, (ez daukat buruan zenbakia edo numeroa), arkitu nuen ostatu merke-antza zeukana, ta antxe sartu nintzan.

Ni sartu nintzan aldian, ostatu artan etzegoan bere jabea besterikan. Bere buruan txapela zeraman, ta, itz gutxi egin baño len, ezagutu nuen euskaldun Gipuzkoatarra zala.

Berealaxe asi nintzaion, esne-banaketako galdera batzuk egiten, eta euskaldunak esan ziran, lau illabete aurretik saldu zuela bere esne-banaketa, oso gutxi irabazten zuelako.

Rosario'ra iritxi ta lau ordu igaro baño len, neri alakoxe berria eman ziran aipatutako ostalariak.

Urrengo egunean, dirua poltxikuan ez eramateagatik, bi milla pexo euki-erazi edo depositatu nituan diru-etxean.

Rosario Buenos Aires baño geigo miukitu edo gustatu zitzaidan, jan-edanak eta abar merkeago zeudelako.

Ni negoan ostatuan, jan-edanak eta lotokia, pexo bat eguneko jasotzen ziraten.

Esne-banaketak, txikiak ziran geienak uri artan, ta 200 litrotik goragoko banaketak 2.500 pexo balio zuten.

Rosario'n illabete bat baño geiago nik eraman arren, ez nuen arkitu egoki zetorkiten gauzik.

Europa'ko gudaketak, aberri au garai artan erdi-gelditurik utzi zuan, ta, lan gutxi zegoalako, ozte edo jendea nunai arkitzen zan zori txarrean.

Alaxen, Rosario'tik atera nintzan San Nicolás'a, erri au aundi xamarra zalako ustean, baño etzan ala. (Bera, iru bider aundiagoa da gaur). Aipatutako errian bi egunean besterik ez nintzan egon, ta bertatik jo nuen berriro Buenos Aires'a, ta onera irixtean joan nintzan len irten nintzan auzora.

Belgrano'ko auzoan, berriro ia-ia erosi nuen esne-banaketa, 80 litrokoa, euskaldua ni bezelako gazte bati. Banaketa ura ikusten ibilli nintzan egun bat t'erdi, ta igarri nion bera etzala txarra. Bere jabeak, banaketa arreatatik 1.200 pexo eskatu zizkidan.

Atsalde artan nik 1.000 pexo eskeñi nizkion, urrengo egunean ixteko "tratoa". Baña urrengo eguna etzan argitu nik esne-banaketa erosteko. Gau artan nik erabaki nuen

beste gauza bat. Nere anai Lontxo Emilio Bunge'ko errian bizi zan, ta, alaxe, artu nuen trena anaia zegoan kanpora joateko, ta amairu orduko bidean joan nintzan.

Deitu detan erriak, etxe-mordoska, Bedayo'k bezelakoa, zeukan; baña txikia izan arren, ostatu aundia ta pillota-joko-tokia ba-zeukan, baña ez eliza.

Erritxo artako ostatu-jabea, euskalduna zan. (Tolosa bere abizena).

Goizeko amarretan iritxi nintzan esandako errira, ta an bazkaldu nuen.

Ostalariari galdetu nion Lorenzo Zubillaga ezagutzen al zuan, ta berak erantzun zidan, Lontxo urruti bizi zala andikan, baña urren-go egunean etorriko zala errira esne-gain edo "crema" ekartzera tren-geldoki artara.

Euskaldunak esan ziran bezela, urren-go atsaldean karro gañean eraman ninduen, baña ez naiz gogoratzen, Lontxok edo onea morroiak kanpora eraman ninduen.

Lontxo ezkondu zalarik 10 illabete ziran, ta 20 egun ni iritxi aurretik, jaio zitzaien alabatxo bat: Felixia.

Lontxo bizi zan kanpoa ta abereak, Belgatar edo Belgikatar batenak ziran, ta aipa-

tutako erritik 20 km. bide zeuden. Kanpo artako lurrak etziran lantzen. Beitalde 130 gora ziran, baña aietan, esnea jexten zitzaienak, 60 edo 70 gutxi gora-bera izango ziran.

Lontxokin ni negoan bitartean, nik kanpo txiki bat eraendu edo alkilatu nai nuen, gero ardi batzuk erosteko. Garai artan nik neukan diruarekin, 300 ardi erosiko nituen. Emen nik ezagutu nituen ardiak ("Lincoln"), geienak bi arkume egiten zituzten urtero, eta orregatik neukan, esandako ardiak erosteko gogoia. Abenderrri ontan nik ezin nuen arkitu kanpo txiki bat, ura eraendu edo alkilatu ondoren, ardiak erosteko ta alako lanetan jarraitzeko.

Lontxok zeukan lanari, nik igarri nion, gizajoak ezin zezakeela aurreratu morroi bategen baño geigo.

Lontxok jexten zuan esne guziarekin, esne-gain (*crema*) egiten zan, ta, au saldu ondoren, onen erdi-balioa besterik etzun jasotzen. Ta, esne gutxi ateratzen zuenean, alabatez, ogia jateko ainbat etzun irabazten.

Ta urteak, esnea ugari ateratzeko, udaberri bat besterik ez du eukitzen.

Lontxokin iru illabete egon nintzan, ta arrekin egon nintzan bitartean, nik ikasi

nuen beiak jexten ta bigaa izuak eskutara-
tzen edo mantsatzen, eta baita ere, zaldi-
gañetik lazo luzea botata, bei izuak azkar
arrapatzen.

Berriro asi nintzan ibiltzale. Oraingoan
General Villegas'ko errira jo nuen. Onera
iritxi nintzalarik, topatu nintzan bi Amez-
ketarrakin. Bi anai berak: Joxantonio ta Jo-
xiñazio, Ezkolborroko basarrikoak. Biak be-
ren kontura esne-saltzale zebiltzen, aipatu
detan urian, ta bertan egun batzuek igaro on-
doren, jo nuen Lincoln errira, ta an ikustal-
ditu nintzan, Bedayo'ko Martiñ Zubillaga ta
Bizente Larreta, len aipatuta dagon nere la-
gunarekin.

Lincoln errira iritxi nintzalarik, laister
topatu nintzan, bertako kalean, Belarmua'ko
Martiñekin, bera esne-saltzale zebilelarik
karro gañean, ta arrekin ibilli nintzan atsala-
de artako esne-banaketa bukatu arte, ta, ala
egin ondoren, Martiñek eraman ninduan be-
ra ta bere morroi Bizente bizi ziran tokira.
Uri arren ertzean bizi ziran, ta beitalde bat
ere Martiñek bazeukan.

Lagun Bedayo'tar aiekin apaldu nuen, ta
apal-ondoan atera giñan jolasta edo pa-
rranda egitera.

Gau artan Bedayo'tarren txabolan lo egin nuen, ta aiengandik banatu nintzan goiz artan, atsaldean erri artatik irtentzeko General Pico'ra (*Pampa central*).

Aipatutako errira, trenak bost ordu ta gora eraman zitun, ta uri artara illundu zalarik iritxi nintzan.

Tren-geldokitik 50 oinkada egin baño lensartu nintzan "Hotel Pico" irakurri nion jatetxean.

Urrengo goizean nik igarri nion, "Pico" etzala ostatu merkea, ta andik aldatu nintzan beste jatetxean bazkaltzeko, aurrenen-goan baño merkeago ateratzeko.

General Pico uri berri-berria zan, 10 urte bera sortu zala, baña Villegas ta Lincoln baño aurrerapen geiagokoa zan. Bi tren-lerro zeuzkan General Pico'k. Bata, Oeste, ta bestea, Pacífico. Nik uste nuen erri artan zerbait ongi arkituko nuela, ta alaxen, General Pico'ko diru-etxera joan nintzan, nik Rosario'ko diru-etxean ipiñi nuen ingurrazti edo libretarekin, General Pico'ko diru-etxe edo bankura aldatu-araztera.

General Pico'n negoalarik, irugarren egunean, Buenos Aires'tik iritxi zan ni negoan ostatura, nere garaiko mutil bat, ta ostatu-

-jabeak, ni negoan gelan, toki eman zion. Mutil ura Katalana zan, ta berak esan ziran, Buenos Aires ertzean ollategi batekin ku-ku jo zuela, ta bera diru gabe gelditu zala. Biok lagun egin giñan, ta biok batetik bestera lan-billa aspertu giñan. Egunak bazijoazten biotako batek ezer arkitu gabe.

Ogi, aragi, esne edo beste edozer banaketako lana nik nai nuen arkitu uri artan, baña dena alperrik. Zortzi edo amar egun joan zitzaizkidan Pico'ko errian nebillelarik, ta mutil katalanari esan nion, ni urren-go egunean irten bear nuela andikan beste uri batera.

Aipatu detan mutilla zurgiña zan, ta alako lanak egiteko tresnak edo "erremintak", nik garai batean baño geigo zeuzkan berekin.

Azkenengo egun artako gaubean, biok zinera joan giñan. Baña bertarako sarrera, garai artan, emen etzuten dirua jasotzen.

Erri artan bi zine zeuden, ta aietako batean gau-erdiraño egin ondoren, ostaturatu giñan.

Gau artan mutil katalanak esan ziran, bere poltxikuak oso legor zeuzkala, ta urren-go egunean, berak gordeta zeuzkan bota bi-

kañak belaun-katilluraño igotzen ziranak, saldu bear zituela, dirurik etzeukalako ostatuko janak ordaintzeko.

Gau artan bero egiten ari zalako, gerok lo egiten genduen gelako atea, zabal-zabal utzi genuen, lo obeki egiteko, ta egun argitzen asi zalarik, "lapurrak...!" oiu ta zalapartakin esnatu giñan laguna ta ni ta ostatu artan zeudenak.

Nere lagunak bota zun deadar gogorra egiñik: "Nere zapatoak ostu dizkidate". Ta egun artan saldu bear zituen botak, gordeta zeuzkan tokitik atera ta aguro jantzita, atera zan lapurren atzetik, aiek atzeman edo arrapatuko ote zitun. Katalanari ostu zizkioten botiñek, bereak eta bikañak ziran, ta egun aietan norbaitek ongi ezagutu zizkion.

Neri iru edo lau txindi besterik etzidatea ostu. Nik gutxi neukan dirua, koltxoi azpian ongi gorde nuen. Nere soñeko onenak, bidekutxan neuzkan, ta au, tren-geldokiko zaidegitik edo depositotik ez nuen atera nai izan, lan arkitu arte.

Egun artan irten bearra neukalako, amaiketan bazkaldu nuen, ta mutil katalana goiz artan oraindik etzan agertu ostatuan.

BAHIA BLANCA'RA

Bizi nintzan ostatu aurrean zegoan tren-geldokia, ta aurrena ordaindu nuen bide-kutxaren egon-aldia, ta ala egin ondoren, atera nuen Bahía Blanca'rako igarobidea, ta onekin aski zan bide-kutxaren eramaketa.

Geroxeago joan nintzan ostatura, mutil katalana itzuli ote zan; baña etzan itzuli, ta bere tresnak antxe ostatu-gelan zeuden.

Itzuli nintzan geldokira, ta, alaxe trenari itxoiten negoan bitartean, gizon batek galdetu zidan, ni al nebillen lan-billa. "Bai jauna —erantzun nion—. Baña orain berandu da, ni emen gelditzeko. Atera det Bahía Blanca'ra joateko arbidea".

Gizon arrei, ez nion galdetu, zer lanetarako bear ninduen. Neretzat iritxi zan ordua Bahía Blanca ezagutzekoa. Tolosa'n negolarik, Bahía Blanca'ren soñu aundia banekin.

Alaxen, trena eldu zalarik, ordubata us-te det zala, ta General Pico'tik Bahía Blanca'ra iritxi giñan illundu zalarik.

Tren-geldokitik 20 pauso egin baño len, arkitu nuen ostatu koxkor bat, ta urrengo goizean, ostalari arrei asi nintzaion itzegi-

ten, ta berak esan zidan Pehujó'koa zala, ta Bahía Blanca'n iru urte zeramazkiela.

Ni ostatutik erri ura ezagutzera atera baño len, ostalariai esan nion, bere esneroari galdetzeko, bai al zekin salgai esne-banaketata. Eta, alaxen atera nintzan, uria inguratu ta bera ezagutzera.

Lau orduan gelditu gabe ibilli nintzan uri artan, baño, berak zeukan soñu bazter guzietan ongi zabaldua, nik laister igarri nion danborraren soñua edo otsa nolakoa zan.

Ainbeste ibilli-aldi egin ondoren, nik ez nuen arkitu uri artako kayaldea edo "puertoa". Nola arkituko ote nuen bada, erri artatik amar kilometro baño geiago zeudenta...?

Egia esateko, Bahía Blanca etzitzaidau asko miukitu edo gustatu.

Esan detan ibilli-aldia egin ondoren, eldu nintzan ostatura.

Ez naiz gogoratzen, neroni negoan ostatuko kalearen izenaz. Bere aldamenetakoa, bai: Blandenguez zan, ta egun artan, bazkaldu ta gero, aipatutako kalean nijoalarik, arkitu nuen esne-saltzale bat, ta berari asi nintzaion galdera batzuk egiten esne-banaketarengatik.

Banakatzale arrek txapela zeraman bere buruan, baña andaluz bat gertatu zitzaidan bera. Ez naiz gogoratzen, andaluz arrek zer berri eman ziran, baña, gogoratzen naiz bera nik ez nuela geigo ikusi Bahía Blanca'n. (Andik zortzi urte igaro ondoren, andaluz ura Buenos Aires'en topa nuen, esne-saltzale zebillela).

Sei illabete neramazkin, nik pexo bat irabazi gabe; bi egun luzeak neramazkien nere itxaropenetako Bahía Blanca'n. Uri oni ez nion zuri antzik arkitzen. Bigarren atsalde artan egon nintzan ego-aldeko tren-geldokian, ta an begiratu nuen zenbat balio ote zun Mar del Plata'rako tren-igarobideak. Amar pexo uste det balio zuela, ta ara joateko asmoak neuzkan. Baña, etzan ala gertatu. Goiko Izarrak eman zidan argi berria.

Gau artan ostatura iritxi nintzalarik, bere nagusiak esan ziran esneroak utzi ziola esne-banaketa salgai zegoan zuzenbidea: Lavalle 490, ertze edo ixkiña Corrientes.

Nik ez neukan gogo asko Bahía Blanca'n gelditzeko, baña, urrengo goizean, amarretako inguruan, iritxi nintzan len aipatu detan tokira, ta au ego-aldeko tren-geldoki inguruan zegoan, (300 neurkin edo metro).

Len aipatutako ixkiña, alanbrez itxia ze-
goan, ta alaxen ataritik ikusi nituen bi gizon
zugaitzpeko itzalean, esne-ontzi aundietatik
txikietara aldatzen ari zirala.

Nik, alanbre-ertzetik barrura sartu ga-
be, galdetu nion nork zeukan salgai esne-
-banaketa, ta artarako zeukana, bere lana
utzita, etorri zan nerekin itzegitera, ta gizo-
nak onela esan ziran: "Atsaldeko ordubatan
ateratzen naiz esne-banaketara, ta, bera eza-
gutu nai badezu, esandako orduan ateratzen
naiz". Ta ala egitera gelditu giñan. Toki ar-
tatic ni negoan ostatura bi kilometro bidc
zeuden, ta an bazkalduta itzuli nintzan La-
valle 409'ra.

Banaketa irtentzera ginjoazelarik, galdetu
nion zenbat litro esne-salketak zeuzkan, ta
110 litrotik gora esan ziran.

Banaketan asi giñalarik, nik saltzalearen
atzetik, paper batean idazten nuen, etxe ba-
koitzean uzten zan esnea. Alaxen, banaketa
bukatu genuen, ta atsaldeko bostak jo baño
len etxean geunden, ta goizetik etzuen esne
banaketako lanikan.

Nik atera nuen banaketako kontua, ba-
ña, esan baño 5 gutxiago banatu ziran. 105
banatu giñun. Baña, zaipekoak edo banake-

taren klienteak, iduritu zitzaizkidan ia-ia denak ordaintzaleak zirala.

Saltzaleari galdetu nion, esnea nundik bidaltzen zioten, eta zenbat berak ordaintzen zion esne jabeari, ta esan ziran 8 centavo litroko, ta salketa 15 centavo litroko, eros-tun guziaz berdin.

Esnea trenean 30 litroko ontzietan bidaltzen zioten, ta beteak ordaintzen ziran dirua-ekin, utsak bidaltzen ziran. Alako ordain-keta beitegi-jabeak ordaintzen zun.

Ezagutu nuen banaketa, txikia izan arren, oso ona ta egokia zetorkitela iduritu zitzaidan, ordu gutxiko lanketa zeukalako.

Banaketa-saltzaleari esan nion bere esne-banaketa oso txipia zala diru asko irabazteko. Ori bere balioa nik eskatu baño len esan nion, bera zerbait oztutzeko, banaketaren balioa asko eskatu etzitzaidan.

Etxera elduta berealaxe, zaldi zuri gizen bikaña askatu zuen karrotik, ta geron aurrean zegoan ostatura joan giñan an zerbait edateko, ta, ala egin bitartean, nik galdetu nion banaketaren balioa, ta saltzaleak onelaxe esan ziran: "Orain illabete aurretik 120 litro esne banatzen nitun, ta 1.500 pexoan saltzeko asmoak neuzkan, Naparroara joan

bear detalako. Gaur 1.200 pexo eskatzen dizkizut.” Au nik entzutean, nere barrengo alaitasuna nik ongi gorde nuen, saltzaleak ezagutu etzezan. Merke izan arren, asi nintzaion eskatzen 1.000 pexoan utzi zeidala banaketa. Berriro esan nion esne-banaketa txikia zala ta sal zeidala milla pexoan, baña etzidan urritu.

Ilbeltzaren 25'ean ta 1916'garren urteazan, eta, banaketaren balioa gutxitu-arazi ezin nuelako, saltzaleari eskatu nion, ni nere gain banaketan asi arte, bere etxean eman zeidala jana ta lo egiteko tokia, ni ostaturan diru-botatzen egon gabe. Gizonak baiezkoa eman ziran. Ta alaxen, gizonari “bigar arte” esan ondoren, joan nintzan ostatura, an apaldu ta lo egitera.

Urrengo goizean joan nintzan esneroaren etxera, ta eskatu nion eman zeidala zaldi ta karroa, nere bide-kutxa tren-geldokitik eramateko banaketa-saltzalearen etxeraño. Bahía Blanca'ra iritxi ta irugarren egunean lasaitu nintzan.

Erosketa eratu ondoren, joan nintzan diru-etxera, General Pico'tik aldatu-arazteko Bahía'ra bi milla pexo, bankuan neuzkanak.

Esne-banaketa saldu zirana, Naparra zan,

ta Markos Lazcoz bere izena ta abizena; euskeraz etzekien; ta onen laguna, Arabatarra, Kayetano Urrestarazu.

Neri banaketa saldu zirana, bi illabete barru irten zan Naparroara, ta berak saldu zizkidan, uskeri batean, burnizko oea (naingo det deitu oyea edo oatzea), illezki edo koltxoi bikaña (ardi illezkoa), maindere batzuk ta bide-kutxa, nik neukana baño obeagoa. Aldi artaraño, Argentina'n nik ez nuen iduki illezko koltxoirik eta maindererik.

Bahía Blanca'n bizi nintzan etxea oso zarra zan; bi gela ta bi sukalde koxkor zeuzkan; gela bat, zaldi jakiak eukitzeko; ta sukak koxkorrena, esne-ontzi batzuk idukitzeko. Aipatutako gelak, Pehuajó'n bezelakoak etziran. Lur gañean olak ipiñiak zeuzkan, ta etxe inguruan lurrune edo terreno aundia zeukan, eta bertan amar zugaitz baño geigo bazeuden. Len esan det, etxe ura tren-geldokitik 300 neurkin edo metroko bide zegoala, ta etxe arreatatik illero 30 pexo ordaintzen ziran, ta kaleko argiak ematen zion argi.

Etxe artan sei illabete negoalarik, nere lagun Arabatarrak saldu zuan bere esne-ba-

naketa, ta erosleak kanpoan bazeuzkan bei batzuk esnea ematen zutenak, ta bera kanpoan bizitzen zan, ta alaxen bakar-bakarrik gelditu nintzan etxe kozkor toki aundian.

Lau illabete igaro baño len, nik erosi nuen arifñestu edo bicicleta bikain bat ("Neumann"), oso merke, ta, ia-ia zazpi urte ondoren, erositako sal-neurri edo prezioan saldu nuen.

Orain, Bahía Blanca'n, garai batean bezela ogia ta patata bakarrik janda ez nintzan bizi. Orain ikasi nuen aragi ona ezagututa, bera erosita, janari bikaña adalatzan, neronek jateko.

Uri artan urte bat neramalarik, neronen esne-banaketa 20 litro baño geiago ugaritu nuen, ta alaxen nere irabazketa goratzen ari zan.

Aipatutako errian bi urte neramazkilarik, anai Lontxok eskatu ziran, bidali nezaiola neronek neukan diru guzia, beretzat beiak erosteko, bere gain asi zala ta; berealaxe 2.200 pexo bidali nizekion.

Onengatik gero mintzatuko naiz.

Nere aitari oraindikan ez nion ordaindu itxas-ontziko igarobidea, ta Bahía Blanca'tik bidali nizekion 500 pezeta.

Len esana dago bakarrik bizitzen nintzala, ta atsalde batean, ni esne-banaketan nebillen bitartean, lapurtu ziraten, nik Argentina'n aurrena egin nuen soñekoa edo trajea, jostunak edo sastreak nere neurritz egiña. Etziraten ostu soñekoa bakarrik, baita beste gauz asko ere. Baña lapurrak etzuten arkitu, nik gela artan gordeta neukan diru-mordoxka bat: 400 pexo.

Alakoa gertatu ondoren, zerbait beldurtu nintzan bakarrik bizitzeko. Berealaxe antolatatu nuen, zaldi-janariak gordetzen ziran gela, an neroni bizitzeko, ta estalpe bat neronek egin nuen zaldi-jakiak eukitzeko.

Alaxen eraendu edo alkilatu nuen gelarik egokiena 18 pexoan, ta orain 12 pexoan neukan nere ordaingarria.

Bahía Blanca'n bizi giñan esne-banatzaleak, 120'tik gora giñan.

Baña ez geunden elkartuta. 1918'garren urtean, irasi genduen geron bazkuntza, ta alako bazkuntzak asko balio izan zigun, geron esne-banaketaren salneurri edo prezioak denok berdin jasotzeko esne-erosleari.

1920'garrengo urte guzirako, geron lagunarteko batzarrean, autu ninduten lendakari, baña nik ez nuen onartu alako agintaritza

betetzeko. Baña azkenean onartu bearra izan nuen geron batzarreko idazkai edo sekretario.

Alako lanaren jabe egin nindutelarik, beraren bete-bearrak asko erakutsi zidan.

Artzai, nekazari, zurgin ta esne-salketako lanak bakarrik, etziran zallak. Beste edozein lanetan ere, arin antzekoak izan arren, arta-jorran aña nekatzen nintzan; bost edo sei orduan, burua altxa gabe, idatzi bearra neukan gauetan.

Besteak egin bear izaten dituzten bete-bearrak, aienak, geronak baño ariñagoak edo egokiagoak iduritzen zaizkigu dirala, baña egin-bear guziak izaten dute uste gabeko zailtasuna.

Edozein gizon, lan ez berdiñetan sartuta saiatzen ibiltzen diranak, nere ustez, askoz geiago ikasten dute lan-bideko aurrerapenetan.

Bahía Blanca'n sei urte neramazkellarik, egunero 200 litro esne banatzen nituen bost orduko ibilli-aldian. Baña, nik neukan esne-banaketa oso nekagarria zan, erosle bakoi-tzak esne-samalda txikia erosten ziratelako. Atsaldero 150 sukaldeetan sar-atera egin bearra neukan, bost ordu igaro baño len. Eta

50 esne-erosle litro erdikoak ziran, bañan ez nituen uzten neortu edo atenditu gabe, erostun oso beartsu aiek.

Esne-banaketa arrekin, amaika lasterketa egin nuen. Eskerrak ni ariña nintzala, baña, ala ta guztiz ere, goizean jekitzeko orduan, nere ezurak egurra bezin gogor zeuden, lallean asi arte.

Goizeko lanean ez neukan laisterka ibilli bearrik. Ur bero ta jaboiarekin, esne-ontzi-garbiketa ongi-ongki egin ondoren, ontzi utsakin joaten nintzan tren-geldokira, an utsak utzi ta beteak ekarririk etxera. Ta gero nerezako janariak erosi ta auek adalatu.

Egun bat joan ta bestea etorri, onelakoxea zan nere lana, egunero berdin.

Lanean zintzo ta batez ere diru gordetzalea danari, nunai laister artzen zaio zerbaiteen usaia.

Neri zerbait alaxe artu zidaten. Nik bezelako esne-banaketa, oso gutxik zeukaten, ta askok igarri zidaten xamur xamarra nintzala diru-eskea ukatzeko.

Alaxen, gaur batek ta biar besteak, baitetxez artu ninduten.

Nere anaiari laguntzea nere bearra zan, baña, anaiari lagundu nion baño geigo, es-

kuz eman nien, geigo ez itzultzeko zor zira-tena.

Bahía Blanca'n sei urte ta amar illabete neramazkelarik esne-banaketan, erabaki nuen andikan irtentzea, iñork berriz etxe-diruz ar ez nintzan.

Len esana dago, Bahía Blanca'n erosi nuen banaketa 105 litrokoa zala, ta 1.200 pexo nik ordaindu nuela, ta banaketa bera saldu nuan 3.000 pexoan, baña 200 litro esne egunero banatzen nituen.

Sal-erosketan irabazi nuena baño geigo galdu nuen nere bizkarretik aurreratu nai zutenekin.

Nere zordunai barkatu nien, Jabe guztionak agintzen digun bezala.

BIGARREN TA IRUGARREN JAYOTZA

Gizakiaren bigarren ta irugarren jayotza, nola liteke bada izan...? Bai, jaunak. Bai aldiz bakarrik jayotzen bagera ere, uste gabetan piztu bearra izaten du giza-bideak.

Nere lenengo jayotzarengatik ez det zer esanik, begiak itxita jayoa naizelako. Baña, bigarren ta irugarren piztu-aldian, ez nebi-

llen bada begiak iriki gabe. Bañan garai artan ez neuzkan, noski, bear aña irikiak.

Bedayo'ko Gurdill-aundi basarritik Tolosa'ra, betiko basarri-lanak utzita lan berrietan sartzean, uraxe izan zan nere bigarren jayotza. Nere aurrenengo erri-aldaketa gogoratuaz, bigarren piztu-aldia iduritzen zait izan zala.

Lendik idatziak dauzkat, gutxi gora-bera, nik Tolosa errian egin izan nituen lanaketak. Baña badakit utzi detala aitatu gabe, nik Tolosa'n eraman nuen aurrenengo "bero"-aldia. Bestela diot: nere aurrenengo lotsa:

Uri artan illabete, gutxi gora-bera, neramalarik, igande goiz batean, Beotibar'ko pelota-tokian nengoan mutil Tolosar batekin, ango pelotariari begiraka. Ta ala izketan Tolosar arekin aurrenengo aldiz ari nintzalarik, izbairik gabe ezagutu ninduan noski baserritarra nintzala, nere soñean brusa luzea jantzirik ez eraman arren.

Alaxen geundelarik "frontoyan", mutil kaletarrak esan zidan: "Goazimak estaziyora, Madrid'etik datorren trena laister iritxiko dek eta". Alaxen lagun berri arekin joan gihan Tolosa'ko tren-geldokira, ta mutillak esan bezela, sarri iritxi zan trena, ta bai

jende asko jaso ere Donosti aldera eramanez.

Nere lagun goiz artakoak zeukan beti izketa, ta nik entzun bear goiz artaraño ez nekizkin gáuz edo kontu asko, batez ere Donostia'rengatik edo "toruangatik".

Tolosar arek zionez, ango ta nungo "*novillada*" asko ikusi oi zituala zion. Ta mutil arrek ainbeste aldiz "*novillada*" aitatzen ziralako, ta nik "*novillada*" zer zanik ez nekielako, galdetu nion "*novilladak*" zer esan nai zun.

Tolosarrak, nere galdera entzunik, geldigeldi jarrita, bere begiratu zorrotzakin galdetu zidan: "*Novillada* zer dan oraindikan eztakik? Nun jayoa aiz i...? Zezenak eta zezen-gaiak ez al dituk ezagutzen?".

Erantzuna: "Bai, motell; ik aña ezagutze'izkiat beyak, zekorrak, iriyak, zezenak eta zezen koxkorrak. Baña, "*novillo*"-en izenik nik oraindikan ez nian ikasi".

Igande-goiz artan, kaletar arek nere bizkarretik irri lasaya egin zuan. Uraxe izauzan nere aurreneko "bero" edo otz-aldia Tolosa'n.

Aitatu detan lagun berriak, alde batera zergatia edo arrazoi aundia bazeukan. Ga

rai artan ni ez nintzan bada zortzi urteko mutil koxkorra. Emezortzi urte t'erdian nebillen.

Garai artan, Tolosa'n jayotzen ziranak, zortzi urte bete baño lenagotik, ikasten zuten kantatzen:

“Zezenak dira,
beltz-beltzak dira,
arrapatzen bazaitu,...
arrapatzen bazaitu,...
jo ta bertan ilko zaitu!”

Nere irugarren “jayotza”, Ameriketan izan zala esan bear. Bañan Argentina'n piztu-ara zi zidaten, ez bat eta bi aldiñ bakarrik, askotan baizik. Baña naikoa da bat esatea.

Garai batean Tolosar batzuk baserritarrai irri egiten zieten bezelaxen, Argentina'n ere gauza ber-bera gertatzen zitzaigun baserritar euskaldunoi, erderaz ain oker mintzatzen giñalako. Onela zioten: “*Sí, sí: Mecanicó. dijo el vasco*”. Emen dijoa bestea: “*El vasco le dijo al burro: Sí, sí; de sabiduría me ganarás, pero no en fuerza*”. Ta beste bat, ludi guziak dakiena: “*Vasco, cabeza dura, sí. sí*”. Ta zer egin, bat baserritarra dala ez eza-

gutzeko...? Erderaz ikasi bear erdaldunak bañon obeto.

Amerikara etorri ondorengo ibilli-aldiak. Bahía Blanca'ra iritxi arterañoakoak, zerbait esanak dauzkat; bañan oraindik ez det aita-tu, emen piztutzen noiz eta nola eta zer garaitan asi nintzan. *Capital Federal*'ean, onera etorri berrian, igandeetan erosten nuen egunerokoa, "*La Prensa*" deritzayona. Garai artan bere balioa, 10 centavo. Bañan goizeko amaiketarik aurrera, 5 ctv. balio izaten zitun, ta nik erosten nuen 5 centavoan goizeko amaikak igaro ondoren.

Pehuajó'ra joan da an bizi nintzanean, an ere erosten genun "*La Prensa*", ta ordaintzen genun len aitatuta dauden lau esne-saltzaleen artean.

Bahía Blanca'ra iritxi ta aldi gutxi barru, ni bizi nintzan auzoan, mutil gazte samalda ederra bizi oi ziran. Mutil aiek, zazpi edo zortzi, gauero biltzen ziran ni nengoan etxe inguruan. (Lavalle 490, ixkiña Corrientes). Nere etxe ingurura urreratzen ziran mutil-saill aietako iru, ikaslariak ziran, ta 18 urtekoak gutxi gora-bera. Esandako kale ixkiñeko argiak, mesede ona egitea zigun. Auzo artako mutillak eztabaida gogo-

rrak erabiltzen zituzten. Baña garai artan ni ixilik egon bear, erderaz erdi-ipurdika mintzatzen nintzalako.

Mutil ayen kontaerak entzunik, ni arritzen nintzan. Sekulan nik ez entzundako izketak erabiltzen zituzten. Aiek aiña jakiteagatik, aberastasun guziak utziko nituala iduritzen zitzaidan. Gizon zarrak eta asko jakinak bezela zekizkiten ludi ontako goraberak. Nik orduan ez nekien ba, gaur bezela, ludi ontako jakinduriak oso aspalditik esanak eta idatziak zeudela. Ta gizonak, berriz ta berriz esan besterik ez dakigula.

Mutil aien eztabaidetan, batek esaten zuan, Cristóforo Colon'ek Ameriketako Antillak besterik etzituela agertu, ibilli-aldi batzuk Antilla'ra egin izan arren. Bestek zioten, Américo Vespucio ta Juan Díaz de Solís, C. Colón bezin bizkorrak izan zirala. Amerikako lurraldeak agertzeko.

Alako batzarrak ni bizi nintzan etxe inguru artan egiten ziranengatik, oartzen naiz mutil aiek etzutela ezertxo ere aipatzen C. Colón'ekin joan izan ziran euskaldunengatik. (Kondairak etzekarkin ba euskaldunen historiarik, baña, orain lau urte emen atera dan liburu "*Vascos en Cuba*" onetxek,

badakarzki euskaldunai ezkutatu zaizkien arrigarrizko trebetasunak, gaurko euskaldun guziak jakin bear lituzkeenak).

Gazte ayek, Italdarren semeak, emen jayotako semeak ziran, ta Geografiaz eta Astronomiaz ere askotan mintzatzan ziran. Aitatzan zituzten Gopérnico, Galileo, Marconi, eta abar. Ayek ni baño askoz gazteagoak izan arren, ayen ondoan ez nintzan ba, baserritik ateratako iñozo bat besterik. Alako mutillen jakinduriak, zoraturik naukan. Ayek bazekizkiten ludi onen amil-ibilkerak (*rotación*), ta bere ardatzean edo "ejean", 24 ordu bakoitzean, zer nola jira-biratzan zan.

Gu bizi geran ludiari, bere ardatzean ain azkar jira-biraka dabillearik, alako baten ardatza autsiko balitzaioke, mundu au noraño joango ote litzake...? Garai artan, nere jakinduriak alako gauza nai zuan jakin. Ta eskerrak, gazte aieri ez niela galdetu, nik jakin nai nuena. Alako galdera egin izan banie, mutil ayek bere irriaren indarrak lurreratuko zitun noski. Bai, alako galdera eginda, naiko parra egin izan baziraten ere, ez nintzan bada izango aurrenengo euskalduna, irri egin zitzaiona.

Egia esateko, ni bizi nintzan auzo arta-

ko mutil gazte ayetxek irazeki ninduten, ayek zekiten bezela, nik ere andikan aurre-ra buru-indarrez sayatzeko. Orain ez neuzkan 15 urte. Artalde aundia ta beren zintzarri-soñu zoragarriak aaztu zitzaizkidan.

Bahía Blanca'ra irixtean, sartu nintzan 26'garren urtean. Ta Argentina'n baneramazkin lau urte ta bi illabete. "Irugarreu jayotzan" asi nintzan jakintzako indar billa. Nere ez-jakintzari, buruz-buru egin bear bultzaka. Arpidetu nintzan bi egunerokoetan: bata, "*Nueva Provincia*", Bahía Blanca'koa, ta bestea *Capital Federal*-goa, "*La Prensa*". Onek bi pexo bere balioa illeroko. (Onen irakurlea izan nintzan 45 urte baño geyagoan). Eguneroko "*Nueva Provincia*", bi pexo t'ardi ordaintzen nitun illeroko.

Bi eguneroko aski ez nitularik, erosi nitun liburu batzuk: Geografia, Gramatika, ta Astronomi-irakurketa. Bahía Blanca'ra joan baño len, erosi nuen Buenos Aires'en erderazko minztegi bat. Oartzen naiz erderazko iztegi edo "diccionario" ura iru pexo ordaindu nituela 1912'garren urtean. Orain bi urte baneukan asmoa bere antzeko minztegia erosteko, baña, azkena argitaratu zanak, 1.400 pexo bere balioa, ta eztet erosi. Erderaz onela du bere izena: "*Campano Ilustra-*

do — Por Manuel González de la Rosa — Casa Editorial Garnier Hermanos, París”.

Ikasteko gogoia ongi irazekita neukan ezker, sayatu bear ez-jakiñaren illunbetatik zerbait aurreratzeke.

Egunero bost edo sei ordutan irakurtzen nuen, ta ordu aiek geienak gabaz. Erderaz ari nintzan zerbait leguntzen, ta erderaz ulertzen ez nituan itz norbaitek esanak, ongi gogoan artuta, etxera irixten nintzalarik, iztegitik laister bai ikasi ere.

Izariztiaren irakurketa neretzat arrigarria ta ederretsia zan, bañan irakurketa oso zalla guziak ezagutzeko, astrologiak ziona ulertzeke.

Jakintsu ta ez-jakiñak diotenez, ludi onen asiera orain sei milla milloi urte sortu zala, nork egiztatuko du...? Orrelako otsak zabalitzen dituztenak, baserritarrak baño atzeratuagoak dira noski. Euskaldunak beintzat, ez ditugu esango ezta kizkigun gora-berak, ta gure auzoko ludi ta izarrai utziko diegu pakean, zerbait jakin arte obeto.

Erdera, Geografia eta Astrologia, ayek irurak batean edo banaka, jakindurirako egarria etzan asetzen. Zerbait geigo ere jakin nai nuen, ta artarako liburu egoki bat ero-

si nuen. Batez ere gazte guzientzat oso ongarria, osasuna gordetzen ikasteko. Zer ote...? "Sendalari etxean" edo "*Médico en casa*".

Aipatu detan liburua erosi nuen garaian, bi urte neramazkin Bahía Blanca'ko urian. Aitatutako liburua pexo bat ordaindu nuen. Zer merkea izan zan medikua, e? Bai, oso merke ta ona. Garai artan bi aldiz bakarrik irakurri nuela uste det. Baña bi aldiz bakarrik irakurri arren, osasun-gorde-bideak oso ederki ikasi nituan. Berak erakusten zun jateko orduak zein ziran egokienak, gorputzaren indarra ez aultzeko. Goizeko otordua, goizeko bederatzietatik amarretara. Loa egiteko, gelari eguzkia arrerazi, ta gabean gela-ko leyua itxi gabe lo egin. Ikaskizun au ezta bear-bearrekoa, noski, baserritarrentzat, arrantzaleentzat, artzayentzat eta ikazkiñentzat. Batez ere azkenengo auentzat, pagadi geyenak soil-soil gelditu diralako.

Bahía Blanca'n bear baño geiagoko "apainduriz" jantzita irten nai nuan. "*Alliance Française*"-k, frantzes mintzoa ikasi nai zue-nari erakusten zion, iñolako dirurik jaso gabe, eta gauetz iru illabetean joan nintzan frantzes mintzoa ikastera.

Garai artan, 1914'garren urtean asi zan gudaketak jarraitzen zuan. Frantzes ta ingles izkuntzak emen soñu aundia erabiltzen zuten, ludi ontako mintzorik ederrenak zirala zabaldurikan. Argentina'n, ain otsa goitzalekoa entzunik, ni ere zerbait liluratu nintzan, alako mintzoa ikasirik zerbait ongi aurreratuko nuelako. Alaxen asi nintzan frantzes ikasten, len esan detan bezela. Bañan sarri ezagutu nuen, mintzo aien otsa etzala ain mami ederra ta goxoa.

Orain ludi ontako gora-berak, garai artan baño milla aldiz obetoago ezagutzen ditut, ta edozeñi esango nioke, euskaldunon mintzoa, ain antziñakoa izan arren, ederra bezin polita dala.

Frantzes izkuntza ikastera, iru illabete besterikan ez nintzan joan. Aitatutako izkuntza, euskal mintzoa baño zallagoa zala iduritu zitzaidan. Gaurko gure izkuntzaren gramatika, askok uste duten baño errexagoa da ikasten. Baña, euskaldunena dalako, iñork ezin ikasi dezakela diote.

Bahía Blanca'n bazan erdoki esperanto'ko mintzoa, baña uri artan indar gutxikoa. Uri artako ezagun batek erakutsi zidan Japoitik esperantoan idatzi zioten eskutitza. Ta be-

rak adierazi zidan, esperantoa, ludi ontako mintzo geyenak nastuta, ayekin alaxe egiña zala.

Nere ustez, ludi ontan bizi geranok, bear genuke ulertu izkuntza bat bakarra, bakoi-tzak berea gorderik. Ta ez mintzoa bakarrik, diru bat bakarra ere bai, sal-erosketako gorra-berak berdin-berdin erabiltzeko. Au etorriko zaigu bost eun urte baño lenagotik. Ta, ainbeste urteri itxoin baño len, aberri gu-ziak erabaki lezakete adimen au.

BIZTELESTI TA ANTZOKI

(Zine ta teatroa)

Bai, jauna; bi soñu-emale oyek jende asko liluratzen gaitu. Ta soñu ori ain aurre-rapengarria ote da guzientzat...? Neretzat beintzat ez da ala.

Argentina'ko jende askori entzun izan nien ainbeste dantzatzen dan izketa au: "Bai, jauna, —zioten askok—. Guk zerbait *zibilizatu* nai badegu, zineak eta teatroak gauza onak ugari erakusten zizkiguk. Batez ere teatroak asko erakusten dik".

Alako izketa entzunik, nor etzan bada irazekiko...? Ni ez nintzan ba teatroan se-

kulan sartu, 25 urte beteta iduki arren. Alako aurrerapen-itxurak entzunik, etzan arritzekoa Bedayo'tar au zerbait esnatzea, ta "zibilizatzearen" bearra bazeukan noski, iñork baño geigo.

Bi jende-biltzalle oyengatik (zine ta antzoki), esango det ez naizela diru-biltzalle oyen zale. Baña izketa orrekin ez det esan nai, otsa aundiko zine-teatroko ekinkizunak guzien kaltez datoztela. Ontan idazten ari naizelarik, ongi goguan daukat noiz, nun ta nola joan nintzan aurrenengo aldiz zinera. 1910'gn. urtea zan. Urte artako neguan, Tolosa'ko zinera sartu nintzan, len esan beze-la, aurreneko aldiz. Zine koxkor ura kale Rondilla'n zegoan. Igande-illunabarrean joan nintzan, ez naiz gogoratzen zein lagunekin. Zinerako sarguntza, 25 zentimo zirala uste det, bertan ordubete bat bakarra egoteko. Ta zine artako "esplikadoreari", Manolo "esplikadoriya" esaten zioten.

Aurrenengo aldiz joan nintzan zinean, zer ikasi ote nuen? An ikusia zerbait goguan daukat, ta emen dijoa: Sendi aundi bat, sukalde aundi batean, otordua egiten ari ziran, ta alako batean, gizon itxusi bat sukalde artako tximinitik bertako kearrak zikin-

duta jetxi zalarik, iges egin zuten zalaparta gogorra egiñik. Tximinitik sartu zan lapurra, ango janariakin iges egin zun, sartu zan tokitik. Gero, tellatu gañean apur bat egonda, beste etxeko tximinitik len egindakoa berritu zuan.

Ikusten dan bezela, aurrerapen bikaña ikusi nuen. Tolosa'ko zinera aurrenengo ta azkenengo aldiz joan nintzan. Zine koxkor arrek, larunbata ta igandean bakarrik egiten zun bere lan-aldia.

Len esana daukat, Carlos Casares'a iritxi nintzan igandean, gau berean zer nola eraman ninduten uri artako zinera. Baña ez naiz oartzen bertan zer ikusi nun. Oso tris-tea iduritu zitzaidan, zine mutua zalako. An etzegon, ba, Manolo "esplikadoriya".

Orain Bahía Blanca'koa esan bear. Emen lau zine bikañak zeuden, ta, len esan bezela, zinerako sarrera etzan ordaindu bearrikan. Alako erak ez dira berriz itzuliko. Uri ontan, noizean bein joaten nintzan zinera, baño ez askotan. Bertan zazpi urte bizi izan arren, ogei aldiz baño geigotan ez nintzan joan zinera, ta, erri ontara iritxi arte-raño, ez nintzan sartu antzoki batera.

Bahía'tarrak teatro eder bat egin-berria

zuten, 1913'gn. urtean adelatua. Baña bertan etzeukaten erriko artistarik, ta noizean bein *Capital Federal*'etik ekarri bear. Ta, ala egiten zan aldian, ota aundiko arte ori ere ezagutu bearra neukan, egia edo gezurra zan antzokiaren soñua.

Zine mutua baño geixeago miukitu edo gustatu zitzaidan antzokia. Bañan, ogei aldiz alako ikuskintzara joan izan arren, lenagotik entzundako soñuak, aundiagoak iduritu zitzaizkidan, antzokietako aurrerapenak bañan.

Antzokiko atsegingarririk aundiena, musika ta kantuak zirala iduritu zitzaidan. Beste gañerako ekinkizunak, gezurrak egidak bezela azaldu nayak, neri kemen gutxi kutsutu zidaten.

Iduritzen zait, egiazko arteziak, gaur oso gutxi ezagutzen dirala, diruarengatik naspiltzen diralako.

Gaurko egizko artea, basoko zugaitz gañean kantatzen duten egaztiak bakarrak dira noski.

Zine ta antzoki ekintzak, baso-piztiyak bere jatorriz egizko gogoz kantatzen dute, beste egaztien kantua naspildu gabe. Ta ayek bezelaxen egingo balukete gaurko ar-

tistak, gogaldi bikañagoa ezagutuko litzake. Bañan gaur, bear eztan asko ikusten da. Gaurko egunetan, guziok auxe nai degu. dirua!... dirua!... Ta onen indar atzetik, or dabil guzion zalaparta.

Zine-bidea, noiz, nun ta nola ezagutu nuen, len esana daukat. Baña Buenos Aires'en ta bizi naizen auzoan, bein bakarrik ere ez naiz joan izan zinera. Ta antzokira bat aldiz bakarrik, ta au esan esango det zergatik: Garagarrilla edo aurrenetako Uztaren egun batean, (1923'ngo urtea zan), bi espagnol burgalesak, nere ezagun berriak, esan zidaten espagnol tenor Fleta'k laister kanta bear zuela Buenos Aires'ko antzoki aundi batean. Ta nik kantari Fleta'ren izenik ez nekiela entzun zutenean, ezagun berri ayek izutu ziran. Ta alaxen, ayeri ezespen ez egi-teagatik, eman nien baiezkoa.

Ayek, zine-teatro zaleak ziralako, baze-kiten nun saltzen ziran antzokirako sarguak. Gutxienez zortzi egun aurretik erosi giñuzen.

Antzokiko inarkuna, gabeko bederatzietaan asten zan, eta bukatu goizeko bostetan.

Esaten zanez, Buenos Aires'en oraindikan alakorik ez omen zan ezagutu iñoiz. Ez naiz

gogoratzen gau artan zeñen urte-muga izan zan. Ego-Amerikara aurrenengo aldiz etorri zan Antzekeli Ukranio'tarra, (*El Coro Ucrainiano*). "Funtzio" artan, tenor Fleta'k eta Italdar Abespeiti ospetsuak eta beste batzuk kantatzen zuten. Ta emen bertako aurkezle askok ere bear zuten lana egin iru obretan. Asieraren lanak, au bere izena "*La Verberna de la Paloma*". Beste gañerakoaz ez naiz oartzen.

Tenor Fleta'k aurrena kantatua: "*El Ay, ay, ay*". Au kanta zularik, txaloz ta txaloz eskaturik, berriz ta berriz kanta bearra izan zun. Ber-berak bigarrena: "*El relicario*". Onekin ere txalo ugari, ta kantatu bear berriz ta berriz. Bere irugarren kantuz ez naiz gogoratzen.

Ukranio'tarrak berebiziko txaloak jaso zituzen. Antzerki-tokian 124 gizon, guziak zuti ain txukun jarrita, beren eskuetan tresnarik gabe. "*Banda de música*" aundienak baño musika zoragarriagoa entzun genun. Gau artako zalaparta aundiena, Ukraniotarrak eraman zuten.

Iñolako musikako tresnarik gabe alako musika ateratzea, arrigarria izan zan nerezat.

Guk uste gabe etorri ziran goizeko laurak, ta teatro-lan-bukaera iritxi baño len, andikan atera giñan, geren lanetan asi bearra genuelako goizeko bostetan.

Neretzat uraxe izan zan, Buenos Aires'en, aurrenengo ta azkenengo teatro-ikuskerara.

Zine ta antzokian ezer ikasten eztala, ez det esan nai, bañan ez naiz beldurtzen esateaz, guzion bear-bearreko lanak egiten dituztenai ongi begiratzen bazaye, nere ustez askoz geiago ikasiko genukela.

Nun-bait jakinduri izugarriak dauzkagu. Garai ontako gizonen jakinduriak, soñu galantak daramazkite. Baña ain soñu aundiko jakintsu oyek, oraindikan eztute ikasi, ale bat besteakin txertatu, gero olako azia zabaldua, illabete barru bakoitzak bere so-roan ale ugari bildu dezan.

Jakintsuak onelako "*inventoa*" sortzen dutelarik, ez-jakiñak ikasiko dute ayeri esker-tzen. Batez ere gose-indarrez zimelduta daudenak.

BAHIA BLANCA'TIK BUENOS AIRES'A

Bahía Blanca'n, zazpi urtean nere bizitokia aldatu gabe egon nintzan, ta etxe artan, basarri batean bezela, lasai bizitzen oitu nintzan.

Etxe artan nik idukitzen nituen olloak, berai erakutsi nien zugaitz gañean lo egiten, ta ala egiten duten olloak, askoz zindo edo osasun obeagoa izan oi dute.

Nik banekin etxe artan baño obeto, Buenos Aires'en ez nintzala biziko, baña len esan det zergatik irtentzen nintzan Bahía Blanca'tik.

Erri ontan, nik ezagun asko iduki arren, bi lagun besterik ez nitun egin, ta aiek iñoiz etziraten iñolako laguntzarik eskatu.

Esne-banaketa saldu ondoren, bi illabete geigo egon nintzan uri artan, ta 7 urte ta 16 egunean egon nintzan Bahía Blanca'n, ta Otsaillaren 7'ean, 1923'garren urtean, aterra nintzan len aipatutako erritik.

Bahía Blanca'tik Buenos Aires'a, 600 kilometrotik gora dira, ta arren bide luzea zalako, nik aurrengo aldiz artu nuen treneko igarobide lenengoa edo primerakoa.

Baña ez nuen atera treneko lo-tokia edo oatzeari; onek 10 pexo geigo balio zitun. Treneko igarobidea, 40 pexo ordaindu nituela uste det. (Gaur alago igarobidea 400 pexotik gora dabil.)

Buenos Aires'a iritxi nintzalarik, estuasiarik ez neukan, berealaxe salostari asteko. Ta ala ezer egin gabe nebillelarik, nere burura bazetozten oldozmen edo pentsamentu ugari. Oldozmen aietako batek ia-ia menperatu ninduan. Oldozmen arrek zirikatzen ninduan, Euskal-errira itzularaztera. Garai artan joan da etorri egitea, etzitzaidan asko goratuko edo kostatuko ibilli-aldi ura. Baña beste oldozmenak edo pentsamentuak deitzen zidan, Euskal-errira joan da ez itzultzeko berriz Argentina'ra. Euskal-errira joan da ni berriro itzultzea, nik banekin gure aita-amaren miña, Endaia'n lenago artu zutena baño askoz gogorragoa izango zitzaiela. Alako gogoramenak oztu ninduten itxas-bidea artzeko. Alaxen, erabaki nuen, Euskal-errira ez joatea, berriz onera itzultzeko. "Urte batzuk ongi saiatuta, diru geigo biltzen detanean, joango nauk Euskal-errira, ez itzultzeko..."

Esne-banaketako lanetan, oso aspertua ne-

goan ibiltzen etxetik etxera, bederatzi urtean karro gañean eguzkiak erretzen.

Egunero erosten nuen izperkingi edo diarioa, nun zabaltzen ziran salgai zeuden irabazpide edo negozioak, baña, salgai agertzen ziranak, kaltea emateko besterik etzuten balio. Aietako asko nik ezagutu nituen laister, ziria sartzekoak zirala geienak.

Bi illabete ibilli nintzan batetik bestera, onbide edo negozio billa, baña ez nuen arkitzen nik bakarrik erabiltzeko irabazpide edo negozio egoki xamar zetorkenik.

Bahía Blanca'tik Buenos Aires'a iritxi nintzanean, Constitución'go auzoan errotu nintzan, euskal ostatu batean, ta nik nai nuen bezelako irabazpide edo negozioarik arkitzen ez nuela, ostalariari esan nion, esne-banaketa bat erosi bearko nuela.

Alaxen, ostalariak laister esan ziran, bere ezagun batek esne-banaketa bikaña bazeukala salgai, euskaldun batek, Once'ko auzoan.

Berealaxe joan nintzan, nik Buenos Aires'en aurrena ezagutu nuen Once'ko auzora, ta, ostalariak emandako zuzenbidez, laister arkitu nuen esne-banaketa salgai zeukan euskalduna.

Nik laugarren esne-banaketa erosi nion

saltzalea, oraingo aldian Gipuzkoa'tarra zan: Florentino Garmendia. Onek zionez, 25 urte zeramazkin, bere esne-banaketan, iñoiz aldatu gabe. (Euskaldun au etzan nere antzekoa.)

Garmendia jaunak salgai zeukan esne-banaketa, ona edo txarra zala, errex ezagutu nuen. Baña, bere balioa, nik Bahía Blanca'n saldu nuena baño galestiago eskatu zidan, 20 litro esne gutxiago banatu arren. Egia da; Garmendiaren esne-banaketak etzeukan erdi lanik, 180 litro esne banatzeko.

Ni Bahía Blanca'n bezela, banaketa ontan etzan 150 etxetan sar-atera bearrik. Banaketa ontan etziran 40 zaipeko edo kliente irixten. Baña, goizean lo egiteko, banaketa txarra zan. Bahía Blanca'n oitua negon goizeko zazpiretan jekitzen, ta orain, goizeko lauretan, nai ta ala ez, jeki bearra zan.

Alako goiz-aldi egin bearra alde batera, ta 3.800 pexo alako banaketa ordaindu bearra, samindu nintzan zerbait, baña alaxen ikasten da bizitzen, ta alaxen erosi nuen laugarren esne-banaketa.

Orain, Bahía Blanca'n bezela, nik ez nituen neretzako janariak adelatzen. Plaza

Once'tik 200 neurkin edo metro bide zeuden ni bizi nintzan ostatura. Au, gallego batenan zan, eta bertan 15 esne-saltzaleak uzten giñuzen geron karro ta zaldiak. Jatetxe arrek, 10 gela baño geigo bazeuzkan, ta bertan bizitzen giñan geienak. Esne-banatzale geunden tokian, iru euskaldun besterik ez giñan bizi. Beste gañerakoak, gallego ta riojanoak ziran.

Ostalariak ematen zigun ur beroa, esne-ontziak bi aldiz egunero alako garbiketa egiteko; ta ontziak kanpora bidaltzeko, tren-geldokia bertan zegoen.

BOSTGARREN EROSKETA

Oraindik lau illabete etziran igaro, nik esne-banaketa erosi nuela, eta ni bizi nintzan inguruan agertu zan salgai esnetxe edo letxeri koxkor bat oso merke, esnetxe arren ateak itxi-arazten zizkiotelako Udal-etxeak edo Munizipalidadeak. Irabazpide edo negozio arren jabeak, Arau edo Ordenanzen irabazpidea jartzeko, etzuen nai dirurik hota edo gastatu, eta aztapo arrenatik zeukan salgai bere negozioa.

Alako irabazpide okerra ikusita, bera ero-

si baño len, izketatu nintzan etxe-jabearekin, ta onek esan ziran bere baimena eman-go zirala, Udal-etxeak edo Munizipioak eskatzen zituan saloi-berriketak egiteko. Alako baimena etxe-jabeak eman ziralarik, irabazpide-jabearekin antolatu nintzan salgai zeukan esnetxea erosteko.

Irabazpide saltzalea, mutil Naparra zan, Dimas, eta iru milla pexoan itxi zan eginkunde edo trataoa.

Irabazpidea erosi ta berealaxe, asi nintzan, gizategi edo saloi txikiko pareteak botata, saloi aundiagoa egiten, au Arau edo Ordenantzak agintzen zuen bezela, berrituta jartzeko.

Alaxen, piztu-arazi nuen, iltzera zijoan irabazpide likitsa, ta au geroxeago aipatuko det.

Esnetxe ta kafe-saltzaleak zeuzkan tresna zarrak, etzuten ezer balio irabazpideak ongi joateko, eta, maiak, alkiak, jan-edan-ontziak eta abar, guziak berri ipiñi nituen, erosi nuen negozioan. Merke erosi nuena, azkenean etzan ala izan.

Emendik aurrera nik ikasi bearra neukan, iñoiz ikusi ez nituen lanak egiten. Ez lanak bakarrik, nere morroiai agintzen ere bai.

Edozeñek ez du ikasten bere morroiari itz gutxi esanda asko adierazten. (Nik auxe ikasi bearra izan nuen).

Oraindik ez det esan irabazpideko etxearen zuzenbidea. Ona emen: Kale Sarmiento 2.949. 300 neurkin edo metro Plaza Once'tik.

Garmendia jaunari erosi nion esne-banaketan, karro ta zaldiarekin, morroi espagnol bat ipiñi nuen, (Riojano), eta erosi nuen irabazpide edo negozioarako beste mutil bat neri laguntzeko.

Mutil Riojanoak jeki bearra zeukan lau t'erdietan, otz-etxetik edo frigorifikotik esnea ekartzeko esnetxera (lechería), eta gero jarraitzeko, berak egiteko karroakin egiten zan esne-banaketa.

Ni ta beste mutilla, bostetan jekitzen gihan, eta bi mutill aiek atsaldeko zazpiretatik aurrera, urrengo goizerarte, libre zeuden. Nere irabazpidea gaubeko amabiak arte ez nuen ixten. Neguan bai, amaiketan ixten nuen askotan.

Adoketa edo gastu asko xamarretan sartu nintzan. Iru toki eraendu edo alkilatu bearrak neuzkan.

Bat, karro ta zaldia eukitzeko, ta bi mo-

roi ta ni bizitzeko, ta irabazpideko saloia, ta esne-ontziak antolatzeko eta abar.

Mutillen saria edo soldata ere beste edozeñek baño obeto ordaintzen nien, batez ere karroarekin ibiltzen zanari.

Ni lo-goseak menperatuta bizi nintzan garai artan, baño ala jarraitu bearra neukan, zerbait ongi aurreratzeko, gazte negoan bitartean.

Goizeko seiretatik zortzirik arte, 100 kafe-esne baño geigo erazo edo despatxatzen giñuzen. Eta eguerdian, 312 arrautz eta beste janari ariñak, neronek adellatu edo preparamaten nituen laster.

Liburu "Sukaldari-eikar" bat (*"El cocinero práctico"*), erosi nuen Bahía Blanca'n bizi nintzan garaian, ta orain ongi zetorkiten.

(Goxo-otzak (helados); auentzat au da izenik egokiena: goxotzak, azukre asko eramaten dutelako.)

Nik egiten nituen goxo-otzak, oso ospetsu egin ziran, gai onakin egiten ziralako. Auek saltzeko garaian, lertzen nintzan lan asko ematen zidatelako, baño irabazten nuen ongi xamar.

Nere irabazpidean bi urte neramazkela-

rik, beste irabazpide bat erosi nuen, 6 mila pexoan.

Nik 40 urte bete baño len, nai nuen diru mordoxka egin, itzultzeko lenbailen Euskal-errira.

Seigarren irabazpidea, txarretan txarrena gertatu zitzaidan.

Onaren irabazketa, txarrak jaten ziran, ta, au saltzeko, ziria sartu bearra zan norbaiteri.

Baña, ni ez nintzan jaio iñortxori atzipezteko, ta irabazpideko etxe-jabeari eman nizkion bere giltzak.

Seigarren irabazpideak 6 mila pexo galdu-arazi zizkidan.

Alako diru-mordoska galdu ondoren, asi nintzan geiago saiatzen, eta laster berrartu edo ongitu nuen aurreko kaltea.

Jakiña da, kalte aundia ez dala esan bezin errex berdintzen, baño, aztapoka ibilli gabe, iñork ez du ikasten ludi ontan bizitzen. Kalteak ere, irakasleri edo maixu onak ditugu batzutan.

LABURDITARRA

Len esana dago laburditar bat nik zer nola ezagutu nuen, eta berak ez ninduela ni ezagutzen.

Laburditarra, orain etzegoan nagusien menpean, jatetxe edo "*Hotel 11 de Septiembre*"an, 16 urte aurretik bezela. Euskaldun au, Once'ko auzoan askotan ikusi nuen, baña, berarekin, len esana dagon bezela, itxas-ontzian aldi batean bakarrik izketatu nintzan, eta arrek ez ninduen ezagutzen.

Kale Sarmiento 2.949'ean, nik bost urte neramazkin nere irabazpideakin, ta, alako batean, ez da ba sartzen Laburditarra nere esnetxean?

Irabazpidera sartu zalarik, laburditarrak onela esan ziran:

"Ni ta nere emaztea atzo aldatu giñan kale ontara, (Sarmiento 2.985, ni negoan tokitik bostgarren atea), ta egunero goizeko zazpiretan bidal zaidazu esnea gure etxera."

"Bai, jauna; mutillak ortarako dauzkat" erantzun nion euskaldunari.

Alako izketa jardun ondoren, Laburditarrari asi nintzaion aspaldiko gauzak aipatzen, ta euskalduna asi zan zerbait arritzen,

beraren oinkadak edo pausoak esan nizkiolako. Itxas-ontzi "Cordillera" aipatu niolarik, bera laister erori zan kontura. Esan nion, berarengandik iges eginda, maketoari nola jarraitu giñien Inmigratziora, euskaldunai jarraitu gabe berak zijoazten ostatura.

Alako itzaldi luzea egin ondoren, lagun zarrak izan bagiña bezelaxe gelditu giñan egun artan.

Aste bat igaro baño len, Laburditarra itzuli zan berriro, baña ez bakarrik oraingoan: bere emaztearekin baizik. Eta ona emen aien izen ta abizenak: Pedro Apez-etxe edo Appessche; María Agerre. Laburdi edo Lapurditarrak biak.

Pedro jauna eta bere emaztea, apal-ondoan goxo-otzak (*helados*) artzeko aitzakia-rekin etorri ziran; emaztea etorri zan ni ezagutzeagatik nolako edo alako euskalduna ote nintzan. Ondorengo gauzak alaxen adierazi zidaten.

Gau artan bero aundi xamarra egiten ari zan, uda laister sartzera zijoalako, eta, aldi artan, zaipeko edo kliente asko xamar neuzkan goxo-otzak artzen gizate edo saloian, ta senar-emazteak arritu ziran bakarrik lanean ari nintzala ikusirik.

Neronek neuzkan mutillak, lotara bidaltzen nituen ba, goizean oso goiz jeki bearra idukitzen zutelako, (ordubete ni baño goizago), ta gabez edo gauezko lanetan bakarrik aski nintzan.

Irabazpide edo negozioan ozte edo jende gutxi zegoan aldian, len aipatu detan emaztea asi zitzaidan galdera batzuk egiten, ni zergatik bizi nintzan ezkongai, ainbeste lan neukan irabazpidean.

Emazte arrek etzekien, nik andregaiak arkitu nai izan banu, artarako ni ez nintzala guzietan makalena. Nik ongi banekin, ezkontzera zala gauzik errexena, au nolanai egiteko. Ezkondu nai ez duten mutil izuen atzetik, amaika andereñoak jakin izan oi dute, alako mutillak ateratzen dirala senarretan onenak.

Ezkontzeko izu ni egotea, etzan bada gauz arritzeko. Esne-banaketan, ainbeste ibillaldi sukaldetik-sukaldera, sendi edo familiak ezagutzen ikasi nuen ongi, ta batez ere emengo andereñoak.

Etzan ezkontzaren beldurra bakarrik nik neukana; emen ni ezkontzen banintzan, Euskalerrira itzuliko ez nintzan beldurrak menperatzen ninduan, ala egiten banu.

Len deitutako senar-emazteak nik ezkontzeko asmorik ez neukala jakin arren, ia-ia gabero edo gauero etortzen ziran goxo-otzak artzera, ta aien izketa erortzen zan beti nere ezkondu-arazteko ziriketan.

Nik sarri igarri nion, emazte ura etzala etortzen goxo-otzak artzeagatik bakarrik. eta, iñolako kezkarik gabe, bere adiskideen bat ezagutu-arazi nai zirala, ta nik oldoztu edo pentsatu nuen bezela atera zan.

Alaxen, 15 edo 20 egun igaro ondoren, atsalde batean Apez-etxe'n emaztea bi neskatxakin etorri zan nere irabazpide edo negozioira goxo-otzak artzera, neri alde aurretik alakorik aipatu gabe. Emaztearen ateraldiak esan nai zun, neskatx aietako bat ekarri-arazi zuela ni ezagutzeko, bere adiskide neskatxari miukitu edo gustatzen ote zitzaion gizongai edo senargai.

Aipatutako emazteak etziran igarri, ni usmatu edo sospetxatu nintzanik, baña emaztearen ernetasuna nik laister ezagutu nuen, iñolako izketa egin gabe.

Emaztea ta onekin etorri ziran bi neskatxak, goxo-otzak artu ondoren berak irten ziralarik, ni ere ipiñi nintzan nere irabazpideko atean aieri atzetik begira, ta aiek

oinkada edo pauso batzuk eman ondoren, neskatx aietan mardulenak bere burua itzuli zuan, ni begiraka negoan tokira.

Alaxen ezagutu nuen, neskatx ura zala nere auzoko senar-emazteen adiskidea, ta bera ezkondu-arazi nai zutela nerekin.

Alako ikerpen edo agertu-aldia egin ondoren, iru edo lau egun igaro ziralarik, Apez-etxe ta bere emaztea, lengo egunetan egiten zuten bezelaxe, etorri ziran goxo-otzak (*helados*) artzera, eta senar-emazteak ezin zuten gorde beren par egiteko gogoia. Bañon nik laister galdetu nien, lengo eguneko neskatx mardula, ea beren adiskidea al zan. Orduntxe bai par egiten asi zirala senar-emazteak. “Bañon, zuk nola dakizu, neska mardula geron adiskidea dala...?” “Orrelako gauzak ezagutzeko, ez naiz oso motela”, erantzun nien.

Aipatutako neskatxak ni ezagutu ninduan egun artatik aurrera, senar-emazte aiek bazekiten neskatx adiskidearen idetasun, eta orain jakin nai zuten nere asmoak nolakoak ote ziran gutxi gora-bera. Senar-emazteak eman zizkidaten neskatxaren eta bere aita-amaren berri guztiak. Neskatxaren aita euskal Laburditarra zan, eta ama, Naparra, Be-

ra errikoa, ta aiek ziotenez, oso ozte edo jende onak eta ontasun edo aberats xamarrak ziran.

Emengo ozte edo jende langilleen aberastasanak, nik geiegi banekien zer-nolakoak izaten ziran. Atzo ta gaur, aberats xamarrak, eta biar edo etzi, bear-garrizkoak. Onelako gora-berak, nik ongi ezagutuak neuzkan. Ongi ta gaizki dabiltzenai begiratzten ikasten dutenak, zerbait ikasten dute. ta zerbait ikasten dutenak, zerbait badakite.

Iru urte aurretik, nik galdu nituen 6 mila pexo, eta beste ainbeste Bahía Blanca'n. Bi tanpakazo aiek, moztu zizkidaten nere lilitsuzko ametsak. Euskalerrira joateko ametsak!!! Bañon ez itzultzeko ametsak.

“Orain ezkontzen asten banauk, diru-mordo bat botako diat. Baña, Euskalerrira joan da an bizitzeko onera itzuli gabe, oraindik etzeukat ainbeste diru.

Egia dek; nere urteak burrundan oso gora zijoaztek; 37 urte oraintxen bete dizkiat, eta ia-ia mutil-zar natxeok, oraindikan alako itxurarik nik ez eman arren.

Ni gaxotzen banaiz, irabazpide au laister eroriko dek, eta oinbese eraendu ta mutillen sari edo soldata, nola ordaindu...?

Onelako bat gertatzen bazait, nere ametsak ez dizkiat beteko.

Nik daukaten diru apurra, iñortxok ere ere ez dik ezagutuko.”

Onelako oldozmenak edo pentsamentuak zetozkiten, eta nere burua, zagia aizez puztua bezela jarri zan, Apez-etxe jauna nere aurrera agertu zanetik. Aldi artaraño iñork etziran eman alako esanik edo konsejurik, eta alaxen erabaki nuen esango dedana.

EZKONTZA

Bi illabete denbora ongi bururatu ondoren, nik erabaki nuen nere bizi-modu berria artzekoa.

Len aipatu detan atsalde artan ni ezagutzera etorri zan neskatxari, nik igarri nion beraren begiratuak erakusten zuela zer nolakoa zan beraren zindotasuna, osoetan osoena, eta bera bai alaxen gero atera ere.

Aurrena esan detan bezela, neskatx ura ezagutu ta bi illabete joan ondoren, berari idatzi nion, ta jakiña zer asmoetarako.

Neskatxak laister erantzun zidan, bere baiezkoa esanda. Ona emen bere izen eta

abizena: Mariana Saldubehere. Baña, bera ez kaletarra; euskal basarritar antzekoa bai-zik. Buenos Aires inguruko kanpoan jaio ta azia bere aita-amaren ondoan, 33 urte bete arteraño.

Oso umetatik lan latzetan oiturak artu. Zortzi urte zeuzkan garaian, bai omen zekin zaldi-gañean kanpoan beiak bildu ta aiek jetxi bear ziran tokira ekartzen (*Tambora*). eta amalau urte zeuzkalarik asi omen zan beiak jexten. Eta ez alako lanak bakarrik, beste gañerakoetan ere bai. Etzituzten bada lau edo bost bei bakarrak jexten, 70 beitik gora. Eta bei jexteko lanak egiteko, urte guzian goizeko iruretan jeki bearra idukitzen omen zuan, ebi ta denboraleari barkatu gabe. Alaxen, urte bat joan ta bestea etorri, beti ala jarraitu bearra omen zuen, Buenos Aires'a egunero esnea bidaltzeko.

(Onelako lanak aipatuta idazten ari naizelarik, nere burura datorkit, ni ere sei urte t'erdi bete baño len, gure aitaren beien atzetik ibillita azia naizela).

Nere emaztegaiaren sendi edo familia, aita-amak, iru aizpa ta bi anai ziran. Aueta-ko bat, itxua ta mutua, eta aietan gazteena.

Aizpa aietan zarrena, ezkondua 20 urte au-

rretik, (nik ezagutu baño len), eta bigarren aizpa ere ezkondua lau edo bost urte aurretik.

Auen aita-amaren izenak, emen idatzi bezelaxe dira: Juan Sanson Saldubehere In tsauspe, eta María Franziska Saturnina Alzugarai Pikabea. Aurrenekoa, euskal Laburditarra, eta bestea Naparra. Aurrenengoa, erri Azkarate'koa (Frc.) eta bigarrena, erri Bera'koa (Nap.).

Nik alako berri guziak jakin ondoren, lau illabete igaro baño len, alaxe ezkondu nintzan, Uztaillaren 7'an, 1928'garren urtean

Geron ezkontza, Merlo'ko elizan ospatu zan, Euskalerriko oiturak betetzen diran bezelaxe.

Nere emazte jaio ta azi zan estalpetxora, iru edo lau km. bide zeuden, eta, gu ezkondu ta 15 egun barru, nere emaztearen aita-amak saldu zituzten beren abere guztiak, eta baita ere kanpo-lanetako tresnak, ainbeste urtean (46) estalpetxo edo txabol aundi artan bizi ondoren.

Txiki ta aundi, 200 bei baño geiago saldu zituzten, eta aiekin batean zaldi-saill bat ere bai.

Garai artan, nere emaztearen aita-amak zaar-xamarrak ziran, eta aien semeak, 37 urte euki arren, etzuen nai izan jarraitu, garai artaraño oitua zegoen lanketa aietan.

Nere aitagiarrak Merlo'ko errian ba zeuzkan bi etxe bikañak, baña aiek eraenduak edo alkilatuak idukitzen zituzten, eta aipatutako salketa egin ondoren. estalpe artatik aldatu ziran Ciudadela'ko errira, beren alaba bizi zan tokira, eta alabak zeukan etxea aunditu zuen, guziak batean bizitzeko.

Alaxen, nere emaztea ta onen senideak jaio ta azi ziran etxetxoak, lurreratu zuen. berak zeuzkan gaiak aldaturik Ciudadela'n bizi izan bear zuten etxera.

Orra bada, nere ezkontzak zer-nolako utsgune utzi-arazi zuan, kanpo maite-maite artan.

Amaika aldiz, ni ixil-ixilik oartu izan naiz, aipatutako estalpea, ozte edo jende askok. egizko naitasunez maitatua izan zala.

Estalpe ura argazteko asmoak nik baneuzkan, baña nik ala egin baño len lurreratu zuten. Urte batzuk igaro ondoren, emaztea ta ni joan giñan, baña, estalpea zutik ainbeste urtean egon zan tokia, ez genduen eza-gutu.

Esandako kanpo artan, gaur ez da ikusten. gari, arta-lore, ta uri-belarra edo alpalparik, eta ez iñolako abererik ere Kanpo ura kale ta etxez betea dago gaurko egunetan. Orra lur-alde ura erri egiña.

ZAZPIGARREN EROSKETA

Oraingoan ez nuen erosi esne-banaketa, zaldi ta karroz edo oñez egiteko banaketa, eta au esango det nolakoa dan.

Etxadi edo Villa Ciudadela'n ezkondu arteraño ni iñoiz ez nintzan egon, eta, au egin ondoren, laister joan nintzan aitagarrebak ikustatzera, aiek bizi ziran etxera. Auek etziran bizi tren-geldokitik oso bertan; kilometro bat bide baño geixeago baizik.

Garai artan Ciudadela'ko auzoak, etxe gabeko utsunarte aundiak zeuzkan. Baratza bikañak zeuden, eta uri-belarra edo alpapa ugari saltzen zan zaldientzako, baña nik igarri nion toki ura etorkizun aundikoa zala bigar edo etzirako, batez ere tren-geldoki eta Avd. Rivadavia'ko inguruan, eta galderaka asi nintzan lurrune erosteko tokirik ego kienean.

Ciudadela'ko tren-geldoki aurrean baze-

goan lurrune oso egokia (ertz edo ixkiña), ta bera erosi nai nuen, baña bere jabeak etziran nai saldu, balio zun baño geigo nik eskeñi arren. Baña laister arkitu nuen lurrune bikaña, ta etxe-koxkor bat atze alde-tik egiña. Eta toki oso egokian. Tren-geldokitik eta Avd. Rivadavia'tik 45 neurkin edo metroan.

Lau illabete ezkondu ondoren amalau milla pexoan erosi nuen, bi gela, sukalde eta bearrak egiteko zeuzkan etxe koxkor bat. Au erosi ondoren, bera eraendu edo alkilatatu nuen, ta illero maizterrak ordaintzen zizkigun 50 pexo. Au etzan etxe-sari edo "errenta" aundia, baña nere emazteari jan-emateko aiña bazan.

Ezkontza eta etxe-erosketa egin ondoren, nere sakela utsa baño utsago gelditu zan.

BETI-JAI

Ciudadela'n gure etxe-koxkorra alogera-tzen edo alkilatzen zigun maizterra, illero etortzen zan gerok bizitzen giñan tokira, berak ordaindu bearra zeukan etxe-saria ematera. Maizterrak bi urte ta geigo zeramazkin gure etxean bizi zala, ta berak esan zi-

gun laister aldatu bearra zeukala beste etxe batera, bere lanak ala egitea agintzen ziotelako.

Maizter arrek esan zigun, gure etxeak zeukan lurrune aundia oso egokia zala, pilota-joko-tokia egiteko, baña gure maizterraren oldozkai edo uste arrekini ni ez nintzan asko kemendu edo lilluratu, toki artan pilotatokia egiteko, alakoa egitekotan, etxe koxkor ura lurreratu bearra izango zalako.

Garai artan Ciudadela'ko etxadia edo auzoa, berde zegoan.

Erosi gendun etxe aurreko kalean, ertze edo ixkiña batetik beste kale-ertzera, (100 neurkin), bi alderdietan iru etxe besterik etzeuden, ta kale lokatzezkoa garai artan.

Nere emaztea, maizterraren egingai entzua zuelarik, laister bere anaiari aizematu zion, geron maizterrak esan ziguna.

Nere ezkon-anai edo kuñadoa, esne-saltzale bere gain ibiltzen zan Buenos Aires'ko ertzean eta Ciudadela'n, eta, bere arrebak alako berria eman ziolarik, bera laister etorri zan gu bizi giñan tokira, lagun esne-saltzale batekin.

Bi mutil aiek ekarri zuten alai ta kementa; etzan bada lo egoteko aldia. Auek etzi-

ran ni bezelako ukorrak. Aiek uste zuten, pilota-joko-tokia errex egiten zala.

Baña, nik ongi ez jakin arren zenbat jasoko zan, nik esan nien pilota-joko-tokia egiteko, diru asko xamar bearko zala iduki, eta nik ez neukala alako lanetan asteko dirurik.

Pixkaka alaxen sortu zan bada Ciudadela'n "BETI-JAI" eragitea, "arta-burua tximinian ongi igartu baño len, alako alea gero ezin jalkiz ibiltzeko".

Alako eginketan asteko, nik neukan dirua, etzan bada irixten bear zan erdira ere, ta nere emaztea ta onen anaiak, beren aita-amari, nik ezer eskatu baño len, itzegin zioten neri baitu edo aurreratzeke, etxe ta pilota-joko-tokia egiteko.

Alako laguntza eskeñi ziratelako, ni sartu nintzan uste bezin zor aundietan.

Alaxen asi nintzan, zenbatu edo kontuak ateratzen, zenbat jasoko ote zitzaidan pilota-joko-tokia, al zan merkeena.

Egitea nik erabaki nuen bezela, etzan arren garesti ateratzen, eta, alaxen, nere ezagun bati, alako lanetan nik baño geigo arrek zekielako, esan nizkion nolakoak zi-

ran nere usteak, pilota-joko-tokia egiten asi baño len.

Nere ezagunak berealaxe esan ziran, nik uste nuen bezela ez egiteko pilota-joko-toki arren txipia eta estalki gabekoa. Ezagunak alako aburu eman ziralarik, ni izotz bigurtu nintzan. Baña, azkenean, arrek esan bezela erabaki nuen pilota-joko-tokia eragitea. Ezagunak esan ziran ba, egipen txarrik ez egiteko. Eta, pilota-joko-tokia estalpe gabe egiten bazan, euriak eta eguzkiak kalte asko egiten ziotela, parete eta barruneko arri edo baldosari, eta auek laister ondatzen zirala estalki gabe. Ezagun arrek, irakurpen ona eman zidan.

Len aipatu detan ezagunak ikaskizun edo lezio oyek eman zizkidan, ta amaika bider oartu nintzan arreatik. Pilota-joko-tokia estali gabe eragin izan banu, euri eta eguzkiarekin pilotan jokatzen ezin egin liteke bada, ta onek kaltea zekarren aldi askotarako. Bañon alako ongi-eginketaren sal-neurri edo prezioa oso goratu zan.

Etxea ta pilota-joko-tokia egiteko, nik ez nuen etxe-egille edo argiñ nagusirik artu. Neronek aukeratu nituen 4 edo 5 ormagiu edo albañil, eta beste ainbeste burkaitz edo

peon, eta neroni aiekin batean egin nuen lan, etxe egiteko gaiak eskuratzen.

Pareteak gora igotzeko oltzak edo aldarmioak, neronek egin nituen denak zuzen-zuzen, aietatik inor erori etzedin.

Etxe pilota-joko-toki egipengintzak, zortzi illabete iraun zuan, amabi gizonen lanak eramanikan.

Etxe onek, ikaragarritzko gaiak eraman zitun. 250 milla ladrillu baño geiago jarri ziran bere pareteetan. Garai artan, milla bat ladrilluk 30 pexo balio zuten. Gaur milla bakoitzak, 2.300 pexotik gora balio dute, eta ez lenagokoak bezin gogorrak, errex apurtzen diranak baizik.

(1935'garren urtean, 17 pexo balio izan zuen milla ladrilluk, eta inork etzuen etxe bat egiten.)

NERE AZKENENGO BIZTOKI-ALDAKETA

Kale Sarmiento 2.949'an, zortzi urte t'erdian neramazkin nere irabazpide edo negozioakin, eta morroi batek iraun zidan, aipatutako urte aietan. Tiburzio Omatos bere izena, ta español Riojana. Mutil ura zortzi

urte t'erdi nerekin zegoan garaian, goizean oso goiz jeki bearra iduki arren, iñoiz etziran uts egin lotan geldituta.

Zaldi ta karroz egiten zidan esne-banake-ta, eta langille ta zintzoa zan artu-emanetan mutil ura. Alako mutillen bearra baneukan irabazpide arrekin.

Beste morroiak etzitzaizkidan atera ola-koak. Zortzi urte t'erdian zortzi mutil aldatu zitzaizkidan.

Ciudadela'ra aldatzeko garaian, morroi Tiburziori saldu nion Sarmiento'ko irabazpidea, ta iru milla pexo merkeago, nik ordaindu nuena baño. Eta ordainketaren errestasuna ere eman nion, erdi dirua besterik etzeukalako, ta bi urte barru ordaindu zidan alako zorra.

Tiburzio jaunak, nik saldu nion irabazpidean dago oraindikan, baño aurrerapen gutxi ikusten diot.

Abenduaren lenengo egunetan, 1931'garrren urtean, aldatu giñan gaur bizi geran tokira, utzirik betirako esne-etxeko lanketa.

Etxe berria egin gendun, baño zor berri aundiak ere bai. Ez nintzan lasai bizitzeko etxean sartu. Aldi artaraño, ni ez negoan oitua zorraren kezketan bizitzen.

Etxea egin ondoren, irabazpide edo negozioa ipintzeko nere eskuak uts baño utsa-goak gelditu zitzaizkidan. Baña, alako etxe ta pilota-joko-tokia ikusita, edozeñek eskeintzen zidan bear nuen guztia, ta alaxen jantzi nuen geron irabazpidea, oñetatik bururano.

Eta, nolakoa ote zan bada gure irabazpideko "jantzia"...? Ona emen bere "soñeko" batzuk: 18 mai; 72 silla; 4 aizekin edo aize-makin (*ventiladores*); 14 antzikur edo ispillu (aundi-xamarrak, $0,60 \times 0,45$); mai-era-kustoki edo edan-toki; erloju paretekoa; 2 izotz-ontzi edari otzetako; tximist-indarrezko lankin edo makina goxo-otzak egiteko; 2 lusuil edo tiñak goxo-otzak gordetzeko edo iraukitzeko; 45 mota edo klaseko edariak, eta ez dakit zenbat katillu, kutxara, edan-ontzi ta abar.

Sukaldaritzako tresnak ez giñun erosi, jaten emateko lanak ez nituen artu berriro.

Geren irabazpide berria, al zan bezela antolatu ondoren, deitu zitzaion auzo ontako apaiz Agustin B. Elizalde jaunari, gure etxea goraldu edo bedeinkatzeko San Esteban atsaldean, (larunbata), Abenduaren 26'ean ta 1931'garren urtean. (Len deitutako

apaiza, orain bost urte il zan, ni baño gazteagoa izan arren). Oztin zabalean bizi dedilla pake santuan.

Gure irabazpidea irasi edo inauguratzeko gaubean, asko lagundu zidan len aipatuta dagoan Apezetxe jaunak. Arren mesedea, garai artan, nere bear aundikoa izan zan.

Ainbeste edarien saltzeko balioak edo prezioak, adiskide arrek bezela, nik ez nekizkin, eta arrek idatzi zizkidan liburutxo baten, edari bakoitzaren balioa edan-ontzi txikietan saltzen zana.

Amaika bider gogoratzen naiz Laburditar gizajo arreatatik. Orain sei urte il zan Apezetxe gizajoa, eta arren emaztea ere bai, orain lau urte aurretik. Nere biotzetik naidiet zeruan arki ditezela.

Gure irabazpide Beti-Jai'en izena ta "soñua" laister zabaldu zan inguru ontako ibar guztietan, eta ozte edo jende asko asi ziran pilota-jokoa ikasten.

Erbeste askotatik ere asi ziran etortzen, guk merke jasotzen edo kobratzen genduelako, nola edari, ala pilota-joko-tokia.

Baña gure pilota-joko-tokiak, goizeko ordubiak iritxi arte, etzeukan argi ona, tximist-indar gutxi zegoalako erritxo ontan.

Alako utsarengatik, zortzi illabete joan baño len, argi ona jarri bearra izan nuen.

Len leporaño zorretan (40 milla pexo) egon arren, erabaki nuen beste zorra irikitzea.

Tximist-argi txarra ta galestia neukan, ta alako argia illero 150 pexo baño geigo ordaindu bearra neukan. Nere irabazpideko ezagun berriak esaten ziraten, nik ordaintzen nuen argi-diruakin, errex ordainduko nuela, argi ugari emateko tresna. Alako esanak esnatu-arazi ninduten, eta alaxen erabaki nuen gure etxean tximist-argi ona ipintzea.

Alaxen erosi nuen tresna osoa argia emateko, ta bera neurtzeko bear zan bezelako tximist-indarra.

Buzkin edo motor 16 zaldiko indarra ipiñi nuen, bi urte t'erdian ordaintzekotan. Milla pexo eskuan ta, gañerako, illero 150 pexo.

Ciudadela'n urte bat igarotzean, gu bizi giñan kalean zementoa ipiñi zuten, eta alaxe etorri zan beste milla baten pexoen zorra.

Baña orain gu bizi giñan kalean etzan ikusten lokatzikan. Alde batera, alako aurrerapena etzan gaizki etorri. Etxe berria,

argi berria ta kale berria, **Beti-Jai'en** soñua ongi zijoan, baña laister agertu zitzaigun atsekabe txarretan txarrena.

Nere emaztearen naitasuna, bere aita-ama-
ren inguruan bizitzeko asmoak, nik ongi eza-
gutu nizkion, geren etxea egiten asi baño
lenagotik, eta alako naitasuna zeukalako,
nik erabaki nuen etxea egiten astea, len esa-
na dagoan bezela.

Ciudadela'n 15 illabete geramazkellarik,
Epaillaren lenengoan, 1933'garren urtean,
gaxotu zan nere emaztearen amatxo, eta lau-
garren egunean il zan gizaixoa. Eta andikan
lau urte barru il zan anai itxu-mütua, len
aipatu detana. Eta, bi illabete barru, il zan
nere andrearen aita.

Alakoxe zori txarraren naigabeak eraman
bear izan giñuzen.

Ozte edo jende on asko nik ezagutu izan
det ibilli izan naizen tokietan, baña, nere
aitagiarreba ta onen sendia edo familia be-
zin onik, ez det ezagutu oraindik.

Kristau onak ziran, eta alaxen ere il zi-
ran. Euskalerrian ikasi zituzten eliz-oiturak,
aieri etzitzazkien iñoiz aaztu, ta beren se-
me-alabak aien antzekoak dira.

Iru eriotz aien lurperaketa edo entierroa

eta elizako gauzetan, diru asko xamar bota bearra izan genun, baña, ongi irabazi zuten ludi ontan, gero beren seme-alabak gogoz egin ziotena.

Len esana dago, ni Buenos Aires'en joan nintzan elizak, San Karlos zuela bere izena, eta ni eliz artara joaten nintzan garaian (año 1912), nere aitagarreba zana, San Karlos'ko bazkide omen zan. Eta bere ama zaren animarengatik, urtero egiten omen zun diru-emanan, eta nere emazteak oraindik jarraitzen du, bere aitak San Karlos'ko elizan betetzen zuana egiten.

ORDAINKETAREN BURRUKA

Len esana dago zor aundietan sartu giñala (45 mil pexoan), eta zori txarrez zorrak laister ordaintzeko. Etzan aztapo au bakarra; garai artan aberri ontan oso lan gutxi zegoan, eta, atzerapen arren, nunai ozte edo jende beartsuak lanikan gabe zeuden, ta irabazpide geienak auzo ontan itxi zituzten beren irabazpideko ateak. Auzo ontan, beste irabazpide edo negozio bat eta gu gelditu giñan zutik, ordekarra amildu-beldurretan.

Nere emazteari, aztatu zitzaion edo tokatu zitzaion etorkia edo herentzia, (12 milla pe-xo), eta onekin zerbait gutxitu zan geren zor aundia.

Aipatuta dagoan zorra ordaintzeko, zortzi urte luze-luzeak lotu ninduten nere le-paitzakitik, baña, garai artan ala egin izan ez bagenu, bearbada gaur ez giñan obeto arkituko.

Esandako zorrak ordain ondoren, erosi nitun bi mai billar jokorako, eta, aiek ipiñ-tzean, asi giñan ongi aurreratzen geren irabazpidean.

Aipatutako maiak erosi ondoren, gau ta egun tximist-argi bearra geneukan, eta, alako batean, tximist-argiaren Launbatz edo tximist-indarraren "Compañía" etorri zitzaidan, beren argia merkeago eskeñiaz.

Launbatz arrek, zazpi urte aurretik, etzuen nai izan eman argi merkea nik nai nuen balioan, baña gero eskeñi ziraten 15 centavoan kwh. bakoitza, lenago 33 centavo jasotzen zuena.

Launbatzarekin alaxen izpetu nuen 5 edo 10 urterako argiaren balioa 15 centavoan kwh bakoitza.

Zazpi urtean iduki gendun etxean sortzen

genun argia. Eta zazpi urtean bi aldiz bakarrik etorri zan, bulzkin edo motor-antolatzailea edo konpontzailea.

Argi-emalleko tresnaren lanketan, ongi aspertua negoan, geron irabazpidean lan geiegi neukalako, ta Launbatz edo Compañiaren tximist-argia iztundu ondoren, saldu nuen geron argi emateko tresna, nik ordaindu nuen erdi balioan.

Amaika bider ni gogoratu nintzan, zer asko balio zuan goiko argi, ezertxo ere ordaintzen ez genuenak. Baña, ainbeste argi-diru ordaintzen asi nintzan garaian, ongi ikasi nuen eskertzen goiko argi merke-merkea.

Gaba gabeko edo gau gabeko ludia nik eskatzen nun, nere lanerako egokiago zetorkitelako, gau eta egun lan egin bearra neukan ezkeru.

ETXE-AUNDIKETA

Diru-mordo bat bildu genuelarik, arrekin gure etxea aunditzeko asmoa sortu zitzaidan, biar edo etzi gerok bizitzeko, irabazpidea saldu ondoren.

Alako etxe-aundiketa, nik erabaki nuen, gizategi edo saloi gañean txamail edo piso

bat egitea al zan merkeena. Alako lana egiteko, izpetu nuen ormagin edo albañil batekin amar milla pexoan gutxi gora-bera. Baña, asmo-ingi edo planoak egin ziralarik, goien lenago jarritako zuage edo *viga*'k ezin zion eutsi, egin bear zan txamail edo pisoari; eta uts arrenatik saloian ipiñi bearrak zeuden bi apeo edo pilare, eta bi zutarri aiek eragotzi edo estorbo asko ematen zuten billar-joko maiiai. Eta alaxen, saloian bi zutarri ez ipiñtzeagatik, arkiteto batek erabaki zun piso zintzilikari edo kolgante egitea.

Gizategi edo saloi gañeko txamail edo piso, oso egoki egin zan; baña amar milla pexotik ogeira igo zan etxe-aundiketaren balihoa.

Berriz alaxen ipiñi nintzan amar milla pexo zorretan.

Alako etxe garestia egin ondoren, bera alogeratzeko edo alkilatzeke, lau illabete ezin eraenduz igaro ziran; 140 pexo illeko eskatzen genuen, eta azkenean 100 pexoan alogeratu genun.

Etxe au gaur ez da egiten milloi batekin. eta eraendu bear luketenak, zortzi milla pexo illero ordaindu bearra izango lukete.

Azaroan, 1942'garren urtean, asi giñau gañeko bizi-tokia egiten, eta Loreillaren azkenerako aitu edo bukatu zan. Au egiteko zorra laister ordaindu genun.

Europako bigarren gerra asi zalarik, emen zerbait piztuta asi giñan altxatzen burua. Azkenengo lau urteetan, aurrenengo amarretan baño geiago irabazi genuen. Baña ala emaztea nola ni, geiegi nekatuak geunden, geren irabazpidean jarraitzeko.

Buenos Aires³ko irabazpidean, ia-ia eraman nituen 9 urte, eta Ciudadela'n 13'tik gorra neramazkin 18 orduko lanetan, urtean egunik utsegin gabe. Eta zutik nebillela, logaleak botatzen ninduen. Ez neukan gaitz au bakarra; lotara nijoan garaian, karranpak edo kalanbreak etzidaten lo egiten uzten.

Oraindikan ez genuen dirurik lanari erabat uzteko, baña, gure osasuna geiegi eroci baño len, nik erabaki nuen lanari uztea aberastu baño len.

Geron irabazpidean lau urte geigo irauñ izan bagenu, 35 urtean irabazi egin izan ez nuena, lau urtean irabaziko errex.

Nik ez dakit nere osasuna zerbait nola

etzitzaidan auldu, ainbeste urtean arren lo gutxi eginda eta eguzki ta aide artu gabe.

Onekin esana dago, Bedayo'ko arri kozkorrak bezin gogorragoa nintzala osasunez. Baña, ain luzaroko itzal-bizitzak, liraindu zizkidan garai bateko zimurrak, eguzki be-roak atera zizkidanak.

Lanean jarraitzeko gogoak joan zitzaizkidan betirako.

Gure irabazpide "Beti-Jai" soñu aundikoa, bañon intxaur mami ez aundikoa, jarri nuen salgai.

Alako salketaren soñua ezagutu zalarik gure auzoan, izperkingian edo egunerokoan ez nuen izan zabaldu bearrik, gure irabazpide edo negozioa saltzeko.

Nik bein aboa edo agoa zabaldu nuelarik, erostunak laister agertu zitzaizkidan, baña ni beti bezelako aula galesti saltzeko.

Gure irabazpidera egunero etortzen zan gizon gazte bati saldu nion geron negozioa Oso merke gañera; amasei milla pexoan, izpetu zan, paperik egin gabe. Bañan, erostunari, iru illabete itxoitea esan nion, nere lana oso egoki zijoalako.

Irabazpidea saldu nuela zabaldu zalarik, beste erostun batek eskiñi zizkidan zortzi

milla pexo geigo, arren merke saldu zala jakin zalarik. Baña, alako eskeintzak ez ninduen liluratu, eta alaxen nik bete nuen erostunari lenago eman nion baiezkoa.

Etzan merke irabazpide-salketa bakarrik, gure etxearen eraendua edo alkilerra ere oso merke eman nion. Irureun pexo illeroko. Bosteun nik eskatu izan banizkio, erostunak onartuko zidan; bañon nik banekin, alako etxe-saria ordainduta, erostunari etzitzaiola irabazi asko geldituko bere zizkurako.

Gure irabazpide-erostuna, uste izan zun bada, alako erosketan "ganga" ona egin zuela, baña, gero ezagutu zan, erosle gizon gazteak etzuela balio "Beti-Jai" aurrera ta gora eramateko.

Gure etxeko goiko bizi-tokia 100 pexo ordaintzen zizkigun maizterrak, eta salketa jakin zuelarik, nik ezertxo ere esan baño len, berak esan zidan, utziko zigula etxe utsa, bertatik aldaturikan, arrek etxe koxkor bat erosi zuela ta. Alako egokitasuna, oso ongi etorri zitzaigun. Garai ontan oso zalla da alako gauzak ikustea.

Bai jaunak: Argentina'n 35 urte betetzeran nijoalarik, eta 20 geigo nere bizkarrean, utzi nuen erabat diru irabazketako lana.

Liburutxo onen asieran esana dago, sei urte nik bete baño len bei-zai asi nintzala, (Lontxo 16 illabete ni baño gazteago asi zan), eta alaxen, nik 55 urte betetzean, egin nion agur ogi-irabazteko bide luzeari.

Alako bidea utzi ondoren, andikan aurre-ra gure etxea iraukitzeko edo kontserbatzeko lanak besterikan ez det bada egin, bera saldu arteraño. Au geroxeago aipatuko det.

Gure etorkiduru edo "errenta", argala bezin argala zan. Irureun (300) pexo illero etxe-saria, eta pexo aiekin, neurri onak artuta, iristen zitzaigun jan eta jazteko ta etxearen zerga edo azpak ordaintzeko. Iru-reun pexoko etorkiduru edo "errenta" arekin, bizi izan giñan 1950'garren urtea iritxi arteraño.

Orain asiko naiz esaten "Beti-Jai" nola ibilli zan, gure eskuetatik aldatu ondoren.

"Beti-Jai"en aurrenengo erostuna: Juan Pedro Molina. Oni saldu nion gure irabazpidea, 16 milla pexoan, eta etxe-saria, 300 pexo illeroko. Onek 20 illabete iraun zun, saldurik irabazpidea, 23 milla pexoan. Bigarren maizterra ere, senar-emazteak ziran, eta 12 urtean, 11 maizter aldatu zitzaizkigu-

lako, emen ez ditut ipiñiko aien izen eta abizenak.

Bigarren “Beti-Jai”-en erostunak irabazpidea salgai jarri zun, erosi ta bi illabete igarro baño len. Onek lenago ikatz-salketako irabazpidea omen zeukan, eta ikatz-salketan diru asko irabazten omen zuen, baño bere emazteari etzizaion miukitzen edo gustatzen bere senarra ain zikin ikustea egunero. Ikatz-saltzalea, “Beti-Jai” ospetsuarekin liluratuta erosi zuen. Baña laster saldu ere bai, lan garbia izan arren.

“Beti-Jai”-en soñuak beste bat liluratu zun, baño, sal-erosketan, ikatz-saltzalea berdin atera omen zan.

Irugarren maizterra, senar-emazte, lau seme ta alaba bat, eta guziak ogei urtetik goragokoak. Auek ere, ongi aspertuta, laster saldu zuten 45 milla pexoan, erdia eskuan eta gañerakoa ordainbidez. Baña erostunak bi sendi edo bi senar-emazteak, nere baime-nik gabe sartu ziran gure etxean, eta auek etzeukaten beren izenean. Ta alaxen saltzalearen izenean ordaintzen ziraten etxe-saria. Auek ere saldu nai zuten irabazpidea, erostun onak agertu zitzaizkielako, baño erostunak eskatzen zuten itunpena edo kontratoa,

irabazpidea erosi baño len. Alaxen, nik egin nien bost urteko itunpena, baño etxe-saria goratu nien 300 pexotik 600'era. 1950'garren urtea sartu zalarik, nik ezagutu nai ez nitun maizterrak saldu zuten bere irabazpidea 65 milla pexoan.

Bostgarren erostunak ere laister saldu zuen, 75 milla pexoan.

Seigarren erostunak 16 illabete iraun zuen, eta irabazpidea saldu zuen 125 milla pexoan. Bañon, erostunak itunpen edo kontrato luzeagoa nai zuelako, etxe-saria goratu nion seireundik milla ta berreun pexora (600-1.200).

Zazpigarren maizterrak saldu zuea (250.000) berreun da berrogei ta amar pexoan, bañan ez erdia're jaso eskutan. Andik aurrera asi zan "Beti-Jai" amiltzen. Mallukerin edo egazti-beltzen menpean erori zan gure etxeko irabazpidea, ta, ni zozo xamarrara izan banintz, ez dakit gure etxea nork jango ote zun.

"Beti-Jai"-en soñua, orain guzietan txarre-na zan inguru auetan.

Dirudun erostunik, etzan agertzen "Beti-Jai" erosteko. Onera, etzan biltzen ozte edo jende onik, garai batean bezela. "Beti-Jai".

-era biltzen zan gazte-jendea, emengo auzoan beren ezagun bat iltzen zan etxean, lizko edo lorezko koroari ipiñtzen zioten: "*La Muchachada de "BETI-JAI"*". Alako artzale ajola aundikoak inguratu giñuzela gogoratzeaz, alako oroipenak betetzen nau oraindikan.

Azkenengo urteetan, "Beti-Jai"-era, jokolariak besterikan etziran ba biltzen, eta oker dabillanak oker bukatzen du.

1955'garrengo urtearen etxe-saria zor zira-ten, nere baimenik gabe bizi ziran ezagutu nai ez nitun maizterrak. Eta alako batean erori zan gizon bat 24 urtekoa, "Beti-Jai" erosi nai zuena, eta berak galdetu zidan, nik nai ote nuen berriro egin etxearen itunpen edo kontratua. Mutil gazte iru urte ezkon- duta zeramazkenari, adierazi nion, berak erosi nai zun irabazpide ("Beti-Jai"), lurra bañon beerago eroria zegoala, ta zorretan erosten bazun, etzala lurretik altxako. Ezagutu nuen laister mutil ona ta trebea zala; erantzun nion etxearen itunpen edo kontra- toa egingo niola, saltzalearen zorrak ordain- tzen bazizkidan, eta 1.600 pexo illero ordaindu nai bazizkidan. Gizon geiegi gazteak bayezkoa eman zidan, ta "Beti-Jai" orain so-

ñu txarrekoa, ta debalde garesti zana, gizon politak eta bere emazte politagoak, etxean sartu baño len, ordaindu zituzten (100.000) eun milla pexo eskuan, eta gero ordaintzekotan beste 225.000 pexo. Au da, 325 milla pexoan erosi zuen, eta azkenengo "Beti-Jai" erostunaren gora-berak, geroxeago aipatuko ditut bear dan bezela.

LONTXO

Au len utzi det, nere anai Lontxoren gora-berak mintzatzeko.

Lontxok beitaldea erosi zun garaian, len esana dagoan bezela, nik bidali nizkion 2.200 pexo Bahía Blanca'tik, eta nere laguntza arrekin, iru urte barru oso gora igo zan beitaldearekin, berak zionez. Bañon. 1921'garren urtean, beitaldeak zeuzkatenak ta lur-talderik etzutenak, ordekan amildu ziran.

Lontxo gizajoak garai artan bai omen zeuzkan, txiki ta aundi, berreun (200) beitaldetik gora, eta aiek jateko kanpoa ordaintzeko, ez omen zeukan dirurik.

Kanpo-sariak sei illabete aurreratuak jasotzen omen zizkioten, eta alako ordainketa

ezin egin zuelako, bere abereak bide-baztarretara atera omen zitun. Alaxen, bei ba-koitzak garai artan 10'etik 20 pexora ez omen ziran saltzen. Gaur, alako balioan baatxuri buru bat saltzen da Argentina'n. Eta ez uste izan edo iduki, 20 pexoko baatxuri buruak ortz aundikoak dirala.

Len esana dago, Lontxo, Carlos Casares'en asi zala kanpo-lanetan, eta baita bertan ezkondu ere, aldaturikan len aipatutako erri Emilio Bunge'ra; emendik Rufino'ra, eta gero itzuli Carlos Casares'a, bost seme ta iru alaba zeuzkan garaian. Bañon, Carlos Casares'a itzuli zan garaian, atera zanean baño beartsuago itzuli omen zan.

Lontxo ta ni alkartu gabe, 25 urte baño geigo joan ziran. Nik banekin nere anaiak nik bezin gorriak eramaten zebillela, eta nik aurreratu nion diruaz, ez nintzan ezertxo ere oartzten.

Lontxoren seme-alabak, gu baño gazteagotik, morroe-neskame ikasi zuten egunero-ko ogia irabazten, iñolako oker-bideetan erori gabe.

Lontxo gizajoa, berriro Carlos Casares'en asi omen zan bost edo sei bei erosita aien esnea erri artan saltzen, eta alaxen pixka-

-pixkaka zerbait goratu zan, seme-alabak beren irabazia bidaltzen zutelarik bei esne-emaleak erosteko.

1950'garren urtean, Gobiernuak zozkeratu edo sorteatu zuen kanpo on aundi bat tokatu zitzaion 30 urteetan ordaintzeko, eta gero zori onak altxatu zun ni baño gorago

Gure arreba Balentinari, bera bizi dan etxea erori zalarik, Lontxori gogorazi nion, berak itzuliko ote zidan zerbait dirua, eta, ala gogorazi niolarik, erantzun zidan galde-turik berak zenbat zor ziran. Alaxen, nik erantzun nion, gure arrebari lagundu nai niolako, milla bat pexo bidali zitzaizkidala, eta arrekin geron kontu zarra berdin gelditzen zala; nik alako eskaera egin niolarik, berealaxe bidali zizkidan aipatutako diruak. Baña Lontxori nik eskatu nion gure arrebari egiteko laguntza; ta anaiak zenbat zor ziran galdera egin ziralarik, ni zerbait arritu nintzan, alako galdera egin ziralako. Bañon, nik ez nion iñolako zorrik nerekin zeukanik erantzun.

Len esana dago, gure anaien artean, Lontxo ta ni izan giñala oso lagunak, eta ura irten zalako Argentina'ra, ni ere arreatatik esnatu nintzala onerako bideak artzera. Bi

anaiok ez degu ba iduki iñolako naigaberik.

Lontxok aberri ontan samin gogorak eta ikaragarritzko nekeak ainbeste urtetan egin arren, aberri au beste edozeñek bañon maitago du. Anai gizajo onek gaur badauka ongi bizitzeko modua. Eta bere zortzi seme-alabari 80 milla pexo eman dizkie, etorkia edo herentzia, azkenengo orduraño itxoin baño len.

Lontxoren saiaketa, abereakin eta lur-lanetan egin izan duan burruketa, Argentina'n gizon gutxik berdinduko liokete.

Len ez naiz oartu Lontxoren azkenengo toki aldaketaz. Carlos Casares'en bizitzen ziranean, Gobiernuak egindako zozketan, Pehuajó'ko errian aztatu edo tokatu zitzaion kanpoa, 218 hectarea, aipatutako erritik 20 km. gutxi gora-bera; eta gaur kanpo arantxe bizi dira, etxe aundi edei batean, eta bere inguruan 200 eukalpto, Lontxok aldatu zituenak, gaur oso galantak daude.

Bi bider bakarrik joan izan gera, Lontxota bereak bizi diran tokira. Autoa ere badaukate elizara joateko. Onekin bukatzen det Lontxoren edestia edo kondaira.

ENE ADISKIDEA EUSKALERRIRA

Jaiotzako adiskide Joan Kruz'engatik, oraindikan mintzatu bear pixka bat badaukat, idazten ari naizena aitu edo bukatu bañon len.

Juan Kruz ta ni, abenderri ontan 1915'garren urtetik 1953'garreneraño, iru aldiz bakarrik bildu giñan alkarrekiñ, eta geren billera gertatu zan Buenos Aires'en, nere laguna uri ontara etorri zalako, bere eginbearren bat bete bearra zeukalako. Bañon, aldi luzea joan bañon len, nere laguna etorri zan Buenos Aires'a, bañon oraingoan bakarrik etzan itzuli, bere emaztearekin baizik. Emaztearekin etorri zala ikusi genuelarik, guk uste genuen, ikustaldi guri egitera etorriak izango zirala, baña au etzan ala izan. Euskalerrira irtentzeko igarobideak ateratzera etorri ziran ba.

Alako berria eman zigutelarik, alde batera atsegin aundia eman ziguten bada, guk aieri jarraitu ezin izan arren.

Garagarrillaren erdi aldean emendik orrerara irten ziran, eta nik lagundu nien itxasontzira igo ziran arteraño. Agur egiteko aldian, Joan Kruzi nik agindu nion, Bedayo'ko Abatxe-zarreko baratzatik, ekarri zeizka-

tela bi edo iru arri kozkor, nik emen gordetzeko.

Etxe inguru artako arri kozkorakin, nik ikasi nuen bada, burruna arriari aterazten.

Nere lagunari beste gauz-ekarketarik ez nion agindu.

Joan Kruz emendik irten baño len, nik banekin, nere lagunak, zenbat naigabe gorde bearra izango zuen, bera jaiotako etxea lurreratua ikusteaz. Eta alako atsekabe bakarra ere ez. Ainbeste denboran, Bedayo'ko jendea, ango etxe zarrak, ango aldapatxoak, ainbeste urteetan ikusi gabe, etzizaion bada idurituko, bera antxe bertan jaioa zala. Alaxen, nik oldoztu edo pentsatu nuen bezela, Joan Kruzi gerta zitzaion.

Argentina'ra itzuli ziranean, nere lagunak Bedayo'ko ozte edo jendearen berri gutxi ekarri zizkidan. Ezagun gutxi arkitu omen zituen ba.

Muutxurre'ra, Zabalki'ra, Zabalegi azpiko arri-ikatza, 1901'garren urtean, ateratzen asi ziran toki artaraño joan omen zan bere emaztearekin. Eta Zabalki'ko elorri arantz tartean dagoan Bedayo'ko iturrietan goxoen artatik, edan omen zuen naikoa. Eta gero

andikan joan omen zan Gurdilleko lepora, bañon, an ere, ez omen zun ikusi pago bat bakarrik, lenagoko pagadi bikaiñ artan; ezta akazi bat ere. Eta lenagoko kanpo, gaua itxita.

Joan Kruzek nere agindua, berak eta nik uste bañon obeto egin zun.

Rufina ta Antonina garai artan bizi ziran, eta Joan Kruz ta bere emazteak aipatutako andreaki ikustaldia egin omen zien bi edo iru aldiz. Eta alaxen, Joan Kruzek Antoninari eskatu omen zion mallu bat, eta arekin, Abatxe-zaarreko leio-ertzetik, arriari iru zatitxo kendu ta oneraxe ekarri zizkidan. Ni jaio nintzan etxearen paretako arriak nere eskuan artzean, aurrenengo galdera nik egin nion, zein alderdietako paretetik atera zitun arri zatitxo aiek. Eta erantzun zidan: “Apaizak idukitzen zuen janaritegi edo despentsako leiotik.”

Eta lagunari galdetu nion: “Ez al aiz gogoratzen, janaritegi ura gure aita-amaren sukalde izan zala...?” “Ez, ni ez nauk oartzten” —erantzun ziran.

Argentina'ra itzuli ziranean Joan Kruz eta bere emaztea, onek esan zigun, Joan Kruzek bera jaiotako etxearen pareteak lu-

rreratuak ikusi zituelarik, bere arpegia, pa-
pera baño zuriago jarri zitzaiola. “Beldurtu
nintzan, Joan Kruz aldarte edo desmayoa-
kin eroriko zala.” Emazteari nik erantzun
nion, Bedayo’tarrak ez giñala jaio, alako
odol aulekoak.

Joan Kruz ta emaztea onera iritxi zirane-
an Euskalerritik, ez giñien utzi beren etxe-
ra joaten zortzi egunean, eta alaxen, aien
mingañetik jakin giñuzen Bedayo’ko, To-
losa’ko, eta Gipuzkoa’ko berriak. Bañou
Joan Kruz Mayo izotza baño otzago etorri-
zan, oraingo Bedayo ikusita. Nere bizi guz-
tiko adiskideak au esan zidan: “I Bedayora
joango baintz, an egun bat ez uke iraungo.”

Onekin aitu edo bukatzen det Joan Kruz-
en edesti edo kondaira.

AZKENENGO MAIZTERRA

Len utzi det etenda, gure azkenengo maiz-
terraren atzalgaia. Au, beraren izena ta abi-
zena: Hugo Eduardo Silva. Onek erosi zuen
bada azkenengo aldiz “Beti-Jai”. Au erosi
zuelarik, bera barrendik apaindu zuen salgai
jartzeko, eta, alaxen zerbait apaindu ondo-
ren, eskatzen zitun 400.000 pexo.

Lenago “Beti-Jai” ainbeste aldiz saldu izan

zalako, gizon gazteak uste zuen bada, salerosketan zerbait ongi irabaziko zuela. Baina etzan alako gauzik ikusi.

Alaxen ari zan joaten denbora, eta asi zan bere irabazpideko ozte edo jende diru-jokatzaleak bota naiean, eta, ala egiten asi zanean, irabazpide utsa gelditu zitzaion.

Berriro asi zan zaipekoari kartak ematen, eta laister asi ziran joku debekatuetan dirua jokatzeko, ajolarik gorde gabe, eta gau batean etorri zan amaina edo polizia, eta iges egin etzuten guziak eramane zituen amainak, eta zortzi egunean egonikan preso. Irabazpideko nagusia ere bai, bere zaipeko edo klienteak bezelaxe.

Gure maizterra, alaxen asi zan eraenda edo etxe-sariaren ordainketa atzeratzen. Ino-lako erostunik etzitzaien agertzen, ta alaxe bi urte t'ardi joan ziran, eta guri zor zizkigun 20 milla pexotik gora. Nik ez nuen jo nai auzitegira. Beste ni bezelako askok jo izan zuten auzira, ta nik ala egin gabe banekien ohea zala neretzat.

Maizterrak esan zidan, klok edo *quiebra* egin bear zuela, eta gure etxearen giltzak ezin zizkigula guri eman, epaigilleari eman bearrak zeuzkalako, eta guretzat irabazpi-

deko tresna guziak utziko zizkigula. Alako tresnak gure etxe barruan utzita, gutxienez lau urtean ez giñuzen bada irikiko gure etxearen ateak. Eta geren etxea, nork erosi-ko zuen ba, epaigilleak aginduta itxi izan bazan...?

Alako gauzak etorri baño len, nik ongi atera nituen nere kontuak, eta erabaki nuen gure maizterrari barkatzea 20 milla pexo ta geigo zor zizkigunak, eta bere eskuan jarri nizkion beste 50 milla pexo, ta ala antolatu nun.

Nik eman nion diruarekin, zor zeuzkan bere langilleak ordaindu zituen, eta, bera ta emaztea bizitzeko, egin zuen zurezko edo egurrezko gela bat, bere emaztearen aita-amaren etxe-tokian, eta alaxen utzi ziguten gure etxe utsa, giltzak eskuan guri emanik.

Len aipatutako tresnak gordetzeko tokia arkitu nuen beste etxe batean, iru illabeteko eraenda aurreratuta, eta alaxen gure etxea gelditu zitzaigun ustua.

Irabazpideko tresnak beste tokira aldatu ondoren, gure maizterrak aitortu zion epailleari klok edo bere *quiebra*, tresnaren zuzenbidea, non eta nola gordetzen ziran.

Alako auzia, oraindik ez da erabaki (!)

Geren maizterrarekin adiskide gelditu gihan. Ona emen aiek bidalitakoa:

A don Ramón y esposa:

Que el nuevo año que se inicia lo sorprenda a Ud. y señora gozando de una perfecta salud y tranquilidad, que bien merecidos los tienen.

Muchas felicidades

Hugo y Blanca

23-12-58

Itz egoki auk, zenbat balio ote duta ba...? Neretzat eman nion diruak aña bai!

ETXE-SALKETA

Len esanak dira neronek egindako salerosketako gora-berak, eta, oraingoakin, aitu edo bukatuko ditut, nere azkenengo etxe-salketa aipatzen.

1928'garren urtean erosi nuen etxe koxkorak bazeukan uskune edo terreno aundi xamar bat, eta, len esana dago, etxe koxkora bota bearra izan nuela, pilota-joko-tokia egiteko. Ura ta etxe berria eginda, 30 urte igaro ondoren, 1958'garren urteko Abendua-

ren azkenengo egunetan, saldu bearra izan genun geren etxea, bear gorriak edo beltzak alaxen agindu zigutelako, etorri zitzaizkigun kalteengatik.

Ciudadela'ko auzoak, geren etxea saltzeko garaian, etzeukan gu etorri giñan garaiko itxurik. Aldi artan, auzo ontako kaleak etzeuden bada gaur bezela apainduak. Eta auzo ontan, garai artan zegoan emengo eliza, kapilla txiki bat txapakin egiña zan. Gaur auzo ontan lau eliz badauzkagu, eta aietako bat oso hikaña gañera, (Santa Juana de Arco). Eliz ontan gordetzen dira apaiz Agustin Elizalde jaunaren ondarrak edo ezurak. (Onetxek berak bedeinkatu zuen gure etxea, au egin zan garaian). Eta deitu detan Eliz-Aita jauna, izan zan Ciudadela'ko aurrenengo Eliz-Aita.

Aipatutako eliz au, emengo tren-geldokitik 150 neurkin edo metro ipar-aldera gertatzen da. Eta gu tren-geldokitik 50 neurkin ego-aldetik bizitzen gera.

Gu bizi geran kalean, kale-ertze batetik beste kale-ertzeraño edo ixkiñeraño (100 m.), etxe guziak salketako erakustokiak edo eskapareateak dauzkate.

Gu bizi geran kalean, 10 neurkindik 10

neurkinera, argi-erdi edo fokoak, argi merkurio emen deitzen diotena, eta argi onek gaueko "eguzkia" ematen digu. Bañon, aldi batzuetan, illunbetan uzten gaituzte, gerok uste gabekoan.

Auzo ontan ipiñia dago tutuetan edo kañuetan etortzen dan ura, etxe bakoitzera. Eta, sukaldean egin bear diran jakiak eta abar egitekoak, egur eta ikatzik gabe gaur egiten dira, tutuan edo kañuetan ekartzen dan su-aizea, edo laspel edo gas, eta au era emen ipiñia dago.

Ciudadela'ko uria, Capital Federal'i erantsia dago, eta gaur auzo onek eun milla bizitalde baño geiago baditu.

Gure etxetik amar oñaldi eman baño len, irixten gera etxe-dirura, eta au bezelako beste bat ere ari dira egiten.

Geren etxe inguruan, nunai sendalari edo medikuak eta sendakintzak edo botikak, oso bertan ditugu, bañon auek gabe obeto bizi gera oraindikan.

Ainbeste edo onenbeste, auzo ontako aurrerapenak mintzatu ondoren, zer aurrerapen etorri zaigu bada gerorentzat, ainbeste saiaketa guk egin ondoren...? Guretzat atzerapen gogorra besterik etzaigu bada etorri!!!

Orain 15 urte aurretik, zerbait ongi etorkiz genuelako ustean bizi giñan, zaar urteak lasai xamar igarotzeko ustean, bañon gaur ez dakigu, biar edo etzi, zer etorki idukiko ote degun.

Gure etxea egiteko, jaso izan edo kosta zitzaigun eun milla pexotik gora; egin zan ordainketa; eta, etxea saldu genuen garaian, beraren salketan etzan bada iritxi, guk ordaindu genduenaren baliorik, emengo dirua amildu zaigulako itxusi bezin itxusi.

Eta, orain amar urte aurretik, guk geronen etxea saldu egin izan ez bagenu, gaur nola arkituko ote giñan bada? Geronen bizi guztiko izerdia galduta noski!

Nik iñoiz ez nuen euki, geren etxe-salketako asmorikan, baña, len esana dagoan bezela, gure bearrak saldu-arazi zigun ba. Eta oso merke saldu genuen. Zortzi illabete joan ziran ezin saldurik, eta, ia-ia, iru urte bazi-joazten, geronen eskuetan pexo bat bakarrik ez genuela jasotzen. Nik ikusten nuen atzerapenak bazetoztela, gero obeki saltzeko. Saldu genuen garaitik gaurdaño, emengo goraberak geigo okertu dira. Etxe-jabe geienak salgai dauzkate beren etxeak, baño erostun gutxi agertzen dira dirua daukatenak.

Len esan det, gure etxe-erosketa eta be-
rriaren eginketa, kostatu zitzaigula eun milla
pexotik gora, eta garai artako alako dirua-
rekin egiten zan, gaur 8 milloiekin ezin egin
litekeena.

Onengatik esaten det bada, gure etxea us-
keri batean saldu bearra izan genuela.

Ez da gauz egokia, gerok daukaguna age-
rian jartzea, baña, diranak diran bezela esa-
ten asi naizen ezkerro, jakiñ-arazi nai diet,
nik eta nere emazteak zer-nola irabazi izau
degun, or iñolako kezkarik iñortxok ere idu-
ki ez dezan, ongi ta garbi irabazi ta gorde
izan dan diruarengatik.

Gure etxe-salketa milloi bat eta eun milla
pexoan saldu zan edo saldu genuen, gerok
bizitzeko txamail edo pisoa, gerok ezer or-
daindu gabe, bizi geran arte, eta gero eros-
tunarentzat etxe osoa gelditu dedin. Eta
etxe-ordainketa, lautatik bat zenbatu edo es-
kuan artu, eta beste gañerakoa sei urte iga-
ro ondoren ordaintzekotan etxearen baitua
edo hipoteka. Eta baituaren itzulkin edo re-
dituak ere, oso eroso ta merke ordaintze-
kotan.

Zertako nai genduen bada gure etxea? Be-
raren saria gaur ez litzake iritxiko zerga edo

azpa ordaintzeko. Etxea oso baldar saldu izan arren, lau aldiz obeto bizi gera. Egia da; emendik urte gutxi barru, azkenengo urte auetan bezela diru-balioa erortzen bada, intxaur mami gabea gertatuko zaigu. Eta alaxen intxaur utsen soñuak besterikan ez dute ezagutuko geronen ondorengoak.

Gure etxea, esana dagoan bezela, saldu izan arren, ikusi dezute diru pixka bat bidali degula, bañon, etxe-salketa egin izan ez bagenu, gure ainbeste lan-saiaketak etzuten gauz asko balio izango.

Azkenengo iru urte auetan, nik zerbait bete det, ainbeste urteetan egin izan ez nuen; eta, emendikan aurrera ere, osasunak laguntzen badigu orain arteraño bezela, ez gera bada aztuko, senide bearrekoai, guk al degun guzia lagundu al badezakegu.

Liburutxo ontan, ainbeste aldiz aipa dituten diru-kontuak idazteaz, nere burura badator, onelako izketa zalea ni ez nintzala gazte-gaztetan. Eta diru kontrako gauzak, oso txikitan nik ikasi nituelako Bedayo'n, ez det iñolako gauz txarrik egingo, 60 urte aurreko gauzez mintzatzeaz, diranak diran bezelaxe. Eta onelako itzaldia, oso luzea ez

izan arren, orri oni jarraitzen dionetik, asiko naiz mintzatzen kontu zarra.

ALBIZTUR'KO APAIZA

Au ez da atzo mintzatutako sermoia. Irurogei urte beteak dira, au esan zala.

Ni amar urtetik amabira ni Joan garaian, Albiztur'ko apaiz txiki bat, joaten zan Bedayo'ko elizara, ango apaiz Lorenzo Izagirre jauna ordezkatzeko, ala bear izaten zanean.

Albiztur'ko apaiz ari, Don Blas deitzen giñion, eta Eliz-Aita txiki arrek, izkintza edo sermoi bikañak mintzatzen bazekien. eta Bedayo'tar guziak Don Blas jaunari asko nai izaten zioten.

Alako batean, Don Blas jaunak Bedayo'ko ozte edo jendeari sermoi bat eman ondoren, esan zigun Ameriketa'ra irten bear zuela, eta bai alaxen egin ere. Bañon, urte bete igaro baño len, Albiztur'ko apaiza Ameriketatik itzuli zan Euskalerrira.

Bere Albiztur'ko errira itzuli zalarik, laister agertu zitzaigun Bedayo'ko elizan.

Don Blas jaunak Argentina'tik etzituen

eraman mintzaldi armengarriak. Onek eramandako berriakin, etzan iñortxo ere liluratuko, Ameriketarako bideak artzeko.

Alako itzak nik entzun da, nork esango zun ba, gero ni onera irtengo nintzala...? (Nere etorrera, geiegi astindua dago, ta esan detanarekin aski da.)

Don Blas jaunak Amerikatik eraman zuen berria, auxe zan: "Ameriketan ez da aipatzen, mundu ontako eta diru-izkuntza besterikan. An ezta kristautasunik maite izaten Euskalerrian bezela." Apaiz arren sermoiak, gure amatxok, amaika bider aipatu oi zizkigun.

Eta liburutxo au irakurtzen dutenak, zer esango dute...? Don Blas'ek esan zuena naitzela!!!

Bai, jaunak; au egia dala, nere mintzaldi onek ezin lezake ukatu.

Bañan, gu bizi geran ludian, zein bazterretan bizi ote dira, beren eskuetan diru-mordo aundia artuko ez luketenak pozez...?

Nik oraindikan ez det bada ezagutu orrelako pozikan, bañon, iruditzen zait, ez dala izango naigabeak betetzen duen aldia. Nik oraindikan, lanik egin gabe, ez det iño-

lako dirurik jaso izan, eta diru-irabazketa ere neretzat ez da izan erraz.

Iñoiz diru-mordoska aundia iduki izan banu, laister zabalduko nuke, bear latzak ikusten diran aldera. Egia da, berriro lanean ez nuke nai asi, alako bearrak berdintzen, 72 urte betetzera noan garaian.

Sei urte t'erdi neuzkan garaian asitako aztarrikak, iñoiz ez ninduen beldurtu, baño orain beldurtuko nintzake, berriro nere bizkarra makurtzen astera. Bañon, berriro jaio-ko banintz, berriro saiatuko nintzake, nere eguneroko ogia irabazten, Euskalerritik iges egin gabe. Onekin ez det esan nai, abende-
rri ontan ongi bizi izan ez naizela. Argentina'n, euskaldunik nik ez det ezagutu aberri onengatik iñoiz gaizki mintza danik, emen beste arrotz askok egin oi duten bezela.

Ameriketan bizi geran, eta bizi izan ziran euskaldunak, emengoak Europatarrak baño obeki ezagutu izan gaituzte, eta orkoak baño ospe edo fama ohea eman digute. Ender besteetakoak baño okerragoak eta aulak izan bagiña, ez giñuen ba ala ospatuko.

“Asto onen pentsuarekin” Euskalerrian igarriko diozute lardaskari baldar oni.

ARGIZAIOLAK, ZATAK ETA ABAR

Emendik aurrera, Bedayo'ko elizan, ez omen dituzte ikusiko, ainbeste urtetan egoa izan diran argizaiolak. Argiolan biltzen zan argizaiaren keak, zuen eliza ez du zatar-tuko.

Argizaiaren kea gogoratuaz, gure amaxo zanak aipatzen zizkigun ipuiak datozkit nere burura.

Ona emen aietako bat: aspaldiko artzai onak, Pazko-egunean, beren artaldeko arkume gizen-gizenena iltzen zuten, eta, su aundi bat eginda, burrunzian arkumea erretzen omen zuten, axuri aragi-errearen kea, Jaungoikoari opaltzeko edo eskeintzeko.

Antziñako artzai on aien antzera, Bedayo'ko emakumeak ere, aldapeko soroetako lan-nekeak eta elizako beren argizaiaren kea, Jainkoari eskeintzen ikasiak ziran.

Oitura zarrak, onak izan arren, gaur oso baldarrak dirala iduritzen zaizkigu. Eta gaurkoak, emendikan bost milla urtera, baldarrak baño baldarragoak izango dira noski.

Argizaiolaren itz-gaia onelaxe uzten det, Bedayo'ko esan batzuk herritzeko.

Argentina'n oñak utzita, nere burua Bedayo'n dabilen ezkerero, zer esango diet bada, nere anai-arrebai, aide guztiai, ezagunai, Bedayo'ko ez-ezagunai...?

Bai, jaunak; orain Bedayo'n nabillen ezkerero, oraingoan zerbait esan nai diet. Nola-ko gauza eskatzen asiko naitzaie...? Nere eskaera ez dizuet nekagarritzkoa eman nai!! Nik idatzi detan liburutxo au irakurtzea eskatzen dizuet. Au ez da asko jakiñak irakurtzeko, oso aguro eta baldar idatzi detalako. Baña, bi edo iru aldiz irakurtzen saiatzen bazerate, zerbait entzungo dezute.

Gai geienak, utzi bearra izan det bazterre-
ra, lan geiegizkoa artu detalako nere azken urteetan, ongi xamar adierazteko. Baña, ala ta guztiz ere, zerbait entzungo dezute, nere bizitzako ibilketak zer-nolakoak izan diran.

Ementxe jakin det, Bedayo'ko zentzak edo gizatzak, gaur mintzatzen omen zerate erderaz ere. Au ez ikasteko ez dizuet esan nai.

Ikasi bezate erderaz eta prantzesez, al dan egokiena. Mintzo oiek, al dan egokien ikasten badituzte, euskera ere, obeto ikasita maiteago izango dezute.

Euskaldunok, badegu ordua zerbait ikasteko, besterik ez bada, besteai erakusteko,

gure erri euskalduna zer-nolakoa izan dan. Ez da ba aski, euskaldunak gerala esatea.

Europa guztiko errietan zarrena, gurea da. Eta gure izkuntzarengatik, ez da zer esanik.

Onelako gauzak, ni or bizi nintzalarik, ez nituen bada ikasi, emen zaartu arte. Neri gertatu zitzaidana, ez dezaiela gertatu, euskal lurretan gaur jaiotzen diranai.

Bedayo'tarrak izan dira, Gipuzkoa'ko baztar orretan erderaz azkena mintzatzen ikasi zutenak; baña, orregatik, Bedayo'tarrak ez degu iñolako lotsa artu edo eraman bearrikan. Edozeñi esan gentzaioke, Bedayo'tarrak, beste askok ez bezela, geronen elea edo mintzoa gordetzen jakin izan dutela.

Eta, au gogoratzeaz, Bedayo'n jaio ta azten diranak, au aztu gabe gogoratu bear lukete, gure izkuntzak iraun dezan, tontor oiek zutik dauden bitartean. Onelako asmoak, nik uste detan bezela, ez ote dira gordeko, ni jaiotako erritxo bazter ortan...? Mingañak baño obeto, egiñak erantzungo dute!!!

Beste gauza bat ere, ementxe jakin det:

zatak edo abarkak josten, Bedayo'n aztu omen zerate.

Gaur gomazko zatak erosten omen dituzute. Nola liteke ori egia izan...? Au, gauza arritzekoa da.

Nor ezta ba arrituko, onelako berriak jakinda...? Baleike au egia ez izatea.

Garai bateko basarrietan oñetako egokiak eta merkeenak, abarkak eta bartanak edo mantarrak izan oi ziran.

Bedayo'tar guziak ez dituzte erosiko zata gomazkoak. Bei bat edo idi bat iltzen zaio-tenean, aien narruarekin egingo dituzte noski zatak, aztu ez baldin bazaie abarkak josten.

Bedayoko oñetakoak gogoratzen ari naitzelarik, oraintxe nere burura etorri dan gauza esan gabe, ez det nai bada utzi.

"Pastel goxoak" egiten zituan len aipaturako gure aitaren zaldia, Gurdill-aundira aldatu ta bi urte barru il zan, negu beltzeko gabean, zaldia etxeratu ez genuelako. Eta gure aitak kendu zion larrua zaldiari.

Zaldi-narru ura, ongi legortu ondoren, sa-paipean gordetzen zan, eta alaxen ibiltzen zan zaldi-larrua zatak egiteko iraungarria

etzalako izaten. Baña, nik egin nituen aurrengo zatak, zaldi-larru arrekin egin nituen. Oso gutxi iraun zidaten abarka aiek.

Amar edo amaika urte uste det neuzkala, aurreneko abarkak josten asi nintzan garaian.

Zaldi-larruzko zatak, meak eta biguñak izaten diralako, oso errexago ebaki, zulatu eta josten dira. Abarkak aldi luzean irauteko, idiaren kopetako narrua izaten da iraungarriena. Onelako gauzak, goierriko basarritar guziak, nik baño obeki badakizkitez. Bañon nik ere badakit zatak egiteko lanak eroso. Aurrena ikasi bear da, labana, zulaitzakia, eta eztena ongi zorrozten. Zorrotzale txarrak, ez ditu aterako joskuela zuzenak, abarka apañakin jai-goizetan elizara joateko.

Zatak egiteko saiaketa aztu zeratela, ezin det sinistu.

Eta, egia al da, gaurko Bedayoko neskatxak, ez dakitela ardatzean liñoizko aria me-mea egiten?

Bai, au egia izango da noski.

Atzoko gabeen eta bart, ametsetan ibilli naiz gau-erdiraño; baña, garai batean bezela, ez det arkitu ardazlaririk, ez zarrik eta

ez gazterikan. Ametsak gezurrak izaten dirala, askok esaten dute; baña beldur naiz nere ametsa egia aterako zaitela...

Eta, gaurko artzaiak ere, aztu ote dira, ardiaren illearekin, ari egokia txaatillan egiten...? Garai bateko artzaiak, beren txaatillakin bazekiten ardi illezko ari me-mea egiten, eta ari arrekin egiten zituzten zatak lotzeko goraitiak eta galtzerdi bikañak, neguan amona ta aitonak beren oñak bero-bero idukitzeko. Onelako oiñurak galdu dirala ere, egia ote da...? Baliteke orrelako lanak artzaiak jarraitu dutela egiten, batez ere artalde txikia daukatenak; baña, ez ala besteak.

Egia ote da, Aralarko artzai batzuk beren txabolan ipiñi dutela urrutizkiña...? Arrayua!!! Au egia baldin bada, artzai aberatsak daukazute alajaña!!! Urrutizkiña daukaten artzai oiek, nik garai batean bezela, taloa zabaltzen beren eskuetan ba ote dakite...? Eta, oatze zigorrezkoa ta txillarrrez egiña ote dute?

Artzaiak uztera noa pakean. Beste egizko "Euskaldun batzuk" deitzen naute; nerekin itzegin bearra omen daukate Bedayoko so-roak, belardiak, gariak, soildu ziran paga-

diak, neronek aldatu nitun aritz-landarak; eta auetxek guziak batean galdetzen dirate: "Aizak i, zergatik ez aiz itzuli, gu emen zutik nola gauden ikustera...?" Bai, bai, baño... nik ez nezake orrelako galderari bear dan bezela erantzun!!! Neronen ibilli-aldiak, zerbait lardaskatu ditut, baña, diranak diran bezela erantzungo banieke, ixilduko ziñakete, berriro galdetu gabe.

Len aipatutakoak bezelaxen, galdetzen dirate Bedayo'ko aldapatxoak, muñoak, ton-torrek eta iturri goxo maite-maiteak. Auetxek ar bitzate biotz-biotzeko eskerrak.

Oraindikan ere deitzen naute, izugarrizko jaki goxoak. Auek ez nitzake utzi, nere biotzetik eskertu gabe. Ona emen beren izen gaixo eta maitagarriak: zizak, perretxikoak eta ontoak; mendi-marrubiak; geiziak; aranak; sagarrak; udareak edo txermenak; urritzaren ur goxo-goxoak; elorri arantz beltzaren baxajanak (arkaitz-aran txikiak); Zalbalkiko "txonbelarra" geizi-zugaitz ostoaren antzekoa eta oso samiña ta goxoa jateko, mizperak; mazpillak; lar-arantz masustak; intxaurrak eta iñoiz aztu ezin leizken gaztain egosiak, erreak, eta umetxoak poltxikuan eramane oi zituzten gaztain tximel-tximelak.

Mendi, baso eta sasietan ainbeste janari bildu ta jan zituen mutil koxkorra, nola ezta ba bere biotzetik gogoratuko...?

GU'I-POZKOA (GURI-POZA)

Au degu, Gipuzkoaren egizko izena. Nork aukeratu ote zuan onelako izen armengarria...? Iñongo izkuntzan ezin gentzake oberik arkitu, gure anima ta gorputzari naitasunez betetzeko. Guri-Poza! Nork eztaki pozaren atsegiña?

Guri-Poza: Auxen da ba gure erki edo probintziaren izena. Izen eder eta egokiagorik, iñork ezin lezake aukeratu.

Argentina'n 51 urte daramazkitelarik, azkenengo urte auetan, badaukat aldia edo denbora, Euskalerriko oitura zarrak irakurtzeko, eta Gu'i-pozko'ako tontorrak zenbartzeko.

Orain nere etxean badaukat Gipuzkoaren erki edo korografi bikaiñ-bikaña, eta oni begiratuta Gure-Pozaren tontorrak eta mendiak, gaur ezagutzen ditut, ortxe bertan bizi banintz bezela.

Argentina'ra etorri aurretik, nik banekien mendi Aitzgorria'ren izena, baña ala ez Aketegi'rena. Orain emendikan ikusten det, Gu'i-pozkoa'ko mendietan goratuena edo al-tuena, Aketegi dala. 1.544 neurkin itxaso baña goragokoa. Eta urrengoa, Aitzgorri 1.531 neurkingoa.

Aketegik, izen aker antzekoa daukalako, orregatik ez da ba izango Aitzgorri bezin ezaguna.

Nere anai Joxantoniori (gaur Fr. Faustino), anai onetxeri, Gipuzkoako mendi guzietan, Txindoki miukitzen omen zaio, eta anai onek Txindoki'ko muturrean ipiñi omen du gurutze aundi bat, eta bere aldamenetan argaztuta bidali dizkit zortzi argazki bikañak. Gurutze au, Bedayo'n jayotako Iñazio Zubillaga jaunak, egin da jarri omen du Txindoki gañean.

Oraintxen datorkit gauza bat burura, ta askok ez dakitena izango da noski, aspaldi-ko dalako Bedayotarra'ren oitura. Auxen izan zan: aitatutako erritxo artatik Ameriketara joaten ziranak, beren sorterrira itzultzean, konbidatzen zuten erri artako jendeguzia ogi ta ardoarekin, erritxo artako plazan.

Alako konbite edo jateitua artzen zan igandeko bezperak entzun ondoren. Ala egin da berealaxe, ogia ta ardoa jan ta edan ondoren, txistularia asten zan soñua jotzen, eta dantzan zekiten jende guziak ederki dantzatu oi ziran.

Esan det jateitua, nik bost aldiz artu nuan, dantzan ikasi bañon lenagotik. Ori da dana. Alakorik ez da agertuko berriro Bedayo'n.

Santa Agedako festak ere Bedayo'n galdu omen ziran. Nik 8 urte betetzean, bertako lagunartera sartu nintzan, ta urte artantxe bakarrik ibilli nintzan San Ageraren eskea atetik atera eskatzen.

Basarri bakoitzean, koflariak bertso zarrak abestu oi zitun, koflariaren bertso bakoitzari guziok erantzunez:

Dios te salve, ongi etorri,
eun on Jainkuak diola,
eun on Jainkuak diola eta
biyar ongi daiola.

Baña, nere garaian, ia etzan kantatzen. Etxe bakoitzean iru Abemari otoi egiten zan.

Nere jayoterriak, ogi, ardo ta dantzaren orde, ar dezala nik idatzi detan liburuxka au, ta Gipuzkoan Bedayo'tarrak erderaz azkenengoak izan geralako ikasten, azkenengoak izan gaitezela euskera gordetzen...

Orain Bedayo'tik irtentzeko ordua iritxi zaidalarik, zer esango diet geigo...? Barkatu bezaite, nere euskera ezin badute ongi entzun. 50 urte joan dira, ni ez naizela euskeraz mintzatzen, eta orregatik ez arritu nere baldarkeriarekin. Emengo nere utsak, oraindikan Bedayo'tarren batek antolatu edo konponduko ditu. Auxe da nere ustea. Au da nere aurreneko saiaketa euskeraz idazten, eta ez dakit bigarrena idatziko ote detan.

Zuzen edo oker, asi zaitezte euskeraz idazten. Buru-ausketa pixka bat egin nai ez dutenak, ez dute bada ezer aurreratuko.

Onekin adierazi nai diet, nereai, gure ai-deai, ezagunai, eta Bedayo'tar guztiai, erri-txo ortan euskera ez aztutzeko.

Euskeraz mintzatzea nai ez duten euskaldunak, ez diote nai egizko Euskalerrinari. Euskeraz ez dakin EUSKAL-ERRIA ZERTAKO DEGU...? ONELAKO EUSKAL ERRIA EZTA EUSKAL ERRIA.

Giltzarik gabe ixtera nua
Nere lardasketaren ateak,
Aueri... jar bezaizkate
Bear-neurriko atalak.

CIUDADELA — (Buenos Aires)
1962-ngo Azaroaren 14-an

BEDAYO'TARRA

A R K I B I D E A

Itzaurrea	7
Eskeintza	15
"Abatxe-zaarra"	17
"Sukal-taberna"	19
Parragarrizko ta negargarrizkoa	21
Erdi-Bedayoren sal-erosketa	22
Ezkillak eta Koheteak	23
Gure aita lasterkari	24
"Arrupe basarri"	26
Gari-iriña baetzen	28
"Sakorrie"	29
"Kapitan"	30
Etxe-aldaketa	31
Nere anai Lontxoren eta nere aurreneko lan- keta	32
Ikas-garaia	37
Ume mozkor	39
Erlojua, arriak eta "jirigonza"	47
Morroë	48
Bigarren morroë-aldia	49
Ardi-erosketa	52
Zori-txarra	53
Artzaintzan	56
Aari-apustua	69
Zurgin-ikaslari	72
Igesketako asmoak	81

Azkenengo agur-aldia	92
25 pezetaren miña	100
Mendilerro ("Cordillera")	106
Argentina'n	112
Esne-saltzale	136
Sal-erosketa	141
Aurrerapen-billa	155
Bahía Blanca'ra	164
Bigarren ta irugarren jayotza	175
Biztelesti ta antzoki (Zine ta teatroa)	186
Bahía Blanca'tik Buenos Aires'a	193
Bostgarren erosketa	197
Laburditarra	202
Ezkontza	208
Zazpigarren erosketa	212
Beti-Jai	213
Nere azkenengo biztoki-aldaketa	217
Ordainketaren burruka	223
Etxe-aundiketa	225
Lontxo	234
Ene adiskidea Euskalerrira	238
Azkenengo maizterra	241
Etxe-salketa	244
Albiztur'ko apaiza	250
Argizaiolak, zatak eta abar	253
Gu'i-pozkoa (Guri-poza)	260

ORAINDAÑOKO LIBURUAK

1. *R. Artola*: SAGARDOAREN GRAZIYA ta beste bertso asko (*Aitua*).
2. *M. Soroa*: GABON, AU OSTATUBAI, ANTON KAIKU.
3. *F. Apalategui, S.I.*: EUSKAL MUTILLAK ARMETAN, I.
4. *Pepe Artola*: USTEZ LAGUNA DETAN ta beste bertso asko.
5. *P.M. Urruzuno*: EUSKALERRITIK ZERURA ta beste bertso asko.
6. *Toribio Alzaga*: RAMUNTXO.
7. *Ramos Azkarate*: GALTZAUNDI ta beste bertso asko.
8. *Antero Apaolaza*: PATXIKO TXERREN.
9. *Bitoriano Iraola*: OROITZAK ta beste ipui asko.
10. *Bertsolariak*: ERREGE EGUNEKO BERTSO SAYOA (1962).
11. *Piarres Larzabal*: BORDAXURI
12. *Bilintx*: BERTSO TA LAN GUZIAK.
13. *Mariano Izeta*: DIRUA GALGARRI.
14. *Piarres Larzabal*: IRU ZIREN.
15. *Bertsolariak*: EZKONTZA GALDUTAKO BERTSOAK, I.

16. *Alfonso M.º Zabala*: GABON GAU BAT ta beste ipui asko.
17. *Antonio M.º Labayen*: MALENTXO, ALARGUN!
- 18-19. *Antonio Zavala, S.I.*: TXIRRITA (Bizitza ta ta bat bateko bertsoak).
20. *Franzisko Goñi, S.I.*: LURDESKO GERTAE-RAK.
21. *Piarres Larzabal*: HERRIKO BOZAK edo NOR ALKATE.
22. *Bertsolariak*: BERTSOLARIEN TXAPELKETA (30-XII-1962).
23. AIZKOLARIAK ta beste ipui asko.
24. *Fermin Imaz*: BERTSO GUZIAK.
25. *A.P. Iturriaga*: JOLASAK.
26. *Alfonso M.º Zabala, A. Larraitz, Juan Mir*: PERIYAREN ZALAPARTAK.—Melitona'ren bi senarrak.—Mendibe'tarren larriyak.—Utzi bearkol —Gizon bikañak.
27. *Bertsolariak*: AZPEITIKO PREMIYOAREN BERTSOAK.
28. *Bizenta A. Moguel*: IPUI ONAK.
29. *Toribio Alzaga*: BURRUNTZIYA.—Bernaiño'ren larriyak.—Txibiribiri.—San Tomas'eko feriya.
30. *Graziano Anduaga*: EGUNSENTIKO TXORIA ta beste bertso asko.
31. *M. Soroa*: BARATZAN.
32. *Mikela Elicegui, Antonio Zavala, S.I.*: PELLO ERROTAREN BIZITZA, bere alabak kontatua.

33. *Mikela Elicegui, Antonio Zavala, S.I.*: PELLO
ERROTAK JARRITAKO BERTSOAK.
34. *Piarres Larzabal*: SENPERE-N GERTATUA.
- 35-36. *J. V. de Echagaray*: FESTARA.
37. *Agustin Cardaberaz, S.I.*: EUSKERAREN BE-
RRI ONAK.
38. *Sebastián Salaverría*. NERONEK TIRAKO NIZ-
KIN.
39. *Bertsolariak*. AMAR URTEKO BERTSO-PAPE-
RAK.
- 40-41. *Jose Ramon Zubillaga*: LARDASKETA.

